

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

Nemzetközi Kapcsolatok
Multidiszciplináris Doktori Iskola
Nemzetközi alprogram

A GÖRÖG ÁLLAMÉPÍTÉS NEMZETKÖZI
HÁTTERE:

A híoszi mézár lástól a Szmirnai tragédiáig

Doktori értekezés

Készítette: Surányi Csaba

Témavezető: Rostoványi Zsolt DSc, egyetemi tanár

BUDAPEST
2018

A GÖRÖG ÁLLAMÉPÍTÉS NEMZETKÖZI HÁTTERE:

A hioszi mézszárlástól a Szmirnai tragédiáig

(ΕΛΠΙΔΕΣ, ΔΙΑΗΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ:

Από την σφαγή της Χίου μέχρι την Τραγωδία της Σμύρνης)

TARTALOM

Térképek és képek jegyzéke	3
Glosszárium	3
Rövid kronológia	6
Mottó helyett egy rebotikó: Μάνα μου Ελλάς	9
A fontosabb térképek és néhány kép	11
A GÖRÖG ÁLLAMÉPÍTÉS NEMZETKÖZI HÁTTERE	
Bevezetés.	20
A téma felvázolása és dolgozat célkitűzései	21
<i>Az alkalmazott módszerek</i>	
<i>A hipotézisek</i>	
<i>A disszertáció felépítése</i>	
<i>Néhány bevezető gondolat a nevek írásáról</i>	
<i>Néhány szóban az irodalomról és a kutatásokról</i>	
1. A Balkán fenomenológiája	30
<i>A földrajz zsarnoksága</i>	31
1.1 A Balkán vs. Délkelet-Európa	32
<i>“Európa kettéválasztott töredéke”</i>	
1.2 A Balkán	35
2. Demokid rendszerek.	40
<i>A társadalmi térelmélet</i>	41
2.1 Az oszmán birodalom utolsó évei	42
2.2 Hiosz és Pszara.	44
3. Az újkori Görögország	45
3.1 A Hétsziget Köztársaság	46
3.2 A görög nemzeti ügy és Rigasz Fereosz Velesztinilisz	48
3.3 A görög szabadságharc	50
3.4 Az angol arany	54
3.5 Az első görög pártok	58
<i>Az angol párt (Αγγλικό Κόμμα)</i>	
<i>Az orosz párt (Ρωσικό Κόμμα - κόμμα των Ναπαίων)</i>	
<i>A francia párt (Γαλλικό Κόμμα)</i>	
3.6 A görög politikai modernizáció folyamata	63
<i>A kereskedő polgárság megjelenése</i>	
3.7 A „görögség szakadatlan kontinuitásának” elmélete és a nemzetegyesítés	67

3.8 A görög a diaszpóra népe	68
4. Az Oszmán Birodalom	69
4.1 Oszmán Birodalom helye a világtörténelemben	69
4.2 A Birodalom alattvalói	71
4.3 A „reformok évszázada”	74
4.4 Az Első és Második Meşrutiyet	80
4.5 A külföldi tőke behatolása és új középosztály születése	83
5. A keleti kérdés	85
6. A Balkán háborúk	87
6.1 A tengeri hadszíntér	91
<i>Az olasz hódítás</i>	
<i>A görög flotta</i>	
6.2 Makedónia, Ipirosz és Thákia	95
<i>Monasztir</i>	
<i>Szaloniki</i>	
<i>Ipirosz</i>	
<i>Drinápoly</i>	
6.3 A londoni konferencia	98
6.4 A második balkán-háború	99
7. A Nagy Háború	101
7.1 A miniszterelnök és az ingadozó király párharca: Venizélosz és Konstantin	102
7.2 A Nemzeti Kettészakadás	103
8. A török függetlenségi háború	104
8.1 Az örmények és a pontuszi görögség sorsa	110
8.2 Az Erzurumi és Siyasi Kongresszus és a Nemzeti Paktum	111
8.3 Anatólia Sèvres után	112
8.4 A török külpolitika	117
<i>Az Oszmán örökség</i>	
<i>Háború és diplomácia</i>	
8.5 Görög csapatok előrenyomulása 1921-ben	125
9. A Szmírnai Katasztrófa	134
9.1 A végzetes hibák	135
9.2 A szövetségesek felelőssége	137
9.3 Török győzelem Lausanne-ban	140
Epilógus	146
Szmírna: a XX. századi görög tragédia	
Zárszó	149
A dolgozat legfontosabb eredményei és következtetései	151
Irodalom	156 - 168
1. Tábla: Kivándorlás az Egyesült Államokba (1891-1911)	
2. Tábla: A Görögországba menekültek származási helye az 1920-as években	

Térképek és képek jegyzéke

1. Görögország területgyarapodása 1832-1947.
2. Bizánc 1265-ben. (A Fekete-tenger délkeleti partjain állt fenn 1204 – 1461. között a Trapezunti Császárság – mely még 8 évvel túlélte Bizánc bukását.)
3. Trapezunt (Τραπεζούντα). Frontiszterion (Φροντιστήριο Τραπεζούντος), a Szevasztosz Kyminitisz alapította görög főiskola (1682-1921). Az iskola 1902-ben elkészült új épülete ma is impozáns része a félmillió városnak.
4. A migráció iránya 1770. után. Helen Angelomatis-Tsougarakis 1990:74
5. Utazók által említett városok ahol görög iskolák voltak a XIX. század elején. Angelomatis-Tsougarakis 1990:124
- 6.a) „Pénzt vagy életet!” Honoré Daumier (1808-1879) karikatúrája. *Le Charivari*, 1850. február 15.
6. b) Krétai Állam – 5 drahmás, 1901.
7. a) A Londonban aláírt első Balkán-háborút lezáró békeszerződés. 1913. május 30.
7. b) A Bukarestben aláírt második Balkán-háborút lezáró békeszerződés. 1913. augusztus 10.
8. A Nagy Eszne - Μεγάλη Ιδέα. A Görög Királyság 1887-ben és a kívánt területek.
9. Elefthériosz Venizélosz – A Felszabadító (Ελευθέριος Βενιζέλος - Ελευθέρωτης). 1919-es arany érmén.
10. Deportálások és lakosságcsere 1919-1925.
11. Fegyveres török őrök kísérik örmény civileket Kelet-Anatóliában.
- 12.a) A lángok és a mészárlás elől menekülő szmirnaiak. 1922. szeptember 13-14.
- 12.b) Szmirna a tűz után.

GLOSSZÁRIUM

1. Földrajz

Az Égei-tenger (görögül *Αιγαίο Πέλαγος* - *Éjeo Pelágosz*, török neve *Ege Denizi*), más néven Arhipelág (*Αρχιπέλαγος*), a görög félsziget és Anatólia között helyezkedik el. A Márvány-tengerrel a Dardanellák, a Fekete-tengerrel a Boszporusz köti össze. Felülete 214.000 km². Az Égei-tenger szigetei, kettő kivételével [Bozcaada (görögül: Τένεδος - Tenedosz) és Gökçeada (Γυβρος - Imvrosz)] Görögországhoz tartoznak. Az Égei-tenger partján két ősi civilizáció is született, krétán a „minószi”, peloponnészoszon a „mükénéi”.

Észak-Égei-szigetek: Leszvosz, Hiosz, Számosz, Limnosz, Ikaria, Ájjiosz, Efsztrátiosz, Pszara, Fourni (Λέσβος, Χίος, Σάμος, Λήμνος, Ικαρία, Άγιος Ευστράτιος, Ψαρά, Φούρνοι)

Jónia - az Égei-tenger keleti partvidéke (Nyugat-Anatólia). Központja Szmirna (Σμύρνη). A Kelet-Mediterráneum legnagyobb kereskedelmi kikötővárosa.

A Jón-szigetek: Korfu (Κέρκισ), Páxi (Πάξος), Lefkáda (Lefkász, Santa Mavra, Ajía Mávra), Kefalónia (Κεφαλίνια), Ithaka (Ιθάκι), Zákinthosz (Zante) és Kithéra (Κίθιρα, Cerigo - Τσιρίγο). A 2011. évi Kallikrátisz-reform óta Kithéra (Κύθηρα) szigete Attikához tartozik (νομαρχία Πειραιά).

Kréta (Κρήτη) - Görögország legdélebbi és Szicília, Szardínia, Ciprus és Korzika után a Földközi-tenger ötödik legnagyobb szigete. Kréta 1913-ban egyesült de jure a görög anyaországgal. Lakossága 623.065 (2011), területe 8336 km². A krétai állam lakosságáról hivatalos adat 1911-ből származik: eszerint 336.151 fő élt a szigeten, melyből 307.812 keresztény, 27.852 muzulmán (9%) és 487 zsidó.

Pondosz (Πόντος) – a Fekete-tenger déli partvidéke (Szinopé, Samsun, Trabzon)

Rumeli (Rumélia) – az Oszmán Birodalom európai területe

2. Görög és egyéb szavak és kifejezések

armatoloszok - hadurak

cincárok - makedóniai románok: arománok, arumének, kucovlachok, vlahok

démogérontesz (gör) – nép által választott elöljárók

demokid – népirtás, tömegmészárlás

drahma – görög pénz

fanarióták [Φαναριώτ/ης] – a *keresztény* görögök egy befolyásos csoportja, akik bejutottak az oszmán állam legmagasabb hatalmi pozícióiba

filhellén (görögbarát) - a görög szabadságharc támogatói (ld. Byron)

Filiki Eteria (Φιλική Εταιρεία - Baráti Társaság) - 1814-ben, Odesszában alapított, a szabadságharc előkészítésében nagy szerepet játszó titkos társaság

Grand Dragoman (fr.) magyarul Nagy Dragomán, fődragomán vagy „(portai) főtölmács”. Lényegében külügyminiszter volt.

Goudi-puccs - katonai lázadás Athénban, melynek bázisa a kormánnyal és az uralkodó családdal szemben megnyilvánuló széleskörű elégedetlenség volt. 1909. aug. 28. - 1910. március

Karakol - titkos szervezet, maga a kormány hozta létre, egyrészt, hogy megvédje az ittihádista vezetőket és a kelet-anatóliai törökséget az örmények és más meggyötört kisebbségek bosszúakcióitól, másrészt, hogy megszervezze a nemzeti ellenállást az ország várható feldarabolása ellen.

kleftiszek (κλέφτης, sing / κλέφτες, plural) – rabló/k, szabad harcos/ok, akik a török időkben tömegesen vonultak a hegyekbe, később a szabadságharc csapataiban harcoltak

Meşrutiyet (török): jog szerinti, alkotmányos.

Nagy Eszme (Megali Idea - Μεγάλη Ιδέα) - Politikai elképzelés, a görög nemzetépítés folyamatának eszmei alapja (a görög földek egyesítésének álma).

Nemzeti Kettészakadás - a *venizélizmus* és a királypárti tábor küzdelme

Régi Királyság (Régi Görögország) - a Balkán-háborúk területgyarapodása előtti ország

Nemzeti Egyezmény - a Konstantinápolyban összeülő utolsó oszmán parlament 1920. január 20-án elfogadta a Nemzeti Paktumot (Misak-i Milli), mely rögzítette a nemzeti mozgalom célkitűzéseit. Ennek értelmében lemondtak az összes arab tartományról, ám ragaszkodtak ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom valamennyi török többség által lakott területe egységes maradjon. Az ankarai parlament, 1920. február 17-én hagyta jóvá a konstantinápolyi parlament által megszavazott Nemzeti Paktumot.

Tanzimat - a török reformkor (1839–1876) elnevezése

tzakik - a régi elöljáró családok (τζάκι / tzaki - kandalló; háznép; előkelő ház)

VMRO (angolul IMRO) - Belső Makedón Forradalmi Szervezet

venizélizmus – a republikánus Elefthériosz Venizélosz nevéhez fűződő, nemzeti egységre törekvő polgári átalakulás modern irányzata görög földön

3. Török szavak az oszmán korból

ahl al-Kitáb: "Könyv népei", akiknek Allah, korábbi prófétái által, "szent könyvet" adott. A helyi muszlim pap köteles volt jegyzéket vezetni róluk, ez alapján adóztak.

akcse: (fehérke): kisméretű ezüstpénz, az oszmán pénzrendszer alapja. Európai neve: asper.

bektaşi-rend - muszlim misztikus rend, amelyet az iráni Khoraszánban élt Háddzsi Bektás Valí alapított meg. A rend végleges formája a XVI. században Anatóliában alakult ki, majd a Balkánon is elterjedt, elsősorban Albániában. A bektásik feladata az Oszmán Birodalomban a janicsárok szellemi-katonai nevelése és a hittérítés volt.

csiftlik: tizedmentes telek, parasztkatona kapja, továbbá harcban övé a zsákmány 4/5-e, egyötöde (pendzsik) a szultáné. A birtokot ráják ("nyáj") művelik. A csiftlik fogalmában beletartozik a föld mellett az annak műveléséhez szükséges összes épület, gazdasági felszerelés, jószág, vetőmag, stb.

csorbadzsi - parancsnok

Dar al-ahd: a „szerződéses területek” A „Dar al-Iszlam” országai és a meghódítására váró területek, a „háború területe”, a „Dar al-Harb” között vannak.

Darül Harb (Dar ul-Harb) - a "háború világa", a "nem iszlám" világ, ami a háborúk célpontja

Darül Iszlam: iszlám világ, mely a birodalmat foglalja magában.

ef(f)endi - úr (megszólítás), számvevő, tisztviselő, (földes) úr, görögből származik, mégpedig az αθηνης (úr, uraság) szó népi görög alakjából, az «αφέντης»-ből, melynek kiejtése a mai görögben „afendisz”.

emír: (fejedelem): a szandzsákbégek arab megnevezése

fermán: tetszőleges ügyben kiadott, az uralkodó tugrájával ellátott szultáni rendelet, parancs.

gázi: hitharcos, a gáza: szent harc

hatti serif v. khatt-i serif: (magas, nemes irat): eredetileg a szultán saját kezű írása, utóbb fontosabb uralkodói rendelet

hünkár (hunkar) - uralkodó

kádi: bíró, számos más tevékenységgel: adószedők ellenőrzése, hadsereg ellátása, városi közügyek és kereskedelem ellenőrzése, közhangulat figyelése.

kajmakám: (helyettes, helytartó) az uralkodó és a nagyvezír távollétében Isztambulban visszahagyott kormányzó

kapitan/kapudán pasa – az oszmán flotta admirálisa, a mai törökben „Kaptan”

kaza - körzet, a szandzsák része, rendszerint ugyanaz, mint a kádilik (bírói körzet), vezetője: a bég helyettese (kajmakám) és/vagy a kádi.

khász birtok: (hász) jelenti egyrészt a szultáni kezelésben lévő földeket, másrészt a magasabb rangú tisztségviselők 100 ezer akcse felett jövedelmező szolgálati birtokát.

miri: Kincstári föld (eredetileg emirie: "ami az emír"). Ami nem "mulk", az "miri". A kincstári földek tulajdonjoga az államot illeti.

náhije: kisebb közigazgatási egység a kádíságon (kádilik) belül, vezetője: mudir.

nisandzsi - főpecsétőr

pasa: a legfőbb állami méltóságok, vilajetek vezetőinek címe.

rája (reaya) - "nyáj", adózó paraszt, földműves, kézműves, stb. (mindenki, aki nem katona, de személyében szabad, tehát nem rabszolga)

reis: hajókapitány

reis effendi - a külügyminiszter

saria, sariat (shari'a) - (arab) "törvény", vallási jogrend

Sejk-ül-Iszlam - "Iszlám vénje", főpap, főmufti, vallási főjogász, kijelölt helye a szultán bal oldalánál, megszólítása "efendi"

szandzsák - megye, körzet. Alapjelentése: zászló. A vilajetnél kisebb közigazgatási-katonai egység, kormányzója a szandzsákbég. Arab elnevezése „liva”, mely ugyancsak zászlót jelent.

szunna - szokás

tepe – domb

timár: elvileg legfeljebb 20 ezer akcse jövedelmű szolgálati birtok, javadalom.

ulema, uléma (al-Ulama) tudósok tanácsa, ill. annak tagjai: 1 (csak többes számú szó) tudós, írástudó, vallási szakértő (teológus) 2. tudósok, szakértők, vezetők tanácsa. Tagjai: papok, jogászok, tanítók, főhivatalnokok, politikai és katonai vezetők.

tugra: a szultán kaligrafikus kézjegye

umma - közösség

vákf. vákuf: kegyes alapítvány, amellyel a közcélú, jótékonyági intézményeket működtették. Kedvelt eszköze volt a vagyonmentésnek.

vilájet: a legnagyobb közigazgatási egység, melynek élén a váli, más néven beglerbég állt.

zimmi, dzimmi, dhimmi: "védett". A nem muszlimok közül a "Könyv népei", zsidók és keresztények, később a zoroasztriánusok és szabirok.

Az oszmán területi felosztás

(A tartományok száma eredetileg 2: Anatólia és Rumélia, ez a hódítások és az új területfelosztás miatt 30 fölé emelkedett, innentől vilájet.)

- kaza, vezetője: a bég helyettese (kajmakám) és/vagy a kádi

- náhije, kisebb közigazgatási egység, vezetője: mudir

- szandzsák (arabul liva), vezetője: bég

- elájet: vilájet: több szandszákból álló közigazgatási egység, melynek élén a váli, más néven beglerbég állt.

RÖVID KRONOLÓGIA

Békekötések, egyezmények

1774. júl. 21. Az 1768-74-es orosz-török háborút lezáró Kücsük Kainardzsai béke (t: Küçük Kaynarca)

1790. dec. 30. szisztovói ideiglenes egyezmény III. Szelim és II. Lipót között

1792. január 9. iasi békében Oroszország lemond hódításainak nagyobb részéről

Konstantinápolyi egyezmény (1800. április 1.)

A tilsiti béke (1807. júl. 7.) Napóleon hozzájárult a cár Oszmán Birodalom elleni hódító terveihez. Franciaország megkapta Cattaro városát és a Jón-szigeteket.

Az orosz-török háborút lezáró drinápolyi-béke (1829. szept. 14.)

1830. febr. 3-i londoni egyezményben a nagyhatalmak megerősítik Görögország függetlenségét (örökletes királyságként), amit 1832-ben a Porta is elismer. Szamosz szigete 1832-ben autonómiát kap.

1833. július 8. Unkiar-Iszkelesz-i orosz-török szerződés Oroszország védnöksége alá helyezi a szorosokat

1856. március 30. párizsi béke

A nagyhatalmak követeléseit megerősítő londoni jegyzőkönyv (1877. március 31.) török elutasítására a cár 1877. ápr. 24-én hadat üzen a Portának.

1878. jan. 31. Konstantinápolyi fegyverszünet

1878. márc. 3. san-stefanói béke

1878. jún. 13. - júl. 13. Hét ország részvételével üléselő berlini kongresszus

1903. évi müzstegi egyezmény (II. Miklós orosz cár és I. Ferenc József császár)

1912. október 2. szerb-montenegrói egyezmény

1912. október 17. Lausanne-i olasz-török azonnali tűzszünet

1912. október 18. Lausanne-i olasz-török béke
 1913. május 30. A Londonban aláírt első Balkán-háborút lezáró békeszerződés.
 1913. augusztus 10. A Bukarestben aláírt második Balkán-háborút lezáró békeszerződés
 1918. október 30-án a Porta Limnosz-sziget Mudrosz kikötőjében aláírja a fegyverszünetet az antanttal, amely másnap lép életbe.
 1919. nov. 27. görög-bolgár neuilly-i béke (Neuilly-sur-Seine)
 1920. augusztus 10-i sèvres-i békeegyezmény
 1921. március 11-én Franciaország, 13-án Olaszország köt külön megállapodást Ankarával.
 1921. február 26. szovjet-perzsa egyezmény
 1921. március 16. szovjet-török barátsági és testvériségi szerződés
 1922. okt. 11. a mudanyai fegyverszünet
 1923. július 24. Lausanne-i békeszerződés aláírása, a sèvres-i béke revíziója.

Fordulópontok

1821. március 25. A görög szabadságharc kezdete Peloponnészoszon (Morea).
 1821. szeptember - Tripolitsza bevétele
 1822. január - Az epidauruszi nemzetgyűlés, a függetlenség kikiáltása.
 1822. áprilisi 14-15. A hioszi mészárlás. Hatvanezer áldozat.
 1824. június 7. egyiptomi-török hadak lemészárolják Kászosz-sziget hétezer lakosát
 1824. július 3-4. egyiptomi-török hadak vérengzése Pszára-szigetén, 17.000 áldozat.
 1827. április-május Troizéni nemzetgyűlés, ahol Ioannisz Kapodisztriaszt Görögország első kormányzójának választják.
 1827. július 6. Angol-orosz-francia egyezmény a görög szabadságharc fegyveres támogatásáról.
 1827. okt. 20. Az egyesült angol-francia-orosz hajóhad Navarinónál szétveri az egyiptomi-török flottát
 1833 Ottó megérkezése Napflionba, az újkori Görögország első fővárosába.
 1834. Athén a Görög Királyság új fővárosa.
 1837 A Kapodisztriasz Nemzeti Egyetem megalapítása Athénban
 1839. november 3: Gülhane-i Hatt-i Şerif, I. Abdul Medzsid (1839-1861) által bevezetett tanzimat-reformok
 1844. szeptember 3. Az alkotmány bevezetése. Ioannisz Kolettisz megfogalmazza a nemzetgyűlésben a Nagy Eszmét (Megali Idea), a görögök egyesítésének programját.
 1856. február 16: Hatti Humayun) tanzimat-reformok
 1862. Katonai puccs, Ottó király lemond.
 1864. Nagy-Britannia átadja Görögországnak a Jón-szigeteket.
 — Az általános választójog bevezetése Görögországban
 1866. Felkelés Krétán, az enózis kikiáltása, amit a Porta nem fogad el.
 1870. márc. 11./febr. 27-i fermán: Szent Bolgár Exarchátus
 1876. május 2. bolgár felkelés vérbefojtása
 1877. május 21. Románia egyszerre deklarálja függetlenségét és a hadüzenetet
 1878. július 4. Ciprusi egyezmény, a szultán átengedi a szigetet a briteknek.
 1881. Görögország megkapja Thesszáliát.
 1897 Görög-török háború, felkelés Krétán
 1903. évi müzstegi egyezmény. II. Miklós orosz cár és I. Ferenc József osztrák császár és magyar király, 1903. október 2-án Müzstegben megegyeztek a konstantinápolyi kormányzatnak adandó kötelező érvényű instrukciók tekintetében.
 1909. augusztus 28. – 1910. március. A Goudi-puccs, katonai lázadás Athénban.

1912. november 8. a török parancsnok aláírja Szaloniki kapitulációjáról szóló okmányokat

1916 ősze - Venizélosz ellenkormányt hoz létre Thesszalonikiben.

1917. június 11. az antant ultimátuma a görög kormányhoz

1917. június 27-én Elefthériosz Venizélosz visszakerül a miniszterelnöki székbe.

Görögország, csatlakozik az antant-szövetséghez.

1918. szept.14. Szalonikiből kiindulva megkezdődik az antant balkáni offenzívája

1918.október 30. A Porta az észak-égyi Lemnosz-sziget Mudrosz kikötőjében aláírja a fegyverszünetet, amely másnap lép életbe.

1919. május 15-én a görög csapatok szállnak partra Szmirnában

1919. május 19-én Kemal pasa, partra száll Samsundában, a pontuszi partvidéken.

1920. január 20-tól Londonban konferenciát tartanak az Oszmán Birodalomról

1920. április 23-án megalapították a Nagy Nemzetgyűlést

1920. október 25-én Athénban meghal Sándor király.

1920. november 14. Venizélosz miniszterelnök, vereséget szenved az általános választásokon. Monarchista pártok koalíciója szerez parlamenti többséget, s az általuk kiírt december 5-i népszavazás eredményeképpen visszahívják az 1917-ben eltávolított Konstantin királyt.

1921. február 21-én Londonban az antant képviselői újból tárgyalóasztalhoz ülnek Konstantinápoly képviselőivel.

1921. július 10. Görög offenzíva kezdődik Anatóliában. Szept. 4-én Papulasz görög főparancsnok azt javasolja a kormánynak, hogy ne folytassák az előrenyomulást.

1922. augusztus 30-án a törökök a dumlupinari döntő támadással bekerítik és megsemmisítetik a görög hadsereget.

1922. szept.14. Szmirnai tragédia, a Nagy Katasztrófa (Η Μεγάλη Καταστροφή / Μικρασιατική Καταστροφή)

1922. szept. 11-13. Katasztrófát követő tisztai „forradalom” (Nikolaosz Plasztirasz és Sztilyianosz Gonatasz ezredesek), Konstantin száműzetése

— okt. 30. II. György király

1922. szeptember 15. után az Szmirnában maradt görögök és örmények ezreit kényszermunkára fogják, elvben azért, hogy újjáépítsék a görög hadsereg által lerombolt falvakat: többségük soha többé nem került elő.

1922. november - a Hatok pere (Δίκη των έξι) ill. kivégzése (köztük három volt miniszterelnök D. Gounarisz, P. Protopapadakisz és N. Sztratosz). A vádiratot a forradalom politikai tanácsadója, Jorgosz Papandreou írta. A vádlottakat 2010. október 20.-án felmentették.

1923. július 24-én aláírt lausanne-i békeszerződés közkegyelmet hirdet minden olyan politikai és háborús bűncselekményre, amelyet 1914. augusztus 1-je és 1922. november 20-a között követtek el!

1923. december 19. II. György király lemondása.

1924. március 25. – 1935. november 25. Görögország köztársaság.

Görögország uralkodói

Kapodisztriasz, Ioannis (kormányzóként):	1828-1831
Wittelsbach Ottó (Othon):	1833-1862
(Glüksburg) I. György:	1863-1913
Konstantin:	1913-1917 és 1920-1922
Sándor (Alexander):	1917-1920
II. György:	1922-1923 és 1935-1947

GÖRÖG REMÉNYEK ÉS KÉTSÉGEK: A HIOSZI MÉSZA RLÁSTÓL A SZMIRNAI TRAGÉDIAIG

Mottó helyett egy rebétiko (ρεμπέτικο):

* Kosztasz Ferrisz (Κώστας Φέρρης) 1983-ban készült filmjének nagy hatású nyitódala. A film a szmirnai menekültek életével foglalkozik. A Rebétikót 1984-ben a 34. berlini Nemzetközi Filmfesztiválon Arany Medve díjra jelölték, de végül az *Ezzüst Medvét* nyerte el.

Στίχοι: Νίκος Γιάτσος – szöveg: Nikosz Gátzosz (A dal szövegének nincs megfelelő magyar fordítása, ezért az eredeti görög mellett az angol és a francia fordításait közöljük.)

Μουσική: Σταύρος Ξαρχάκος – zene: Sztávrosz Xarhakosz

Πρώτη εκτέλεση: Νίκος Δημητράτος, «Ρεμπέτικο», 1983. – az első előadó.

Μάνα μου Ελλάς (Anyám Hellász)*

Δεν έχω σπίτι πίσω για να `ρθώ
ούτε κρεβάτι για να κοιμηθώ
δεν έχω δρόμο ούτε γειτονιά
να περπατήσω μια Πρωτομαγιά.

Τα ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα
μου τα `πες με το πρώτο σου το γάλα.

Μα τώρα που ξυπνήσανε τα φίδια
εσύ φοράς τα αρχαία σου στολίδια
και δε δακρύζεις ποτέ σου μάνα μου Ελλάς
που τα παιδιά σου σιλάβους ξεπουλάς.

Τα ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα
μου τα `πες με το πρώτο σου το γάλα.

Μα τότε που στη μοιρα μου μιλούσα
είχες ντυθεί τα αρχαία σου τα λούσα
και στο παζάρι με πήρες γύφτισσα μαϊμού
Ελλάδα Ελλάδα μάνα του καημού.

Τα ψεύτικα τα λόγια τα μεγάλα
μου τα `πες με το πρώτο σου το γάλα.

Μα τώρα που η φωτιά φουντώνει πάλι
εσύ κοιτάς τα αρχαία σου τα κάλλη
και στις αρένες του κόσμου μάνα μου Ελλάς
το ίδιο ψέμα πάντα κουβαλάς.

*

* A rebétiko (ρεμπέτικο) görög városi zene, a görög és az oszmán népzenei hagyományokon nyugszik, és a 20. században Athénben, Pireuszban és Szalonikiben kialakult szubkultúrákban fejlődött ki igazán. A rebétiko dalok tele vannak keserűséggel, fájdalommal, szenvedéllyel és csalódással. A rebétiko Kis-Ázsiából ered, ahol a kávézó, a börtönök és az ópiumbarangok zenéje volt. A rebétikát kezdetben csak a Pireuszban élő szmirnai és kisázsiai menekültek játszották. Később Görögország egyik legnépszerűbb zenei formájává vált, és él a mai napig.

I have no house to come back
Or bed to sleep
I have no street or neighbourhood
To have a walk on First May

The big liar words
Were those you told me with your first milk

But not when snakes have woken up
You wear your old ornaments
And you never cry, my motherland, Greece
That you have sold your children as slaves

The big liar words ...

But then when I talked to your destiny
You had got dressed with your old fineries
And in the bazaar you took me like a monkey, gipsy woman
Greece, Greece, sorrow mother

The big liar words ...

But now that fire flares up again
You look at your old beauties'
And on the world's arenas, my motherland, Greece
You're always carting the same lie

*

Je n'ai pas de maison où retourner
ni de lit où dormir
je n'ai pas de rue ni de quartier
où marcher le Premier mai.

Les grandes phrases les mensonges
tu me les as dits dès ma première tétée.

Mais maintenant que se sont réveillés les serpents
toi tu portes tes antiques décorations
et jamais tu ne pleures maman
de brader tes enfants comme esclaves.

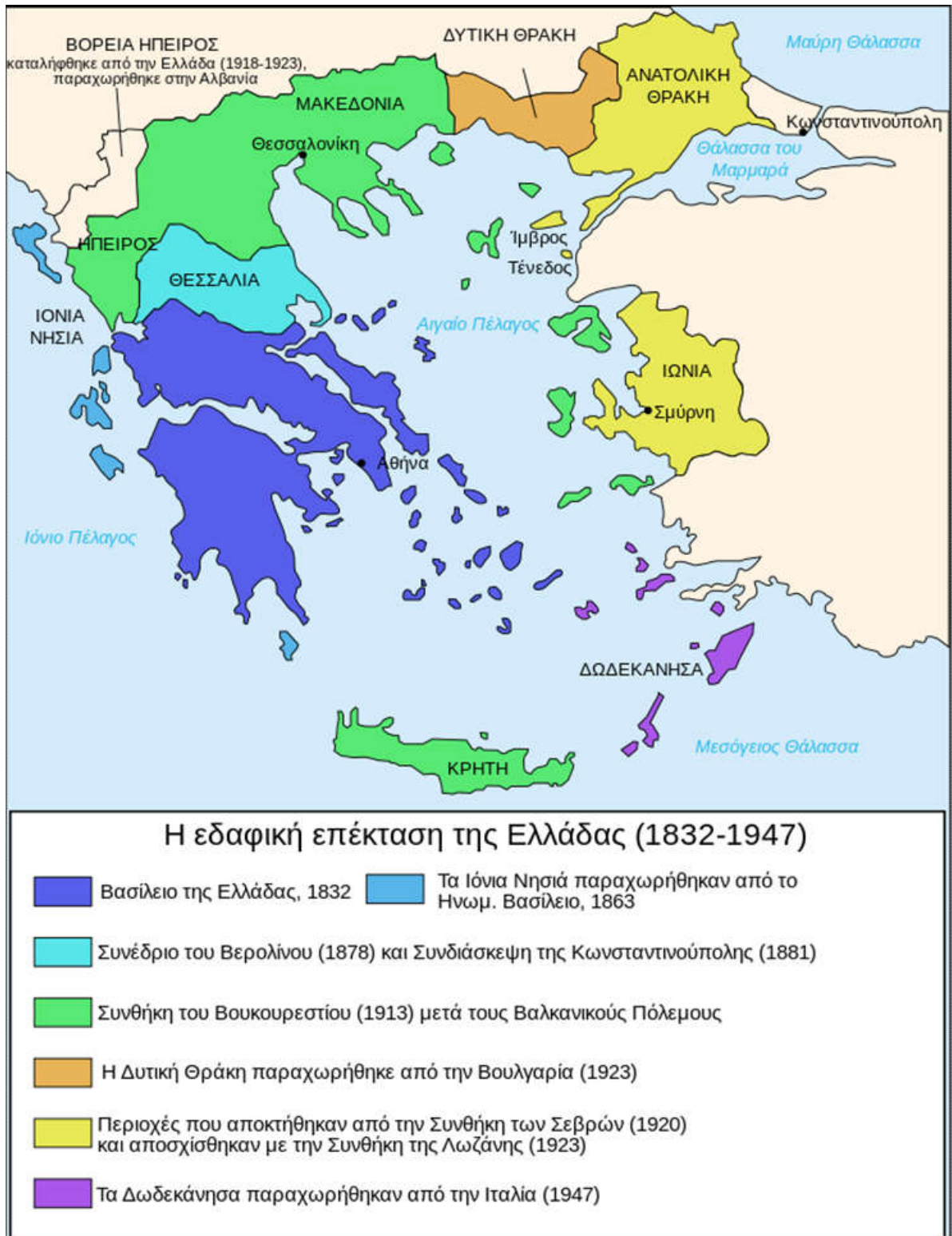
Les grandes phrases les mensonges ...

Mais lorsque j'étais en prise avec mon destin
tu t'étais habillée de tes antiques parures
et au marché tu m'as traitée comme un singe de foire
Grèce Grèce mère du malheur.

Les grandes phrases les mensonges ...

Mais maintenant que le feu à nouveau reprend
toi tu regardes tes antiques beautés
et dans les arènes du monde mère Grèce
le même mensonge toujours tu trimbales.

A fontosabb térképek és néhány kép



1. Görögország területgyarapodása 1832-1947.

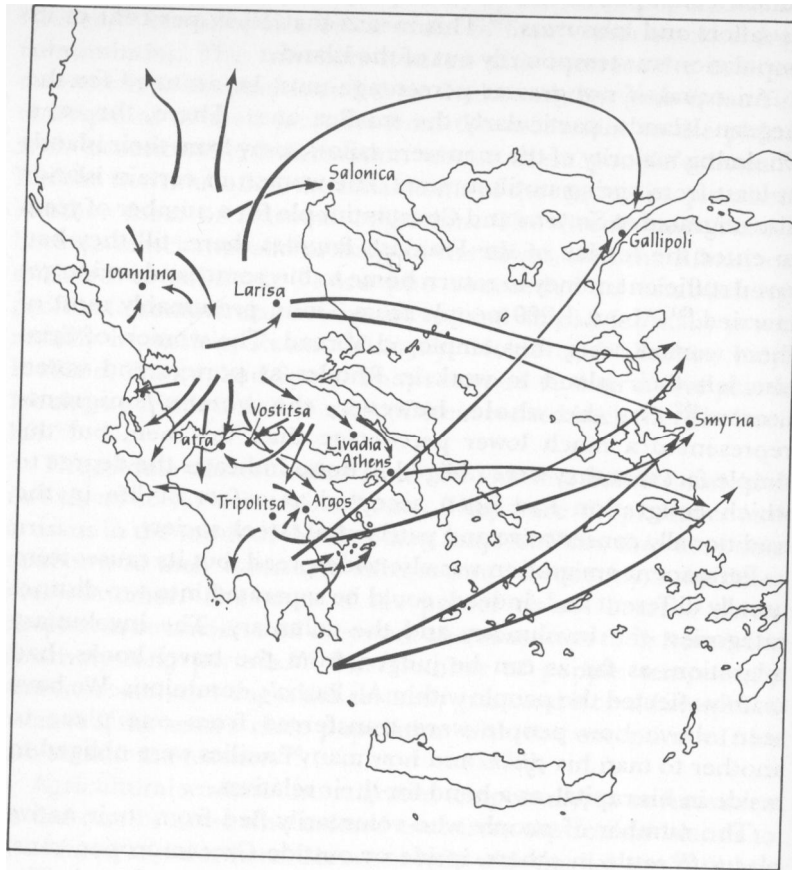
Elefthériosz Venizélosz 1919. május 17-én Párizsban kijelentette: „Görögországnak csak attól a pillanattól lehet valódi jövője, hogy az Égei-tenger mindkét partjára kiterjed.”



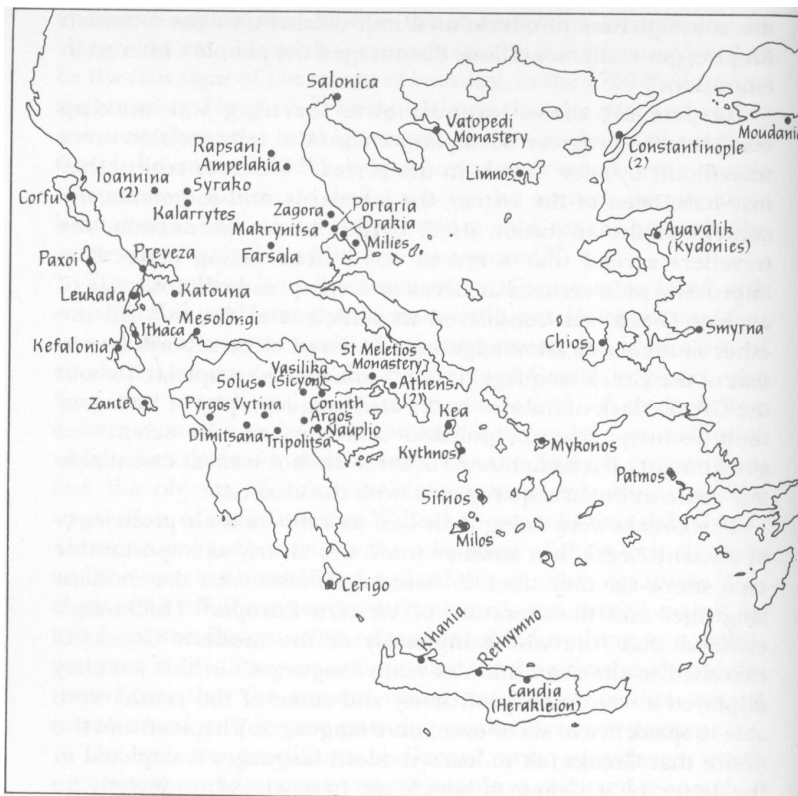
2. Bizánc 1265-ben. (A Fekete-tenger délkeleti partjain állt fenn 1204 – 1461. között a Trapezunti Császárság.)

3. Trapezunt (Τραπεζούντα). A Frontiszterion (Φροντιστήριο Τραπεζούντος), a Szevasztosz Kyminitisz alapította görög főiskola (1682-1921).





4. A migráció iránya 1770. után. (Helen Angelomatis-Tsougarakis 1990:74 és 124)
 5. Utazók által említett városok ahol görög iskolák voltak a XIX. század elején.





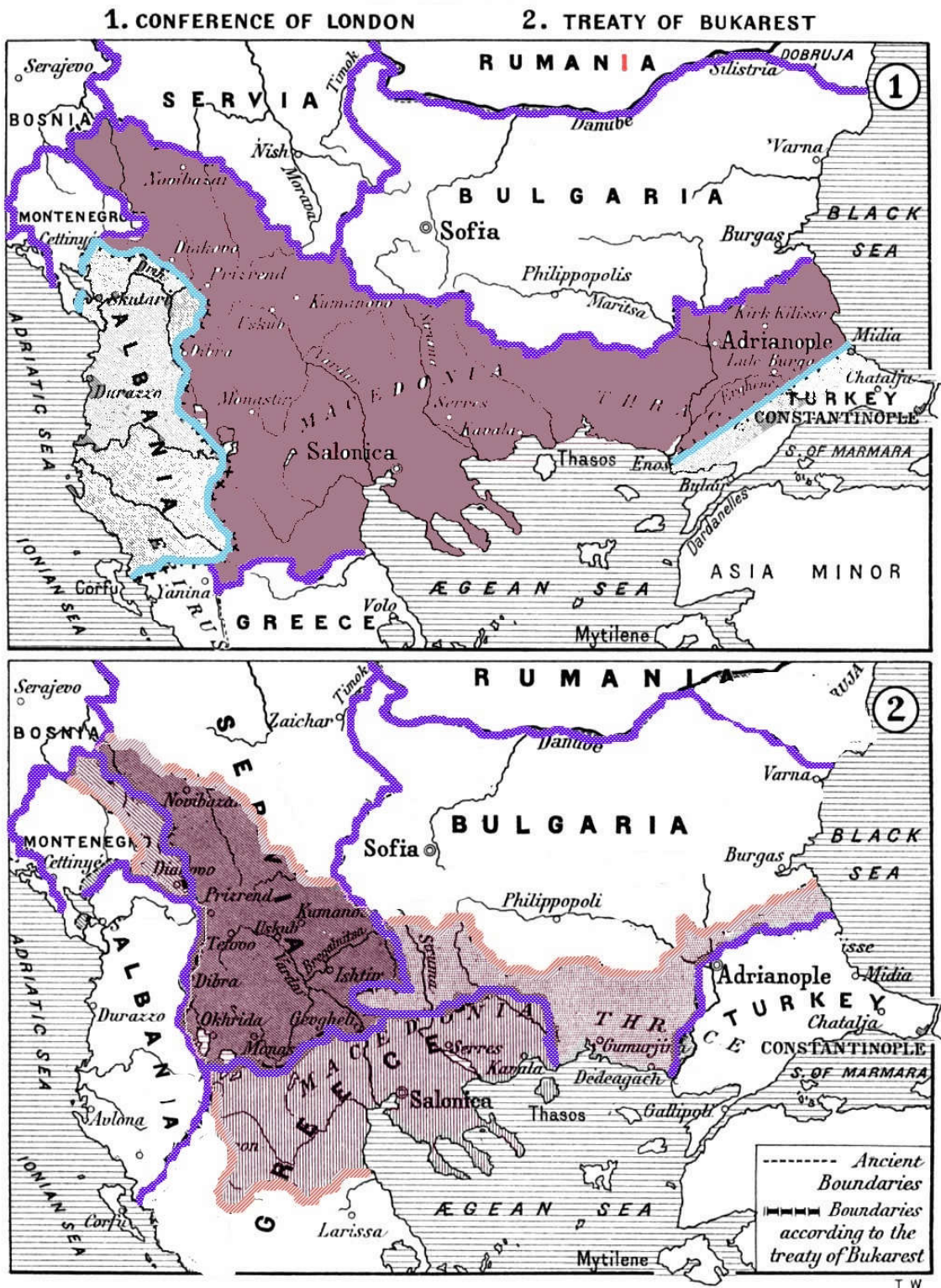
6.a) “La Note ou la Vie”. Manière délicate dont s’y prennent les Anglais pour réclamer une dette à un peuple ami: - Vingt-quatre heures pour payer et les intérêts à douze pour cent! („Pénzt vagy életet!”). A kifinomult stílus, amihez a britek folyamodtak, hogy egy baráti néptől követeljék az adósságát: - Huszonnégy órájuk van fizetni, a kamat pedig tizenkét százalék!

Honoré Daumier (1808-1879) karikatúrája. Megjelent: *Le Charivari*, 1850. február 15.
A lapon franciául ez áll (Doit la Grèce a l’Angleterre)*:

Görögország tartozásai Anglia felé:*	
Tőke	1.000.000
Költségek	50.000
Hamis költségek	225.775
Kamat	20.000
Kamat a kamaton	137.000
Pisztolyok vásárlása	375.000
Összesen	Négy millió



6.b) Kréta Állam – 5 drahmás pénzérme, 1901.



7.
 a) A Londonban aláírt első Balkán-háborút lezáró békeszerződés. 1913. május 30.
 b) A Bukarestben aláírt második Balkán-háborút lezáró békeszerződés. 1913. augusztus 10.



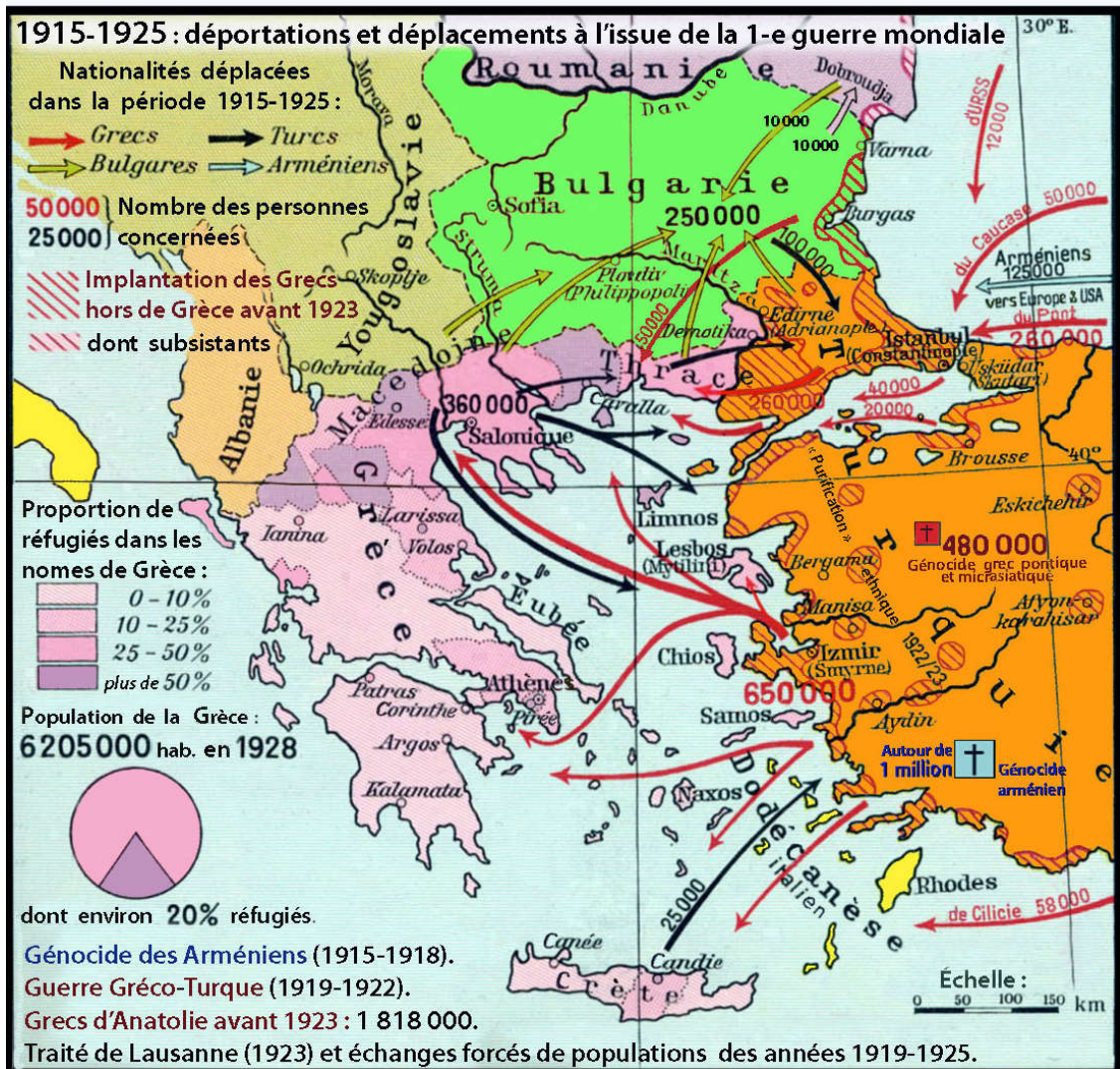
8. A térképen a Nagy Eszne (Megali Idea - Μεγάλη Ιδέα).

kék) A Görög Királyság területe 1887. *sárga*) a visszakövetelt trületek.

9. A Felszabadító Elefthériosz Venizélosz – (Ελευθέριος Βενιζέλος - Ελευθερωτης).



Déportations et déplacements de populations à l'issue de la Première Guerre mondiale, d'après Israël W. Charny (dir.): *Le Livre noir de l'Humanité*, Privat, 2001, ISBN 2-7089-5607-8, et Hans-Erich Stier (dir.): *Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Westermann, 1985, ISBN 3-14-100919-8



10. Deportálások és lakosságcsere 1919-1925.

11. Fegyveres török örök kísérnek örmény civileket Kelet-Anatóliában.





12.a) A lángok és a mészárlás elől menekülő szmirnaiak. 1922. szeptember 13-14.

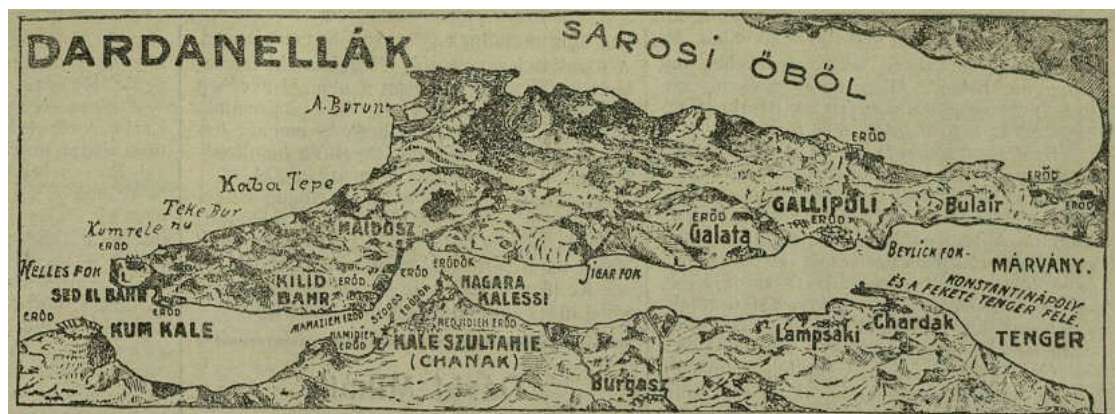
12.b Szmirna a tűz után.





13. A Pontosz (a térképen a városok nevei francia felirattal)

14. A Csanak-válság. (1922. október).



15. A Hatok pere, ill. kivégzése (1922. november).



A GÖRÖG ÁLLAMÉPÍTÉS NEMZETKÖZI HÁTTERE:

A híoszi mészárlástól a Szmirnai tragédiáig

(Ελπίδες, διλήμματα και αντιφάσεις:

Από την σφαγή της Χίου μέχρι την Τραγωδία της Σμύρνης)

Ιωνικόν

Γιατί τα σπάσαμε τ' αγάλματά των,
γιατί τους διώξαμεν απ' τους ναούς των,
διόλου δεν πέθαναν γι' αυτό οι θεοί.
Ω γη της Ιωνίας, σένα αγαπούν ακόμη,
σένα η ψυχές των ενθουμούνται ακόμη.
Σαν ξημερώνει επάνω σου πρωί αυγουσιάτικο
την ατμοσφαίρα σου περνά σφρίγος απ' την ζωή των·
και κάποτ' αιθερία εφηβική μορφή,
αόριστη, με διάβα γρήγορο,
επάνω από τους λόφους σου περνά.

(Κωνσταντίνος Π. Καβάφης: *Από τα Ποιήματα 1897-1933, Ίκαρος 1984*)¹

Szeptember 14-én a görögség szerte a világban megemlékezik a Nagy Katasztrófa² napjáról, amikor 1922-ben Kemál pasa csapatai megérkeztek a Szmirnai öböl partjához és kezdetét vette a bosszú.³ A város keresztények lakta negyedeit felgyújtották – mintegy 44 ezer ház égett porrá, az örményeket a tengerbe hajtották és lemészárolták. A város mintegy hatvanezer görög lakosa közül néhány ezren tudtak elmenekülni. A szövetségesek képviselői közönyösen és teljes érdektelenséggel figyelték a borzalmas látványt. Ez a nap volt a huszadik században a görögség legnagyobb tragédiája.

¹ Kavafisz (*Καβάφης*) versének magyar fordítása a dolgozat záró fejezetének mottója. Ott olvasható Vas István fordításában.

² Η Μεγάλη Καταστροφή (Τραγωδία της Σμύρνης, Μικρασιατική Καταστροφή)

³ Augusztus 30-án omlott össze a görög hadsereg Anatóliában, és szeptember 9-én érkezett a török sereg Szmirnába.

A huszadik század elején Szmirna volt a harmadik legnagyobb város a világon ahol görögök laktak.⁴ A városnak ekkor mintegy kétszázötvenezer lakosa volt, görögök, örmények, törökök és zsidók lakták, görögök mintegy hatvan ezren, közülük 25 ezret öltek meg a török⁵ hadsereg bevonulását követően. A városban négy ország konzulátusa működött. Ez volt a Kelet-Mediterráneum legnagyobb kereskedelmi kikötője, virágzó gazdag kereskedőváros, ahol a legenda szerint Homérosz meglátta a napvilágot. A város pusztulásával a háromezer éves görög kultúrának szakadt vége Anatóliában. Történt mindez annak ellenére, hogy a szövetséges hatalmak 27 hadihajója horgonyzott a kikötőben, köztük három amerikai romboló. Azonban a hajók kapitányai és legénysége tétlenül nézte a szörnyű tragédiát, semmilyen módon nem avatkozott közbe. Egyetlen dolog érdekelte őket: konzulátusaik védelme. Sokak szerint ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez a szörnyű tragédia ott, megtörténhetett.

Tragikus végpontja volt ez a görög nemzetépítés folyamatának melyet a Nagy Eszme (Megali Idea)⁶ néven ismerünk, és egyben csúcspontja annak a menekülthullámnak, amikor a kivonuló görög hadsereg nyomában a pontuszi és jóniai görögök a Görög Királyság területére kényszerültek átjutni. A háborút lezáró Lausanne-i szerződésben megfogalmazott kötelező lakosságcserevel így mintegy másfél millió görög kényszerült lakóhelyét és vagyonát örökre elhagyni. A Görög Királyság ekkor már tíz háborús évén volt túl, ami a végletekig kimerítette és a görög társadalom egy mély törésvonal mentén kettészakadt, amit ez az újabb hatalmas tehertétel csak tovább mélyített, és az egész huszadik évszázadra meghatározta az ország politikai életét.

A téma felvázolása és dolgozat célkitűzései

A Görög Királyság 1832-ben született, az oszmán uralomtól való majdnem tíz évig tartó függetlenségért vívott harcban. Ez a háború kegyetlen volt, mint minden háború a Balkánon, itt is a polgári lakosságot érte a legtöbb szenvedés és legtömegesebb kegyetlenkedés. A Porta már a felkelés meghirdetésének másnapján, 1821. április 22-én⁷ megtorlásként kegyetlen módon kivégeztette a Konstantinápolyi pátriárkát és legtehetősebb görög polgárokat a

⁴ Konstantinápoly és Alexandria előzte meg csupán. Tehát a három legnagyobb görög város a Királyság területén kívül feküdt.

⁵ A török szó a balkánon nem jelentett etnikai értelemben vett törököt, hanem bármilyen muzulmánnt. (Garde 2008:212)

⁶ Η Μεγάλη Ιδέα

⁷ (A régi naptár szerint április 10-én)

fővárosban.⁸ Ezt követte májusban a Thesszaloniki metropolita és a város valamennyi görögjének, júniusban a krétai metropolita és öt püspöke, júliusban a ciprusi érsek Nikoziában, októberben a Larnaka érseke és öt püspöke, harminchat pap és a görög ciprióták többségének lemészárlása.

Azonban a görög szabadságharc⁹ és egyben a 19. század legnagyobb görög tragédiája az 1822. áprilisi hioszi mészárlás.¹⁰ Hiosz a Mediterráneum leggazdagabb szigete volt ebben a korban, virágzó gazdasága a párizsi szépségszalonokat látta el ánizzsal és masztikával (μαστιχα). A sziget a Szmirnai öböl partjaitól látótávolságban, mintegy hat kilométerre fekszik. A török flottával húsvét előtt partraszállt Kara-Ali 15.000 katonával 1822. április 11-én és 14-15-én lemészároltak huszonötezer hioszit, és további huszonötezeret, a 3-12 éves fiúkat és a 3-40 év közötti nőket elhurcolták rabszolgának.¹¹

A hioszi mészárlás híre megdöbbenetete az európai közvéleményt. A nagyhatalmak figyelme is görög a szabadságharc felé fordult és előbb Anglia és Oroszország majd Franciaország álláspontja is a kezdeti elutasítás felől pozitív irányban módosult.¹²

A Görög Királyság volt az első független állam a Balkán-félszigeten, de valójában a politikai rendszerét, hazai és külpolitikájának alapvonalait a 19. században három „Védhatalom” - Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország - határozta meg, valamint azok katonai beavatkozásával nyerte meg a szabadságharcot (1821-1832). Az ország politikai életét a „Nagy Eszme” uralta, vagyis az állam határainak kibővítésének és a görög testvéreinek felszabadításának célja, akik főként az Oszmán birodalomban éltek, és akik több mint háromszor annyian voltak, mint az új királyság mintegy 800.000 lakosa. A nagy kulturális, vallási és gazdasági központok mind a királyságon kívülre estek, nem volt benne egyetlen nagyváros sem: az első fővárosok (Aigina, Náfplio, sőt Athén) lakossága sem haladta meg az ötezer főt. A görög hazafiak csalódása nagyon nagy volt. Ezzel együtt folyamatosan próbálkoztak az ország területének növelésével.¹³ (Contogeorgis 1992:352)

⁸ V. Grigorios (Gergely) konstantinápolyi pátriárkát különösen brutális körülmények között kivégezték számos görög vallási és polgári vezetővel együtt, köztük Konstantinos Mourouzis, Nagy Dragománt. A pátriárka felakasztása felháborította a keresztény Európa közvéleményét, és valójában segített kiváltani az együttérzést a felkelő görögök iránt. (Clogg 1992.11)

⁹ Ελληνική Επανάσταση

¹⁰ Η σφαγή της Χίου

¹¹ Török adatok szerint ez utóbbi szám kisebb, míg más adatok szerint 33 ezer, francia adatok szerint 45 ezer az áldozatok száma. A sziget összlakossága tragédia előtt százhusz ezer fő fölött volt. Mintegy 120 ezer keresztény, 1100 török és 70 zsidó lakta a szigetet. (Kómisz 1993:6-7)

¹² A szenvedély, amellyel liberális európaiak támogatták a görögök szabadságharcát, kontrasztba állítható azzal a közönnyel, amelyet a szerbek, bulgárok, örmények felkelései iránt tanúsítottak. (Lambropoulos, 2000)

¹³ Vö. Georges Contogeorgis, Histoire de la Grèce, Paris, Hatier, coll. Nations d'Europe, 1992, 477 p. és Joëlle Dalègre, Grecs et Ottomans 1453-1923 : de la chute de Constantinople à la disparition de l'Empire ottoman, Paris, L'Harmattan, 2002, 264 p.

A görög államépítés 1821-ben a szabadságharcban kezdődött, és nyugati prototípusainak - a huszadik századi francia közigazgatásnak, a német jogrendszernek és a brit parlamenti gyakorlatoknak megfelelően folytatódott.

Az új állam elfogadta a kormányzás nyugati alapelveit, amelyek azonban ellentétesek voltak a hazai politikai gyakorlattal.¹⁴

Az alkalmazott módszerek

A disszertáció elkészítésének módszere az összehasonlító kvalitatív elemzés, felépítése pedig diakrón rendszerű. Az utóbbi kiegészítése az elsődleges módszernek szükségszerűen alkalmazandónak kínálta magát, amikor (esetünkben a görög és török párhuzamosságok miatt is) a sokrétegű nemzetközi kapcsolatok, a diplomáciatörténet, valamint a társadalom- és gazdaságtörténet összehasonlító elemzését egyszerre végezzük nem lineáris időtávon.

Ezt a feldolgozási módszert követjük már a disszertáció elő két fejezetében is, ahol általánostól haladunk az egyedi és konkrét esetek és jelenségek felé. (A Balkán fenomenológiája,¹⁵ a Balkán és Délkelet-Európa viszonya, demokid rendszerek, társadalmi-térelmélet, stb).

Mint a fentiekből kiderül az előttünk álló téma roppant bonyolult. A dolgozat célja hogy a fenti bevezető gondolatokban vázolt események, folyamatok mögött húzódó összefüggéseket és a bennük rejlő ellentmondásokat megvilágítsa, a mélyen fekvő struktúrák azonosításával.

Bár a dolgozat címében szereplő két meghatározó pont a „Hioszi mészárlás” és „Nagy Katasztrófa” (Szmirnai tragédia)¹⁶ egy-egy konkrét helyhez és időhöz köthető, mégis úgy gondolom hogy ezek szimbolikus események, melyek túlmutatnak önmagukon - fenomének, melyek történelmi axonnak tekinthetők, melyek egyrészt az újkor, benne a tizenkilencedik (Hiosz) és huszadik század (Szmirna) történelmének, másrészt a Balkán ill. Délkelet-Európa, mint politikai-történelmi tér, mintázatának fókuszpontjai. Benne található minden, amit Európának erről a feléről elmondtak vagy

¹⁴ John S. Koliopoulos & Thanos M. Veremis (2010) *Modern Greece: A History since 1821*. p 1-2

¹⁵ A fenomenológia szubjektív idealista filozófiai irányzat, melynek központi tétele, hogy nincs objektum szubjektum nélkül. A fenomenológia kifejezés a phainomenon („fenomén”, a megjelenő, a megmutatkozó, a jelenség) és a logosz (tan) görög szavak összetételéből származik. A látszat nem maga a valóság, míg a jelenség valóságos dolog. Az igazi ismeretet a jelenség megismerése adja. (Kant)

¹⁶ Η Μεγάλη Καταστροφή (Μικρασιατική Καταστροφή)

leírtak, mióta a tizenkilencedik század első évtizedében a Balkán mint fogalom megjelent,¹⁷ és ami ráakódott az elmúlt valamivel több mint két évszázad alatt.

Mint a fentiekből látható legfontosabb feladatunk a fogalmak tisztázása, hogy mit is jelent a szó és milyen jelentést tartalmat hordoz, a Balkán, Délkelet-Európa, Rumeli, Anatólia, Jónia, Podosz, az Arhipelág - szigettenger, továbbá a Megali Idea, a keleti kérdés, a tanzimat, demokid és a demokid rendszerek, a makedón-harc, a goudi-puccs, a venizélizmus, Nemzeti Kettészakadás és Régi Királyság (Régi Görögország), a mudroszi fegyverletétel, Nemzeti Egyezmény, a Hatok pere, a Csanak-válság.

A felsorolt fogalmak mélyebb ismerete nélkül a dolgozat további része nem – vagy nehezen lenne érthető. Ezért a dolgozat elejére glosszáriumot szerkesztettünk, hogy az olvasó megtalálja a fogalmak rövid leírását, melyekkel később találkozik. Ugyanilyen oknál fogva a legfontosabb térképeket is a dolgozat elején helyeztük el. Ez nyolc térképet, egy karikatúrát és néhány fényképet jelent. Ezek ismeretében, könnyebben indul meg az olvasó az egyes fejezetek ismeretlen világa felé.

A hipotézisek

A görög szabadságharc kezdeti sikereit (1821. szeptember - Tripolitsza bevétele) hatalmas méretű megtorlás követte az oszmán hatalom részéről, (Konstantinápoly, Szaloniki, Kréta, Ciprus, és különösen elsöprő méretekben az Égei-szigeteken – Hiosz, Pszára, Kászosz) ami azonban mégsem tudta megállítani a kibontakozó felkelést. Az oszmán hatalom kénytelen volt segítségül fordulni Egyiptomhoz, aminek azonban súlyos ára volt: a Peloponnészosz (Morea) majdani átadása. Azonban nem kis részben a feljebb felvázolt kontraproduktív oszmán módszereknek (is) köszönhetően mozgásba lendült európai nagyhatalmak segítségével a görög szabadságharc sikerrel zárult és négyszáz év oszmán uralom után létrejött az első nemzetállam a Balkánon.

A disszertáció alaphipotézise:

A görög szabadságharckezdetétől, a Görög Királyság megalakulásakor, majd a további görögök lakta területek integrálása során egészen a kisázsiai katasztrófa bekövetkeztéig, ez a folyamat nagy részben a nemzetközi kapcsolatok (diplomáciai, katonai, és különösen érzékenyen a gazdasági kapcsolatok) függvényében játszódott.

¹⁷ Ld. Ami Boué 1806. A. Zeune 1808. John Morritt 1794.

A második hipotézis

A drámai végkifejlet során (1921-22), a döntő szakaszban, - ez dolgoztunk legrészletesebben tárgyalt része, a sikeresebb török (döntően katonai, és gazdasági) diplomácia következményeképp súlyos vereséget szenvedett a görög nemzetépítés *Megali Idea* néven ismert koncepciója.

A disszertáció felépítése

A dolgozat első fejezetének témája Balkán fenomenológiája.¹⁸

Nincs Európának még egy olyan földrajzi egysége, mely körül annyi vita dúl, melynek oly nehéz meghatározni határait, és amelynek annyiszor változott volna a neve, mint a Balkán-félsziget.

Hol van, és meddig terjed a „Balkán”? Egy félsziget Délkelet-Európában? Vagy csupán egy bizonyos civilizáció metaforája? Létezik valójában a Balkán, vagy ez ma már inkább egy politikai fogalom? Hogyan határozhatjuk meg a Balkán és Délkelet-Európa viszonyát? Hogyan találjuk meg a középutat a földrajz történelemformáló fontosságának felismerése és e tény túlzott hangsúlyozásának veszélye között? Megannyi nehéz kérdés vár válaszra a dolgozat e bevezető részében.

Földrajzilag Görögország egyszerre egy balkáni és egy mediterrán ország. A tengerhez való hozzáférése a tengerrel nem rendelkező balkáni szomszédjainál kiterjedtebb nyugati kapcsolatokat tett lehetővé. A tizennyolcadik században fektették le egy olyan kereskedelmi flotta alapjait, amely a 20. század második felére a világ egyik legjelentősebbjévé vált.¹⁹ (Clogg 1992:6) Görögország és a görögség története nagyrészt a tengerekhez kötődik, külön története van a Jón-szigeteknek, az Égei-szigeteknek, azon belül is az Észak-Égei-szigeteknek, melyek egyike Hiosz, és Pszara,²⁰ az a két sziget – egymás szomszédságában - ahol a legrettentőbb mészárlás történt a görög szabadságharc idején, 1822. tavaszán ill. 1824. nyarán.

A görög kultúra háromezer éves történetre tekint vissza Jóniában (Nyugat-Anatólia) és Fekete-tenger partvidékén – a Pontuszon. A huszadik század elején

¹⁸ A fenomenológia kifejezés a phainomenon („fenomén”, a megjelenő, a megmutatkozó, a jelenség) és a logosz (tan) görög szavak összetételéből származik. A látszat nem maga a valóság, míg a jelenség valóságos dolog. Az igazi ismeretet a jelenség megismerése adja. (Kant)

¹⁹ Görög lobogó alatt hajózik a világ bruttóregisztertonnájának 15%-a. (Garde 2007:16)

²⁰ A kicsiny 40 négyzetkilométernyi szigeten 17.000 embert öltek meg, ill. vittek el rabszolgának mindössze háromezer-hatszázán menekültek élve az 1824. július 3-4-én történt vérengzésből.

mintegy két és fél millió görög élt ezeken a területeken, a Márvány-tenger partján és Kis-Ázsiában.²¹ A háború és a kényszerű lakosságcsere után, 1923 végére ez a szám százezer alá csökkent. (Ma egész Törökország területén mindössze négyezer görög él.)

Történelmi és földrajzi sajátosságai – és görög területek között, a nemzetközi kapcsolatokban elfoglalt sajátos helye miatt Krétát külön kell tárgyalnunk, hasonlóan Ciprust.

A dolgozat második részében az újkori görög állam születésének körülményeit és belső társadalmi harcait vizsgáljuk, a nemzettéválás kezdeti szakaszában. Ez a vizsgálat azonban nem diakrón módon történik, fontosabbnak tartjuk a párhuzamos szemléletet. Egyidőben megvizsgálni a Görög Királyság és az Oszmán Birodalom most már külön úton haladó hasonló folyamatainak összevetését, mivel a görögség nagyobbik fele a huszadik század második-harmadik évtizedéig még oszmán ill. török területen élt továbbra is. Természetesen mindezt a nagyhatalmi erőter hatását figyelve kell tennünk, miután úgy a görög, mint az oszmán állam legfontosabb lépései nem hagyhatták figyelmen kívül a nagyhatalmak akaratát a tizenkilencedik század egész folyamán, csakúgy mint a huszadik század első negyedében sem – ameddig a dolgozat feldolgozza az eseményeket.

A harmadik rész a balkán háborúk hatása és eredménye, mely a Régi Királyság területének a megkétszereződéséhez vezet, ám amivel együtt járt a társadalmi kép teljes átalakulása.

A dolgozat e harmadik részében a területgyarapodást követő etnikai heterogenitást és társadalmi átalakulást követő politikai skizmát a görög társadalom teljes kettészakadásának²² folyamatát és annak következményeit tárjuk fel. Mindez a nagy háború idejére esik. Többek között ennek is köszönhető, hogy a Görög Királyság a háború utolsó szakaszában kapcsolódik csak be, mégis a győztesek oldalán végzi minimális áldozatokkal.

A zárórészben pedig megvizsgáljuk mi vezetett el a Nagy Katasztrófához, azaz hogyan jutottunk el a Szmirmai tragédiáig. Az okok többretegű összetett térképének felrajzolásában rámutatunk, mind a görög és oszmán társadalom belső feszültségeire, politikai rendszerének sajátosságaira, a nagyhatalmak egymás közötti rivalizálásának

²¹ Sokan megelégednek azzal, hogy azt mondják, Görögország balkáni ország, ami részben igaz, de ez a rész a kisebbik. A görögség történetére ez már aligha lehet igaz, különösen nem, ha az ókort, Bizáncot vagy az Oszmán Birodalom görögségét tekintjük, de a 21. században sem, ha arra gondolunk, hogy ma a harmadik legnagyobb görög város, több mint 200 ezres görög közösségével az ausztráliai Melbourne, és a görög diaszpóra mintegy hat millió lelket számlál szerte a világban.

²² Ethnikos Dikhasmos

meghatározó mozzanataira, de - ahogy Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ* ... nagyhatású művében rámutatott – felvázoljuk a meghatározó körülményeket - melyek a végkifejletet meghatározták.

Néhány bevezető gondolat a nevek írásáról

A török szavak leírása kevesebb gondot jelent. Reméljük legtöbb esetben sikerül is az eredeti helyesírásban visszaadni a török szavakat és fogalmakat. Nehezebb dolgunk van a görög szavak latin betűs átírásával ugyanis a tudományos gyakorlat sem egy mintát követ. Ezért a lényeges görög fogalmak, pl. Nagy Eszme (Μεγάλη Ιδέα), és a személy- és tulajdonnevek esetében megadjuk a görög betűs változatot is. A nevek átírásánál a fonetikus alakot igyekszünk használni – azzal hogy a görögben használatos – de a magyarban nem létező - néhány betű és diftongus (ai, oi, ou) meglétét igyekszünk jelölni, bár ez sem mindig lehetséges (különleges nehézség adódik az i (ί, η, υ) hang estében – mivel a görög betűk gazdag választékát nem tudjuk magyarban elérni – és a hiányt nem tudjuk megfelelően pótolni). Két esetben teszünk kivételt, egyik a görög királyok neve. Ott a megszokott magyar alakot használjuk: Ottó, György, Konstantin. Másik eset a görög-magyar személynév, pl Konstantinos. Minden más esetben a Κωνσταντίνος, a fent leírt szabályok szerint, magyarra átírva Konsztandínosz lesz.

Továbbá ahol indokolt, a hangok pontosabb visszaadása végett ékezetet is használunk. Pl. Elefthériosz Venizélosz. Ugyanígy jelöljük a magyarban nem létező θ, Θ = th hangot: Athén (Αθήνα), Thesszaloniki (Θεσσαλονίκη), Thrákia (Θράκη).

Végezetül a dolgozat témájában is hangsúlyos makedón, Makedónia (Μακεδονία) szót következetesen így írjuk. Ennek oka ugyanis világos: úgy a görög, mint a szláv nyelvek így használják, magukat és területüket is így nevezik meg, mióta írásuk létezik így írják, a görögök estében már több mint két és fél ezer éve. Nincs okunk ezt másképp írni nekünk sem. Örvendetes módon több tudományos mű is ezt az írásmódot követi, ld. Palotás, Fokasz és mások.

*Néhány szóban az irodalomról és a kutatásokról*²³

²³ Ebben a fejezetben az idezett művekre vonatkozó könyvészeti adatokat a könnyebb követhetőség kedvéért lábjegyzetben közöljük.

Az újkori görög állam történetét magyar nyelvterületen szerény figyelem követte a kétezres évekig. 1966-ban jelent meg az első összefoglaló mű Jánisz Politisz tollából.²⁴ Ezt követte Athanasiou Christoforos²⁵ könyve azonos címmel, de már más szerkesztési szempontokkal 1982-ben, amit a Tankönyvkiadó 2004-ben és 2006-ban változatlan lenyomatban ismét megjelentetett. A görög származású szerzők után Balogh Ádám a Szegedi Egyetem kutatója volt az első, aki doktori disszertációját e témának szentelte,²⁶ majd 2013-ban – folytatva az előző két szerző hagyományát, hasonló terjedelemben, *Fejezetek Görögország újkori történetéből* címmel könyvet jelentetett meg Szegeden.²⁷ Magyarországon ezenkívül még két disszertáció foglalkozott görög témával. Szász Erzsébet²⁸ 2002-ben az ELTE Történettudományi, Nakos Konstantinos²⁹ 2012-ben, az ELTE Szociológia doktori iskolájában védte meg magyar nyelven írt dolgozatát. Konstantinos dolgozatának témája a görög eszmetörténet, nemzeti identitás útkeresése: a Megali Idea, a „három fázis-elmélet”, a „görögség szakadatlan kontinuitásának” elmélete, az egységes görög nemzet tudat kialakulásának folyamata a tizennyolcadik század második felétől a tizenkilencedik század végéig. Szász Erzsébet dolgozata a Jón-szigetek gazdag történetét dolgozza fel a 18 – 19. század fordulóján. A Velencei Köztársaság megszűntetése (1797) utáni két francia fennhatóság időszakát – „köztársasági franciák” (1797-1799) és „császári franciák” (1807-1814) uralma – intézkedéseik, szándékaik és a görögök ehhez való viszonyulásán keresztül mutatja be. Az 1799 és 1807 között fennálló Hétsziget Egyesült Köztársaság az orosz cár és a török szultán védnöksége alá került, de alkotmányai és intézményei biztosították a helyi lakosság beleszólását az állam irányításába. A görög szabadságharcban a Jón-szigetek közvetlen nem vettek részt, de a diplomácia és pénzügy terén aktívak voltak, és több más téren különleges szerepet játszottak, ám csak 1864-ben csatlakozhattak az időközben megalakult és a nagyhatalmak által elismert független újkörög államhoz.

²⁴ Jánisz Politisz (1966) *Az újkori Görögország története*. Budapest: Gondolat, (Studium könyvek 54) 341 o.

²⁵ Athanasiou Hristoforos (2006) *Az újkori Görögország története*. Budapest : Ú-M-K, 135 o.

²⁶ Balogh Ádám (2006) *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897-1912*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, doktori értekezés, Szeged. Témavezető: Prof. J. Nagy László. 204 o.

²⁷ Balogh Ádám (2013) *Fejezetek Görögország újkori történetéből*. Szeged: Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete Csongrád Megyei Csoport, 188 p.

²⁸ Szász Erzsébet (2002) *A Jón-szigetek története a napóleoni háborúk idején: Első kísérlet egy újkörög állam megteremtésére*. Doktori disszertáció; témavezető : Palotás Emil. 174 o.

²⁹ Nakos Konstantinos (2011) *Az újkörög nemzeti identitás és az állam létrejötte: egy identitás útkeresése*, doktori disszertáció; témavezető Fokasz Nikosz. 147 p.

Déli szomszédainknál, Szerbiában két disszertáció készült, mindkettő a Belgrádi Egyetemen. Aleksandra Pećinar munkája az itt feldolgozott időszak utáni 1928-32 közötti Venizélosz kormányzat és a Jugoszláv Királyság diplomáciai kapcsolatait dolgozta fel.³⁰ Blagojević, Gordana etnológiai és antropológiai ihletésű dolgozata a *Szerbek Görögországban a 20. században: az identitás átalakítása*.³¹ Érdeklődése középpontjában az identitás átalakulása, összhangban a görög társadalom és az anyaország (matica) változásaival.

Ebben az időszakban Horvátországban nem készült disszertáció újjörög témában.

Lalchevska, Vera fiatal makedón kutató, disszertációját Genfben készítette és védte meg 2017-ben. A címe „Fontos, hogy makedón legyen: »névvita« Makedónia és Görögország között, gyökerek és következmények.”³² Lalchevska ezeket a kérdéseket veti fel dolgoztában: Mit jelent a “névkérdés” a makedónoknak? Milyen érzéseket vált ki belőlük? Milyen következményekkel jár ez rájuk és országukra nézve? Mit jelent, ha van ilyen, a makedón identitáshoz és az önrendelkezéshez való jogokra?³³ (22.o) Jól kiegészíti a téma feldolgozását Milanov Viktor, a Debreceni Egyetem Jogtudományi Karán frissen megvédett disszertációjának központi eleme is a „makedón névvita”, címe: *Makedónia konfliktusainak nemzetközi jogi és politikai vetületei*.³⁴ A két szomszédállam közötti feszültségek számos egyedi jelleggel bíró esetet teremtettek a diplomáciai, a nemzetközi jogi gyakorlatban. Értekezésében Makedónia Bulgáriával fenntartott kapcsolatait is elemzi. Vizsgálódásainak középpontjában a három ország kulturális és nemzeti identitásokat megkérdőjelező konfliktusoktól feszült viszonya áll.

Az újjörög állam történelmét feldolgozó jegyetekkel, hivatkozásokkal ellátott tudományos munka – könyv alakban - magyar nyelven ez idáig még nem jelent meg.

³⁰ Aleksandra M. Pećinar (2012) *Diplomatski odnosi Kraljevine Jugoslavije i Grčke u periodu poslednje vlade Elefteriosa Venizélosza (1928-1932)* [Diplomatic relations of the Kingdom of Yugoslavia and Greece during the term of the last Government of Eleftherios Venizélosz (1928-1932)] doktori disszertáció, Belgrádi Egyetem, 291 o.

³¹ (2014) Срби у Грчкој у 20. веку : трансформација идентитета. Универзитет у Београду, Филозофски факултет. 228 p.

³² Lalchevska, Vera (2017) “The Importance of Being Macedonian: Origins and Consequences of the ‘Name Issue’ between Greece and Macedonia”. PhD thesis, Graduate Institute of International and Development Studies, Genève. Directeur de thèse : Professeur Isabelle Schulte-Tenckhoff. Thesis N° 1189. 352 p. A szerző nyelvén a név és a cím: Вера Лалчевска „Важноста да се биде Македонец: корените и последиците од 'прашањето за името' меѓу Македонија и Грција”.

³³ A név a legláthatóbb jele a kizárólagosságnak, a modern nemzet eme jellegzetességének. Ami a „makedónok” elnevezését illeti, a XIX. században éppen a görög közirók hozták divatba, hogy ezzel is kétségbe vonják Makedónia szláv lakosainak bolgár vagy szerb voltát, abban eredményben, hogy elgörögösíthetik őket. (Garde 2007:83)

³⁴ Milanov Viktor (2017) *Makedónia konfliktusainak nemzetközi jogi és politikai vetületei*. Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. 362 o.

1. A BALKÁN FENOMENOLÓGIÁJA

„A modellek egyik fő funkciója lélektani természetű: lehetővé teszik, hogy elképzeljünk és megértsünk olyan jelenségcsoportokat, amelyek esetében ez nagyságrendjük és bonyolultságuk folytán másként nem lenne elérhető.”

-- R. Chorley – P. Haggett (1968)³⁵

Az Ezüst-hegytől a Balkánig

Nincs Európának még egy olyan földrajzi egysége, amelynek annyiszor változott volna a neve, mint a Balkán-félsziget. Elnevezését hol a területén formálódó civilizációktól, hol pedig azoktól a nagy birodalmaktól kölcsönözte, melyek egymást váltották földjén. Egyes elnevezések a félsziget domborzatához kapcsolódó antik és reneszánsz képzetekről tanúskodnak.³⁶

A XIX. sz. előtt e terület régmúltja és régi civilizációi iránt nyilvánult meg a tudományos érdeklődés. A művelt világ képviselői a hellén civilizáció hatása alatt álltak, ezért aztán a Hellén- vagy Görög-félsziget elnevezés terjedt el.

A XIX. sz. elején a berlini kongresszusig (1878) már az Európai Törökország elnevezés dominált. Az elnevezés megfelelt annak a politikai helyzetnek, mely a XIX. sz. elejéig kialakult; a félsziget szinte teljes egészében török fennhatóság alá tartozott. Ez alól az időnként velencei, osztrák, francia, majd újból osztrák fennhatóság alá tartozó Dalmácia, vagy az egyedüli, bizonyos függetlenséget élvező Crna Gora volt kivétel.

A XIX. sz. elején Humboldt és Ritter földrajzi nézeteinek hatására a politikai és történelmi egységek alapján adott neveket földrajzi, illetve természeti fogalmakkal cserélték fel. (Cvijić 2008.16) A Központi-hegygerincről alkotott téves elképzelés

³⁵ Vö. Richard J. Chorley, Peter Haggett (1967) *Models in Geography*. Methuen, 816 p.; *Socio-Economic Models in Geography* by Richard J. Chorley and P. Haggett (1968) Routledge 468 p.; *Physical and Information Models in Geography* (2014) Richard J. Chorley, Peter Haggett. Routledge, 312 p. It is composed of eight of the chapters from the original *Models in Geography*, published in 1967.

³⁶ Jlásd bővebben: Jovan Cvijić (2008) *A Balkán-félsziget és a délszláv országok*. Az emberföldrajz alapjai. A fordítást a szerb nyelvű, az 1922-ben megjelent első és az 1931-ben megjelent második kötet alapján Papp Árpád végezte. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2009. Szabadka: Kiss Lajos Néprajzi Társaság; Újvidék: Vajdasági Művelődési Intézet. 564 o. Az első kiadás: Jovan Cvijić: *La Péninsule balcanique, géographie humaine*, Paris 1918.

Georges Prévélakis (2007) *A Balkán: Kultúra és geopolitika*; ford. Csortán Ferenc; előszót ford. Renner Gabriella. - Kozármisleny: Imedias Kiadó. 220 p.

eredményének tekinthetjük a Balkán-félsziget mai elnevezését. A félsziget keleti részének neve Haemus volt.³⁷ A név, mely alatt a Konstantinápolytól nem messze található hegyeket értették, és a klasszikus és bizánci írók fogalomrendszerében szerepelt, sokkal ismertebb volt a Központi-hegygerinc más vidékeinek elnevezésénél. A Központi-hegygerincről alkotott téves elképzeléstől ihletve A. Zeune 1808-ban a területet Balkán-félszigetként – Balkanhalbinsel vagy Haemushalbinsel – említi.

A Balkán név alatt török nyelvű lakosság általában hegyet, hegyes tájat ért. A félsziget keleti részén élő török lakosság Balkánnak nevezi a Haemus keleti, legalacsonyabb lankáit. Valószínű, hogy Ami Boué és más kutatók a kísérőiktől hallották a nevet, amivel a hegygerinc központi és nyugati részeit is nevezték, mert a törökök Balkánnak neveznek minden olyan hegyet, aminek nem ismerik a pontos nevét. (Cvijić 2008.17)

Egy „képzeltbeli” veszélyeztetett térség

A „Balkán” ugyan régi elnevezés, azonban mégis új kifejezés, ám egy afféle „irodalmi gyarmatosítás” folyamánaképpen a Balkán sötét, veszélyes, ugyanakkor egzotikus helyé, egy „képzeltbeli” bizonytalan, veszélyeztetett térséggé vált, „ahol a mitológia irányítja a történelmet, ahol vad és egzotikus népek laknak, akik számára a vér és az összetartozás jelentik a legfőbb értékeket, és ahol akármikor kipattanhat egy-egy fegyveres összecsapás vagy vallásháború”. (Drakulić, 2009)

Európai földrajza ellenére a Balkán a „Másik” kezelhetetlenségének és örületének megfelelője lett. A Balkántól való menekülés lényegében a gazdasági nyomortól, politikai fundamentalizmustól, kulturális provincializmustól való menekülést jelenti. (Paić, 2004) Egyetérthetünk tehát abban, hogy ha a „Balkánról alkotott ideologikus tévképzetet, mint lényegileg elfogadhatatlant, és mint a kultúrtraumák határtalanul fenséges tapasztalatát kell lelepleznünk, elengedhetetlen a Balkánnak nevezett földrajzi tákolmányoknak mint elképzelt narratívumnak a dekonstruálása”. (ibid)

A földrajz zsarnoksága

³⁷ A dalmáciai Verancsics Antal (Anton Vrančić) aki 1549-től Pécs püspöke volt, 1553-as konstantinápolyi útja során útinaplót vezetett Bécs és Drinápoly között, ahol kizárólag a Haemus és Haemi montes kifejezéseket használta. 1567-ben Verancsics másodszor is a Portánál járt, hogy II. Szelim szultánnal békeszerződést írjon alá, részletes útinaplót vezetett, földrajzi jellegű kommentárokkal tűzdelve, s ebben Verancsics megemlíti a Haemus bolgár szláv nevét: Ztara Planina (azaz Sztara Planina, Öreghegy). Verancsics volt az első utazó, aki megadja a bolgár nevet. A Haemus hajdan ezüsbányáiról volt ismert, az itáliaiak ezért is nevezik Ezüst-hegynek. (Todorova 2000.23-4)

A tizennyolcadik és a tizenkilencedik században, a politikatudomány megszületését megelőzően, a földrajz tiszteletre méltó, de nem mindig formalizált fegyelem alatt állt, s ezzel egyetemben a politika, a kultúra és a közgazdaságtan gyakran kevésbé alapos térképekre vonatkoztatva született meg.

Az emberi tapasztalat egyik legnagyobb kérdése, hogy hogyan és miért viselkednek egy bizonyos módon az emberek, ha egy közösség részei, és hogy a valóságban miképp korlátozza őket ez a tagság. Tudjuk, hogy így tesznek, mert magunk is tapasztaljuk. Hogyan definiáljunk tehát egy területet vagy közösséget? Rendelkeznie kell bizonyos közös jellemvonásokkal, főként megállapított földrajzi és nem földrajzi határokkal, melyek felismerhetőek és elfogadottak, de a földrajz egyedül nem elégséges - a földrajz nem sors - mondja Schöpflin.³⁸ Nézzük tehát mit mondanak erről mások. Az ókori görögök és a kínaiak realistái, a huszadik századi francia filozófus Raymond Aron és a spanyol kortársa José Ortega y Gasset szerint a háború természetesen az emberiségnek az államokba és más csoportokba való elosztásához kapcsolódik. Valójában a szuverenitás és a szövetségek ritkán előfordulnak üresen; azok a másokkal való eltérésekből erednek. És így megyünk a térképre, amely az emberiség megosztottságainak térbeli ábrázolása - elsősorban a realista írások tárgya. A térképek nem mindig mondják el az igazat. Gyakran olyan szubjektívek, mint a próza bármely része. (Kaplan, 2012) John Brian Harley szerint, a kartográfia lehet a "hatalom diskurzusa", ebben az esetben a látens imperializmus.

A földrajz folytatja, áthidalja a művészetek és a tudományok közötti szakadékot, összekötve a történelem és a kultúra tanulmányozását környezeti tényezőkkel.

³⁸ Itt feltétlenül emlékeztetnünk kell a társadalmi térelmélet megállapításainak fontosságára. Místerint a „társadalmi tér az egyének cselekvésének a keretfeltétele, tárgya és eredménye. A társadalmi tér keretfeltétele a cselekvésnek, mert a természetföldrajzilag meghatározott és az emberi tevékenység által módosított, adott pillanatban jellemző térbeli szerkezet meghatározza az emberi cselekvések fizikai lehetőségeit, egyszerre hat rájuk ösztönzőleg és korlátozólag.” (Dusek 2004.15) A társadalmi tér tárgya is a cselekvésnek, mert az emberi tevékenység tudatosan vagy szándékolatlanul állandóan alakítja, formálja a meglévő társadalmi teret. A társadalmi tér ugyanakkor eredménye is a cselekedetnek, mert társadalmi tér ott létezik, ahol emberi cselekvés van. Az emberi cselekvés szféráján kívüli természeti tér nem létezik társadalmi térként, legfeljebb potenciális társadalmi térként lehet számon tartani. Továbbá: „A természeti tér kettős értelemben is az egyéni cselekedetek keretfeltételül szolgál. Egyrészt a természeti környezet egésze közvetlenül befolyásolja az egyének viselkedését. Másrészt a természeti környezet a társadalmi térre gyakorolt hatásán keresztül, közvetett módon is hatással van az emberekre. A természeti tér azonban az egyénhez és a társadalmi térhez képest is passzív tényező, nem képes cselekedetet kiváltani, csak ösztönözni és korlátozni. A társadalmi térnek keretétül szolgál a természeti tér, ugyanakkor maga a társadalmi tér az emberi cselekedetek egy további keretfeltételét jelenti.” Dusek 2004.15-8. lásd: A társadalmi tér kutatásának alapkérdései. Dusek 2004.15

A térképek az emberiség egyenlőségének és egységének felfogására utalnak, mivel emlékeztetnek bennünket a Föld minden különböző környezetére, amely az embereket olyan sokféle módon mélyen egyenlőtlené teszi, ami konfliktusokhoz vezet. (Kaplan, 2012)

A földrajz az emberi történelem háttere. A földrajz tehát nem fatalizmus. De ugyanúgy, mint maga a gazdasági és katonai hatalom megoszlása, az állam cselekvéseinek egyik legfőbb akadály és ösztönzője. Az emberek motivációja nagyon is számít a történelemben; ezek nem illúziók, amelyeket a nagyobb erőkre való utalások magyaráznak el. A földrajz nem mindig magyarázat a történelemre: a Földközi-tenger déli részén lévő szaharai szaracénok meghódították az északon lévő Spanyolországot, míg a Földközi-tenger északi részén lévő rómaiak meghódították a déli részén lévő Karthágót, mind két esetet a kivételes tengeri erő formájában megnyilvánuló emberek akarata eredményezte. (Kaplan, 2012)

1.1 A Balkán vs. Délkelet-Európa

“Európa kettéválasztott töredéke”

A térkép a kezdet, nem pedig a vég a múlt és jelen értelmezésében. Természetesen, a földrajz, történelem és etnikai hovatartozás befolyásolja ugyan, de nem határozza meg a jövő eseményeit. Vagyis mihez kezdünk? Hogyan találjuk meg a középutat a földrajz történelemformáló fontosságának felismerése és e tény túlzott hangsúlyozásának veszélye között? Gondoljunk Raymond Aron elképzelésére, miszerint „a valós etika a valószínűségi determinizmus igazságából ered” mivel „az emberi döntések mindig bizonyos kontúrokon vagy korlátozásokon belül mozognak, mint például a múlt öröksége.” (Aron, 1985)

A felvilágosodott állam,³⁹ a modern, racionális és racionalizáló állam különlegesen erős eszköz. Képes a rend, a jelentés és biztonság megteremtésére egyre

³⁹ Az európai felvilágosodás alapján véve az európai középosztály filozófiáját jelentette, azét a réteget, amely a 18. században a Balkánon – a görögöktől eltekintve – jószerevével nem is létezett, legjobb esetben is csak a kialakulás fázisában volt. A két térség társadalmi és gazdasági összehasonlítása óriási különbségeket hoz napvilágra. A balkáni társadalmak rendkívül elmaradottak és iskolázatlanok voltak. Miközben Európában nyomdák működtek és hatalmas közkönyvtárak nyitották meg kapuikat, addig a Balkánon a szerzetesek kézzel másolták a szent könyveket. A karlócai szerb érsekség központi könyvtárában 1733-ban összesen 558 könyv volt, Szerbia 104 templomában pedig 1146 könyvről van tudomásunk, melyek túlnyomórészt egyházi jellegűek voltak. (Hornýák 2010)

növekvő komplexitás közepette is, és legjobb formájában jó kormányzást, átláthatóságot és felelősségre vonhatóságot teremt. (Schöpflin 2000)

Az uralkodók és uraltak között a jogok kölcsönössége, nagyon mélyen kódolt a nyugati kereszténységben. Alternatív nézőpontok, alternatív racionalitások elengedhetetlenül szükségesek annak biztosítására, hogy az állam ne váljon a saját bürokratikus normáinak rabjává. A reciprocitás itt visszajelzést és önkontrollt jelent. Ezeknek egyike sem jellemző Délkelet-Európában. Az államot itt leginkább az átalakulás kulcsfigurájaként vagy még inkább az elsőrendű ügynökeként látják. (Schöpflin 2000)

Létezhet-e a modernitás délkelet-európai modellje?

Délkelet-Európában a modernitást az állam sajátította ki a társadalommal szemben, mely még modernizálásra szorult, amikor a befogadás végbement, így hagyva az államot a modernizálás legfontosabb ügynökeként, domináns pozícióban a társadalom felett, ezáltal újraterevte a problémát, mivel a társadalom nehéznek találja az állam kihívását információ és társadalmi tudás hiányában.

A modernitás előtti hatalmi hálózatok öröksége, a régió kulturális tőkéjével egyetemben nagyon fontos Délkelet-Európa megértésének szempontjából.

A kérdés tehát az, hogy létezhet-e a modernitás délkelet-európai modellje?

A terület megtapasztalta a birodalmi uralom egy sajátos formáját - mely különbözik a nyugatitól -, ami a társadalmi tudás és erőviszonyok idegen és kiszámíthatatlan formáin, a kirekesztés idegen mintáin és idegen törvénykezésem alapult.⁴⁰ Az oszmán örökség hangsúlyozta az időtlenséget, változatlanságot, az egyéni törekvés hiábavalóságát és a hatalomgyakorlás és legitimizáció e módjából központilag hiányzott a délkelet-európai várakozásokat kielégítő, messzire ható változás modellje. (Schöpflin 2000)

A vallás felismerhető gondolatvilágokat és gondolatstílusokat teremt. A két domináns vallás - az ortodox kereszténység és az iszlám - és a nyugati kereszténység direkt és indirekt módon hatottak egymásra, és a morális erények fenyegetett központjainak tekintették magukat.⁴¹

⁴⁰ Görögországot ortodox és oszmán öröksége évszázadok óta elvágta az európai történelem főáramától. Az ország európai identitása bizonytalan volt.

⁴¹ Hódító Mehmet szultán Georgiosz Gennadiosz Scholariosz-t választotta az első pátriárkájaként. Ezt

Az ortodox kereszténység területén - különösen Délkelet-Európában - a kereszténység államosítása a keleti kereszténység széttöredezettségét vezette át az önálló nemzeti egyházak sorozatába, amely kulcsfontosságú intézményi keretet biztosított a nacionalista mozgalmak számára, és elősegítette a vallási és nemzeti hagyományok erős szimbiózisát. A vallás államosítása a vallási gondolkodás és a különböző nemzeti és nemzeti kontextusok eltérő kulturális beilleszkedésének kérdése is. (Brubaker, 2011)

A vallás megteremti a rítusok és kognitív normák közös világát, a szent idő és szent tér egyedi fogalmát, morális szabályok rendszerét és a rend érzését.⁴² A kérdés az, hogy milyen gondolatstílus jön létre az ortodox kereszténység és az iszlám hatására. Általában ezek a gondolkodásmódok előnyben részesítik a kollektívet az egyéni felelősséggel szemben, kódolt bennük egy erős hierarchia érzése, megkérdőjelezhetetlen igazságokat jelentenek ki, gyenge kognitív modelljeit adják a változásnak - és inkább a radikális, mint folyamatos változásnak - a megváltás és az üdvözülés által. (Schöpflin 2000)

Az urbanizáció kérdése. A város a folyamatos változás és csere helyszínévént funkcionál, de Délkelet-Európában a város gyenge, statikus, kicsi és vidékies, nagyon ritkán volt képes a környező vidék integrálására.⁴³ az etnikai együtt létezés modernitás előtti modelljei modernitás előtti városokban, mint Szarajevó, semmit sem mondanak a modernekről, mivel a modernitásban a hatalom, a komplexitás, az erőforrások és tartalmak természete teljesen más. Sokan vannak, akik ezt másképp gondolják, de ez csak hiábavaló, hasztalan álmodozás. – állítja Schöpflin.

A végső kérdés az, hogy Délkelet-Európa miben különbözik Közép-Európától, Közép-Európa miért bizonyult a későbbiekben a Nyugat-Európába integrálódásra, mint Délkelet-Európa? A válaszok egy része a fentebb elmondottakból következik. Közép-Európa jobb államminőséggel rendelkezik, jobban képes a felvilágosodás utáni

a választás sokan örömmel fogadták, mivel Gennadiosz az ortodox és a katolikus egyházak uniójának rendíthetetlen ellenfele volt, és egyértelműen Mehmet érdeke volt, hogy megőrizze ezt a hagyományos ellenségességet. (Clogg 1999:11)

⁴² Amikor Christopher Dawson Európa-történész föltette a kérdést, a Bizánci Császárság vajon miért nem tudta megtartani kulturális-vallási hatalmát a földrésznek ezen a felén - nem úgy, mint a pápaság nyugaton -, szem elől tévesztette azt aényt, hogy a bizánci kultúra igenis továbbfejlődött - az ortodoxia irányítása és az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt. Folytatta fejlődését a szultáni székváros görög fanariótáinak cirkalmas írásműveiben, a fanariótákéiban, akik a Portához való hűség és a Bizánci Császárság újjászületésének reménye között ingadoztak, de mindvégig az ortodoxia és a görög civilizáció hívei maradtak. (Mazower 2004:97)

⁴³ A Görög Királyságban a városi lakosok részaránya a 19. század közepén alig 8 százalék volt, a 20. század elejére ez az arány már meghaladta a lakosság egyötödét.

elvárásokhoz alkalmazkodni és azokat befogadni, gondolatvilága közelebb áll a nyugat-európai normákhoz (a nyugati kereszténység hagyatékaként), és így a modernitás által keltett változatossággal is jobban meg tud birkózni. (Schöpflin 2000)

Valójában a földrajz az emberi események legfontosabb pályájának előfeltétele. Nem véletlen, hogy az európai civilizációnak fontos szerepe volt Kréta és a Kikládok szigetein, hiszen az egykori "Európa kettéválasztott töredéke" a legközelebbi európai pont az egyiptomi civilizációhoz, az utóbbi pedig a legközelebbi pont Kis-Ázsia. (East, 1967.38) Mind a szigethelyzetük miatt évszázadok óta védettek a betolakodók pusztulásával szemben, lehetővé téve számukra, hogy virágozhassanak. A földrajz az igazságos nemzetközi ügyek tényeit alkotja, amelyek olyan alapvetőek, hogy magunkévá teszik őket. (Kaplan, 2012.30)

1.2 A Balkán

Sok kutató számára a balkáni visszamaradottság magyarázatai, ha csak a tizenkilencedik századra vezetjük őket vissza, a közelmúlt balkáni történelmének sok aspektusát nem teszik érthetővé. Érvelésük szerint a 19. század bizonyos eseményei és problémái szükségszerűen következtek a korábbi oszmán periódus folyamataiból. Ebben az időszakban államvezetési hibák felborították a nyugat és kelet európai gazdaság közti egyensúlyt. De milyen messze kell leásnunk, hogy megtaláljuk a kritikus időszakot?

Sok magyarázat a balkáni gazdasági és társadalmi visszamaradottságért az Oszmán-török Birodalmat (és kiterjesztve a Habsburgokat) okolták a terület relatív stagnálásáért. A szegénység okaiért és a többiért a multinacionális államok vezetési baklövéseit tették felelőssé, amik annyira különböztek Nyugat-Európa nemzetállamaitól. Ezek mögött az érvek mögött, amik megalkotásában sok vezető közgazdász is részt vett, az a fogalom áll, hogy a fejlődés és a növekedés természetes a társadalmakban: ahol nem valósulnak meg, ott a helyi intézmények a természetes fejlődés kerékkötői.

Azt továbbgondolva, hogy a határmegszakítások középkori gazdasági visszamaradottságot eredményeztek, azt várnánk, hogy a „Pax Ottomanica azaz oszmán béke” javulást hoz magával: az aktív hadviselés végével a befektetések számára vonzóbbnak tűnik a helyzet. Több oka van annak, hogy ez miért nem így történt.

Először is a török hódítás hosszú időre visszavetette a városi életmódot és arra készítette a parasztokat, hogy felhagyjanak a falusi mezőgazdasággal a hegyi pásztorkodásért.

Másodszor, a külföldi kereskedelem a hosszú háborús időszakok alatt megszakadt a Török Birodalom és -mások mellett - Velence között.

Harmadszor, a belső kereskedelmet földrajzi akadályok nehezítették, mint például a hegyek és a parthoz való gyenge hozzáférhetőség. Nem születtek jó úthálózatok vagy kikötők. Így a kereskedelem lényegében helyi maradt.

Negyedszer, míg a tímár rendszer állandó adókat és birtokviszonyokat teremtett, az oszmán törvénykezés és közigazgatás más aspektusai mesterségesen akadályozták a vidéki termelést. Például alacsony árú gabona árusítást szabtak ki, hogy az isztambuli szegényeket és a városokat támogassák, és hogy csökkentsék a hadsereg élelmezésének költségeit. A tímárok hanyatlása a csiflik javára, és az illegális földbirtoklás más formái szintén a parasztok terheit növelték.⁴⁴

Az elnyomás és a nyomor az oszmán síkságon mindenekelőtt a csiflik-ekhez kötődik, amelyek megjelenése és kifejlődése a 18. századtól a parasztok helyzetének feltűnő romlásához vezetett. Az Oszmán Birodalom emelkedésének századaiban a parasztok a katonai parancsnokok szolgálatában és védelme alatt éltek, akiknek a szultán szolgálataik fejében földeket adott. Ezek a földek nem képeztek magántulajdont, lévén hogy a meghódított területek egyetlen tulajdonosa a szultán maradt. Apránként azonban a földbirtoklás oszmán rendszere, amit a parasztok kedvezően fogadtak a bizánci latifundium-tulajdonosok és a latin feudális birtokosok elnyomása után, átcsúszott a föld magántulajdonának egyik formája, a csiflik irányába. E nagy földbirtokokon a paraszt a szolgaság és a teljes jogfosztottság állapotába jutott, és ez az öntöző és vízlevezető csatornák karbantartásának az elhanyagolásához vezetett a síkságokon, amelyek így elmocsarasodtak, majd egyre inkább felvonulási területté váltak, és egyre kevésbé használták őket mezőgazdasági területként. Elterjedt a malária. (Prevelakis 2004.69)

Az Oszmán Birodalom történetének végén a balkáni síkság világa radikális átalakuláson ment át. A balkáni államokban erőteljes paraszti politikai mozgalom fejlődött ki, és nagyszabású földreformokat hajtottak végre, amelyek felszámolták a

⁴⁴ Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History (The Balkans in the Age of Nationalism) by Steven W. Sowards, Michigan State University's Academic Governance. I. Defining the "Balkans": An other Europe. Lecture 2: "Asia begins at the Landstrasse": Comparing Eastern European and European histories. Backwardness before the Ottomans.

csiftlikek örökletes nagybirtokait. A síkságok kiszárítása és csatornázása, betelepítésük a háborúk és a népességcsere menekültjeivel, valamint a malária elleni küzdelem modern eszközei a táj és az emberi élet gyökeres megváltozásához vezettek. (Prevelakis 2004.73)

A síkság új falusi társadalmainak nem volt meg a szükséges idejük a meggyökerezésre, és arra, hogy egy valódi területiséget hozzanak létre. Azoknak az embereknek a traumái, akiket elűztek őseik földjéről, hogy mocsaras síkságokon telepedjenek meg, még mindig a nacionalizmus erőszakos kitöréseivel vezethetnek. A görög Makedónia anatóliai és pontuszi eredetű lakosainak egy Makedónia nevű állam létrehozásával szembeni (1992) ellenséges magatartása részben az ismételt gyökérvetéstől való félelemmel magyarázható.

A síkságra leköltözött hegylakók gyakran nehezen integrálódtak egy olyan világba, amit hagyományosan lenéznek. A balkáni síkságok falusi társadalmait, amelyek túl frissen települtek meg, nagy feszültségek feszítik, amelyeket felerősítenek a gazdasági és politikai válságok. (Prevelakis 2004.75)

Braudel szerint a Balkán-félsziget a XIV. és XV. században egyáltalán nem volt szegény, sőt inkább gazdagnak mondható, ám politikailag erősen megosztott: bizánciak, szerbek, bolgárok, albánok, velenceiek, genovaiak harcolnak itt egymással. Vallási téren görög-ortodoxok állnak szemben a római katolikusokkal. Végül társadalmilag a balkáni világ rendkívül gyenge és bizonytalan, valóságos kártyavár. Látnunk kell, hogy a balkáni török hódítást elősegítette a térség társadalmi forrongása. A váratlan támadás nyomán magától összeomlott a parasztnyúzó földesúri társadalom. A hódítás a földjeiken korlátlan hatalmat gyakorló birtokosok idejének a végét jelentette, bizonyos értelemben „felszabadította a szegény ördögöket”.⁴⁵ (Braudel 1996.818)

A török iszlám a Balkánon egybeesik azzal a területtel, amely közvetlenül vagy közvetve a bizánci kultúrához tartozott. Északon a Dunára támaszkodik, Nyugaton egyrészt a latin végvidékekkel érintkezik a dalmáciai Raguzánál, vagy Horvátországban Zágráb környékén, másrészt, Cvijic kifejezésével, patriarkális kultúrájú tágas hegyvidékeket fog át. A törökök balkáni hatását vizsgálva meg kell különböztetni két övezetet. Az első övezet a hegyek mögé zárt szláv nyugati részt és a szintén hegyes görög déli részt foglalja magába: a török térfoglalás itt csak szórványos. Mint mondják

⁴⁵ A kifejezést B. Truhelka dubrovnikai levéltáros használta a kérdéssel folytatott eszmecseréinken.

(és valószínűleg joggal), a dinári országokban még a muzulmánok sem vér szerinti törökök voltak, hanem az iszlamizált szlávok. (Braudel 1996.697)

A városokban a török hatás az uralkodó. a 16. század végén „a Balkán lakosságának kb. 27,4 százaléka muzulmán. A 17. században kialakult a balkáni csári szerkezete, létrejöttek a kereskedelmi és a kézműves-városrészek, megtörtént a felekezetek szerinti elkülönülés, valamint a különféle árucikkek termelése és forgalmazása szerinti megoszlás. Törvényekkel és adminisztratív intézkedésekkel jelölték ki a csári egyes részeinek pontos helyét és írták elő az üzletkötés föltételeit (Popović 1991:65). „Életmódot és kultúrát - egyszóval: atmoszférát - a cincárok⁴⁶ ajándékoztak a 18. századi szerb - és tegyük hozzá a makedón - városoknak”.(Antonijević 1991: 162).

Maga a Balkán átmeneti kulturális övezetet foglalt el Európa és Ázsia között - Európában található, mégsem európai. Nyugatiak megfigyelték a magántulajdon bizonytalanságát, az oszmán törvények rejtelmét, az uralkodó hit meg az alávetett vallások közötti éles, mindennél fontosabb különbségtételt. A társadalom szövege szinte mindig korszerűsödő felszínre és tradicionális tartalomra bomlik. (Mazower 2004.32-3)

A Balkán kezdettől fogva több volt, mint földrajzi fogalom. A szóhoz elődeivel ellentétben oly mértékű negatív mellékjelentés tapad - erőszak, vadság, elmaradottság —, amilyenre nemigen találunk párhuzamot. „Miért »vad Európa«? - tette föl a kérdést Harry de Windt újságíró 1907-es könyvében, amely ugyanezt a címet viseli. „Azért, mert... a terminus szabatosan írja körül az Adria meg a Fekete-tenger között elterülő civilizálatlan és törvény nélküli vidékeket.”

A felvilágosodás korában az irodalmi szalonok és Rousseau képzelete létrehozta a „nemes vadember” népszerű figuráját. (Paić, 2004) Európa hamar rászokott, hogy erőszakkal, vérontással társítsa a régiót, hiszen ez összhangban volt a felkelés és bosszúállás csaknem egy évszázadra visszanyúló történelmével.

Egy évtizedes háborúzás - amely 1922-ben a görögök feletti kis-ázsiai török győzelemmel és közel kétmillió menekült kényszerű lakosságcserejével zárult - nem sokat szépített a képen. Igaz, a balkáni népek a maguk uraivá lettek, miként érdekeik számos nyugati szószólója óhajtotta. De mit eredményezett mindez? Kicsiny, életképtelen, egymással kibékíthetetlenül ellenséges, belsőleg nem kevésbé békétlen államok kollekcióját. (Mazower 2004.24)

⁴⁶ A makedóniai románok más néven: arománok, arumének, kucovlachok, vlahok.

Miközben Latham élesen bírálta azt a felfogást, hogy a törökök bármiféle jelentőségteljes értelemben „ázsiaiak” vagy „új jövevények” Európában, úgy gondolta, vallásuk miatt „kezelhetetlen tagjai az európai rendszernek”.⁴⁷ A muzulmánokról széles körben azt tartották, hajlamosabbak a barbárságra, mint keresztény alattvalóik. „Se ó-, se újkori háborút nem vívtak - írta egy amerikai diplomata 1842-ben - oly kérlelhetetlen dühvel és kegyetlenséggel, mint a törökök görögök elleni háborúját. Megdöbbenő, hogy az európai keresztény nemzetek ily sokáig néma szemlélői maradhattak ezeknek a vérengzéseknek.” Noha George Finlay, a görög függetlenségi harc krónikása nem fogta vissza magát, amikor kölcsönös „megsemmisítő háború”-ról szólt, a közvélemény a hasonló megnyilatkozások dacára csak egyirányú erőszakról vett tudomást. Ezt a féloldalas megbotránkozást hatékonyan fékezte Gladstone a „bulgáriai borzalmak” elítélésekor: általánosságban cáfolhatatlannak bizonyult, hogy keresztények is követtek el atrocitásokat, és alkalmanként tudatosan provokálták ki azokat. (Mazower 2004.33)

A Balkán a politikai egzotikum, a Nyugat szemében kulturális pokol, melyet a Másik démonizálásának igénye hív elő, hogy ezzel mossák tisztára rossz lelkiismeretüket. A Nyugat szemében a Balkán valójában egy saját hősökkel és áldozatokkal benépesített kollektív underground. Ma mindazonáltal a Balkán nem több és nem is kevesebb annál, ami a 20. században volt: kezelhetetlen politikai kérdés. (Paić, 2004)

⁴⁷ R. G. Latham: *The Ethnology of Europe*. London, 1852. 6.; uő: *The Nationalities of Europe*, 2. London, 1863. 69. o

2. A DEMOKID RENDSZEREK

“Éles kard megy ellenetek, gyors és könyörtelen kézben.”

— Ivo Andrić

Miért demokid? Magyarázat és bizonyítás

R.J. Rummel a demokid statisztikájában bemutatja az összes állami rezsim kvantitatív elemzését a huszadik században,⁴⁸ ezek közül 141 követett el demokidot – tömegmészárlást, és 73 nem tett ilyet. Célja az volt, hogy tesztelje elméleti hipotézisét, miszerint minél demokratikusabb a rendszer, annál kevésbé demokid; a kevésbé demokratikus és a totalitáriusabb rendszerben több a demokid.

Ennek a munkának köszönhetően a hipotézisét társadalmi alapelvként újraértékelte: a hatalom öl, a hatalom teljesen öl. A bemutatott különféle elemzések következetesen és határozottan megerősítik ezt.

Összefoglalva, a társadalmi-gazdasági, kulturális, társadalmi sokszínűség, földrajzi és egyéb mutatók között a demokid megmagyarázásának és előrejelzésének legjobb módja a rendszer totalitárius volta és annak mértéke. Ez azt jelenti, hogy a rendszer milyen mértékben ellenőrzi az összes társadalmi, gazdasági és kulturális csoportot és intézményt, hogy az elit önkényesen uralkodhat-e, nagyban megmagyarázza a népirtás és a tömeggyilkosság nagyságát és intenzitását.

A demokiddal szemben, a legjobb biztosíték a demokratikus nyitottság, a politikai verseny, a rendszeres választások és a szabad emberek korlátozott kormánya.

Az, hogy a hatalom öl, a demokid elsődleges, és a hazai-belső demokid esetében az egyedüli általános magyarázat. Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy a rezsimek milyen mértékben különböznek az alapvető etnikai, vallási és faji sokféleségben. Igaz akkor is, amikor megvizsgáljuk, hogy keresztények vagy muszlimok, vagy a kulturális régiót, ahonnan származnak. Igaz, figyelembe véve oktatásuk eltérő szintjét vagy gazdasági fejlődésüket. Igaz a pusztán a méretükben lévő különbségre. És ez igaz a demokidok teljességére korszakokon átnyúlva is.

⁴⁸ R.J. Rummel *Statistics of Democide: Genocide and Mass Murder Since 1900*. Charlottesville, Virginia: Center for National Security Law, School of Law, University of Virginia, 1997; and Transaction Publishers, Rutgers University.

Azonban a rendszer hajlama a súlyos hazai lázadások elleni küzdelemre vagy a külföldi háborúkra szintén előrejelzi a demokidot. De mind a lázadás és a haderő okozati tényezők.

Minél totálisabb a rezsim hatalma, annál totálisabbak a háborúi vagy lázadásai; és minél totálisabb a hatalma és véresebbek a háborúi és lázadásai, annál valószínűbb, hogy demokidot követ el.

A társadalmi térelmélet

Rummel az elemzések során hangsúlyozta sok változó társadalmi terét, empirikus mintáit és trendjeit, meghatározva ezeknek a mintáknak a mutatóit, és különböző analitikai lencséken keresztül vizsgálta ezeket a kölcsönhatásokat.

Számos elemzést alkalmazva, beleértve a varianciaanalízist,⁴⁹ a többszörös lineáris és görbületes regressziót,⁵⁰ az összetevő (faktor) elemzést,⁵¹ a kanonikus elemzést⁵² és a diszkriminancia-analízist.⁵³ Rummel a tételeket széles körben használta a kapcsolatok feltárására vagy megjelenítésére. A legfontosabb kérdés az volt, hogy vajon az a módszer, mely szerint a hatalom öl, különböző módszerekkel, különböző módokon oszlik meg a democídiumra és a politikára, valamint a különböző egyéb feltételekre.

⁴⁹ A varianciaanalízis számos, egyező szórású, normál eloszlású csoport átlagának összevetésére alkalmas statisztikai módszer. Székelyi - Barna: 2005.

⁵⁰ A regressziószámítás vagy regresszióanalízis során két vagy több véletlen változó között fennálló kapcsolatot modellezzük. Székelyi - Barna: 2005.

⁵¹ Faktoranalízis vagy adatredukciós módszer. A faktoranalízis a megfigyelt változók számának „csökkentésére” használatos. Az eljárás arra is felvilágosítást ad, hogy mely változók a fontos, illetve kevésbé fontos (elhagyható) változók a vizsgált jelenségre vonatkozóan. (Lehota 2011) Minél magasabb varianciahányadot tudunk magyarázni, annál, több információ marad meg az elemzés során. (Petrovics Petra 2012)

⁵² A kanonikus korrelációelemzés egy olyan koordináta rendszert határoz meg, mely két adathalmaz közti kereszt-kovarianciát írja le optimálisan. Erről bővebben ld. Jolliffe, 2002. különösen a 9. fejezet: Principal Components Used with Other Multivariate Techniques.

⁵³ Számos olyan helyzet van, amikor szeretnénk tudni, hogy az emberek milyen csoportba tartoznak, vagy fognak tartozni. A diszkriminanciaanalízis megfigyelési csoportok szétválasztására alkalmas módszer, több kvantitatív változó egyidejű figyelembevételével. Hogy a csoporttagságokat előre tudjuk jelezni, valamilyen jellemző vagy képesség vizsgálata szükséges, mely vagy melyek alapján a becsülésünket meg tudjuk tenni. A tudomány egyik célja a predikció, előrejelzés. Számos elmélet születik, melyek alapján egyes jelenségeket, változókat próbálnak előre jelezni más jelenségek alapján. Az összefüggés azon alapul, hogy adatokat gyűjtünk a „prediktor” (előjelző) vagy más néven független változóra vonatkozóan, majd az úgynevezett „célváltozóra”, más néven függő változóra vonatkozóan. (Münnich - Nagy – Abari, 2006. és Lehota 2011.173)

Az elméleti keret, amelyen belül ezeket az elemzéseket végezte, a társadalmi térelmélet.⁵⁴ Ez az elmélet nemcsak a hatalomra helyezte a hangsúlyt, kifejtette, hogy miért kell számolnia a demokráciáról és más társadalmi erőszakról, de perspektívát nyújtott a társadalmi valóságnak, technikákat és változókat, és értelmezi az empirikus eredményeket.

A lényege az a gondolat, hogy a demokid az egymással összefüggő társadalmi jelenségek közé tartozik; hogy megnyilatkozásait a társadalmi koncepciókba vésve és hibásan, a tanuláson és a válaszon keresztül öltik; és ezek a társadalmi megnyilvánulásokon alapulnak olyan erők, okok és körülmények, amelyek alapvetően nem ismerhetők fel, de különböző módon zárhatók be.

2.1 Az oszmán birodalom utolsó évei

Rummel demokid statisztikájának 5. fejezetében 642 táblán összegzi azokat a demokid cselekményeket, melyeket az ifjútörök kormányzat, majd annak összeomlása után az első világháború végén a nacionalista kormány hajtott végre a görögök ellen és az örmények maradékával vagy a visszatértekkel szemben. Ezek szerint 1900-tól 1923-ig különböző török rezsimek legkevesebb 3.500.000 de lehet hogy 4.300 000-nál is több örmény, görög, nesztoriánus és más keresztényt öltek meg. Ezt a hatalmas méretű népirtást nehéz feloldani teljesen. Ebben az időszakban Törökország öt háborúval küzdött, többször erőszakosan megváltoztatták a kormányokat, jelentős forradalmi változásokat szenvedett el, és (egy részét) külföldi hatalmak elfoglalták. Deportálások, éhínség, kiettség, háború, népirtás és (tömeg)mészárlások során törökök, muzulmánok, örmények, görögök és más keresztények milliói haltak meg.⁵⁵

Rummel az adattáblákat négy fő időszakra osztotta. Az első az Abdul Hamid szultán utolsó évét öleli fel, 1900-tól 1909 áprilisáig. Azt követi az ifjútörökök uralkodása az I. világháború előtt (a hat hónapos időszak, amikor a fiatal törökök hatalmon kívül esnek, ez itt nem releváns, és figyelmen kívül hagyta), valamint a

⁵⁴ A társadalmi tér alatt az emberi tevékenységnek területi koordinátákkal beazonosítható, a földrajzi fókuszálással is meghatározható külső terét értem, az emberek és az emberek közösségeinek térbeli jellemzőivel és a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szellemi ismertetőjegyekkel együtt. A társadalmi tér szélesebb körű meghatározása abból indul ki, hogy a térbeliség lényege az egymással való nem azonosság, így az egyes társadalmi szférák a földrajzi tértől függetlenül is térjellemezhetőek, vagyis egyenlőtlenségeket mutatnak. Dusek 2004.14-5. lásd bővebben: A társadalmi tér kutatásának alapkérdései pp. 13-40.

⁵⁵ *Statistics of Democide*. Chapter 5. Statistics of Turkey's Democide. Estimates, Calculations, and Sources.

háború alatt. A végső főosztály az világháború utáni interregnumot foglalja magába, mindaddig, amíg a szuverén és független Törökország (Lausanne-i szerződés) nemzetközileg elfogadott intézményét létrehozzák.

Az ifjú törökök nemcsak az örményeket gyilkolták, hanem a görögöket is. Ennek becslései messze kevesebbet mutatnak. A tényleges százalékarányok, amelyekből ezt a számítás következik, a források adatait tükrözik. E számítás és a becslések összege a 84.000 görögöt ért népiártás a jelzett 2. periódus alatt.

A háború alatt Törökország örményei szintén zaklatták a muzulmánokat. Az egyéb becslések és a teljes populáció figyelembe vételével, feltehető hogy legalább 128 000 mohamedán törököt és kurdot öltek meg. Ezt nagyrészt az orosz erők szolgálatában álló örmény irregulárisok tették. Az I. világháború alatt meghalt mintegy 650 000 török katona és civil. Számos muzulmán török halt meg az éhínség miatt a háború alatt.

Hazai és külföldi katonai akciók idején a fiatal törökök legalább 743 ezer, de talán 3 204 000 embert, valószínűleg 1 883 000 örményt, görögöt, nesztorianust és más keresztényeket gyilkoltak meg. Összesen 3 477 000 veszítették életüket a háború alatt.

Törökország Anatóliai (ázsiai) görög lakossági hiányának számítása 1912-1922 között, figyelembe véve a törökországi kivándorlást és kitoloncolást, ebből levonva az előző összértékekből számított I. világháborús népiártást, az I. világháború utáni veszteségek tartományát kapjuk meg. Valószínűleg a török nacionalisták 264 ezer görögöt gyilkoltak meg; azaz 703 ezer görög és örmény áldozata volt együttesen a háború utáni években.

A görög hadsereg a görög-török háború előtt és alatt mohamedán törököket mészárolt le, vagy megengedte, hogy a görög falubeliek ilyen helyzetben legyenek, így legkevesebb elpusztult 15 000. Ehhez a források, Housepian (1966) Toynbee (1922).

Az oszmán birodalom utolsó évei katasztrofálisak a nem török nem muszlim kisebbségek számára. 1913-tól 1923-ig vezetőit, meggyilkolták vagy más módon üldözték az állampolgárok megdöbbentő számát, hogy megpróbálják megőrizni "Törökországot a törökök számára", modern korabeli precedensként arra vonatkozóan, hogy a rendszernek hogyan lehet a politikai célok érdekében népiártást elkövetni, miközben elkerüli az elszámoltathatóságot. Míg a történelemben legismertebb brutális népiártás az örmény, addig kevesen érzékelik, hogy az oszmán birodalom asszírjai és görög alanyai mennyire szenvedtek és mennyien haltak meg hasonló politikákban. Ez az átfogó kötet az első, amely összehasonlítja az örmények, az asszírok és a görögök

genocídiumát, elemzi a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket, és döntő fontosságot tulajdonít a mai elismerésre irányuló felhívásoknak.⁵⁶

2.2 Hiosz és Pszara

Hiosz

1822-ben az Égei-szigeteki és szárazföldi görögök hihetetlen eltökéltséggel akarták kiharcolni függetlenségüket az Oszmán Birodalom és a török vezetők, zsarnokságával szemben.⁵⁷ Azonban a viszonylag nagy és mesésen jómódú Hiosz szigete, amely éppen az anatóliai partvidéktől nem messze fekszik, az Oszmán Birodalom számára olyan kincs volt, amit semmi esetben sem veszíthetett el.

Hiosz szigete és kifinomult görög lakosai vitathatatlanul a keleti mediterrán térség leggazdagabb hajózási és kereskedelmi központja volt. 2000 éven keresztül kereskedők és hajótulajdonosaik uralták a kereskedelmet és diplomáciát a Fekete-tenger, Égei-tenger és a Földközi-tenger térségében. Az Oszmán Birodalom bölcsen megengedte Hiosz szigetének, hogy egyedülálló és szinte teljes irányítást gyakoroljon a saját ügyein. A szultán számára hatalmas értékkel bírt a hioszi kereskedelem és a rendkívül értékes hioszi pisztáciafa, amely egyedül Hiosz szigetén nedvezik. A világpolgári hiosziak szintén jól ismertek voltak Konstantinápolyban.

Amikor Hiosz szigetét is arra bíztatták, hogy csatlakozzanak a törökök elleni felkelésbe, a hiosziak haboztak. Mi lenne az ára Konstantinápoly felbosszantásának? Vajon jobb helyzetben lennének az új görög állam részeként?

Végül is, nem kaptak lehetőséget, hogy döntsenek.

A törökök páni félelembe estek annak pusztaságától, hogy elveszítik a szigetet, és a szultán utasította a korábban békés vezért Konstantinápolyban, hogy egy olyan félelem- és bosszúhadjáratot robbantson ki, amihez fogható kevés akadt a történelem során. A mérsárlás és kegyetlenség, amelyet Hioszon (és két évvel később a

⁵⁶ *Genocide in the Ottoman Empire. Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923.* Edited by George N. Shirinian, 444 p

⁵⁷ II. Mahmud nem kísérelte meg, még idejében görög területeken érvényesíteni a helyi önkormányzási jogot, mely sok vértől és átoktól óvta volna meg az oszmánokat. Görögország lángba borult. A vihar kitörését maguk az oszmánok siettették; kik megszokott lassúságuk és tétlenségük mellett csak akkor vettek tudomást a készülőben lévő dolgokról, midőn azoknak elejét venni már későn volt. Azon ürügy alatt, hogy fontos közügyek megbeszélése vált szükségessé, Ali pasa Tripolitzába hívta össze a görög nemzet egyházi és világi előkelőségét, - s az így törbe csalottakat börtönbe vettette. Most már nem volt többé a vihar visszatartható. (Lázár, 1890:524-5, 531)

szomszédos Pszara szigetén) elkövettek, egész Európát sokkolta, ennek a szenvedésnek az ábrázolásai olyan festők által mint Delacroix, pedig hamar a közfigyelembe állították a borzasztó túlkapasokat.⁵⁸ Ami ezt a történetet különösen tragikussá teszi, az az, hogy a történelem egyik fordulópontjának feltehetően a kicsiny Hiosz az első áldozata – vízváltó a régi „kereskedő” birodalmak eltűnése és az új „állami” birodalmak felemelkedése között. Görögország, Róma, Genova, Velence, az Ottomán Birodalom, stb. nagy „kereskedő” birodalmi jórészt abban voltak érdekeltek, hogy a terméshez, a kikötőkhöz és a piacokhoz kizárólagos hozzáférést nyerjenek – ritkán juttatva bármilyen társadalmi, vallási vagy kulturális státuszt a gyarmatok lakosságának. Nem lévén „polgárai” a megszálló fővárosnak, sem „alattvalói” az államának, az emberek Európa-szerte csupán úgy tekintettek magukra mint egy bizonyos város vagy sziget lakóira (hiosziak Hiosz esetében). (Long 1999)

Amikor a görög szabadságharc kitört, a sziget vezetői vonakodtak csatlakozni a forradalmárokhoz, félve a biztonságuk és a jólétük elvesztésétől. Azonban, 1822 márciusában több száz fegyveres görög a szomszédos Számosz szigetéről Hioszon landolt. Hirdették a forradalmat, és támadást indítottak a törökökkel szemben, amikor is a szigetlakók úgy döntöttek, hogy csatlakoznak a harchoz. (Kómisz 1993:7-9)

A törökök ezért nagy erőket szállítottak a szigetre, és letörték a lázadást. Hioszon a törökök lemészárolták vagy rabszolgának vitték a sziget lakóit. A demokid eltörölt egész falvakat, és elérte a Mastichochoria területet, a sziget déli részén lévő masztika termelő falvakat (Μαστιχοχώρια) – bár a szultán kifejezett kérése volt azok megóvása – miután azok adói adták a szultána évjáradékát. A törökök Hioszon történt mészárlása negatív reakciókat váltott ki a korabeli Nyugat-Európában. Eugène Delacroix és Francesco Solimena monumentális vásznakon festette meg a tragédiát, Lord Byron és Victor Hugo verseket írt róla.

Béranger is írt egy verset Pszara-ról, amiben a nyugatiak tétlenségét kritizálta a hioszi mészárlás után és elképzelte hogyan énekelhettek a török katonák a szigeten történt emberirtás közben:

„Lám Hiosz dőzsöl megint;

Pszara elhullik, 's ezek az ő csatlósai! (...)

Nosza, fosszuk ki mi falai mögött van! Aranyat! Bort! Asszonyokat!

Szűz leányok, szépségtek gyalázat szennyezi majd,

⁵⁸ Eugène Delacroix, először 1824-ben, két évvel a mészárlás után, és amelyet Charles X király vásárolt a párizsi Louvre-ben.

Kard tisztítja meg azután lelketek:

’s a keresztény királyok nem állnak bosszút értetek.”

(*Fordította Szabó Viktória*)

A korban Hiosz a görög hajózási ipar anyaországának számít. 1764-ben a Hiosznak 6 hajója volt a 90 tengerészével, 1875-ben 104, 1889-ben több mint 60 000 regisztrált tonnatartalmú hajót jegyeztek, 440 különböző típusú vitorláshajóval, 3050 tengerészével. A hioszi hajózás dinamikus fejlődését a XIX. Században még tovább erősítik a szigeteken ezen a téren jelen lévő különböző hajózási szolgáltatások, mint például a hajózási biztosítási társaságok Hiaki Thalasszoplia (Χιακή Θαλασσοπλοΐα), Dyo Adelfai (Δυο Αδελφάι), Omonia (Ομονοια), a hajózási bank Arhangelosz (Αρχάγγελος) (1863). A hioszi hajózás fellendülése a vitorláshajókról a gőzzel való sikeres átmenetre vezethető vissza. Ez volt Hiosz hajótulajdonosainak támogatása, és személyi állományának szakértelme, a hioszi kereskedők erőteljes diaszpóra jelenléte, a kapcsolatok az akkori finanszírozási központokkal (Isztambul, London), a londoni székhelyű hajózási társaságok és hajózási akadémiák létrehozása. (Mihalidisz 2014)

Pszara

Mint Görögország többi kereskedő szigete esetében is, a Kücsük Kaïnardza-i egyezmény (1774) növelte Pszara gazdagságát. A napóleoni háborúk alatti gabonakereskedelem számára is kedvező volt: az ő hajói kényszerítették ki a britek Franciaországra kényszerített tengeri embargóját. Az Égei-tenger minden szigete a Kapitan Pasától (török: a tengerek kapitánya) függött, de Pszara, csakúgy mint Hydra és Szpetszesz megváltották saját szabadságukat. A görögök maguk szedtek be az adót amit a Kapitan Pasának fizettek és tengerészeket bocsátottak az oszmán flotta rendelkezésére.

A szigetet három „démogérontes” vezette, akiket minden évben negyven elektor választott, akiket szintén minden évben a nép jelölt ki. Pszara földrajzi helyzetéből adódott, hogy könnyen ellenőrizhette a Dardanellák bejáratát és megakadályozhatta, hogy a török flotta kihajózzon.

Pszara 1821 húsvét vasárnapján lép be a görög függetlenségi háborúba, két héttel a Peloponnészoszi felkelés kezdete után. Negyven kereskedőhajója, amiket gyorsan hadihajóvá alakítottak, a felkelő Görögország szolgálatába állt. Ami a török flottát

illeti, az valódi harci flotta volt hadihajókkal és segédhajókkal. A görögök ezt a hátrányt egy pszarai különlegességgel kompenzálták: a gyújtóhajót, ami a Cesmé-i csatában bizonyította hatékonyságát az Orloff-i forradalom során (1769-1771). Négy pszarai gyújtóhajónak sikerült beúszni a török flotta soraiba és felgyújtania azt, bevégezve ezzel elpusztítását.

Hajói nagyon hamar ellenőrzésük alá vonták az Égei-tengert.

Pszara szigetének végzete 1824. július 3-4-e (a Juliánus naptár szerint június 21-2.), amikor 17.000 embert öltek meg ill. vittek el rabszolgának a partraszálló török és egyiptomi hadak. (A szigetnek nem volt ennyi lakója, a 1822 húsvéti mészárlások elől ide menekült hiosziak lettek menedéket a kicsiny szigeten, ám itt két év után újra elérte őket a végezet.) Mindössze háromezer-hatszázan menekültek élve a vérengzésekből. (Brewer 2001:91-6; Contogeorgis 1992:341-5)

Görögország emlékezete.

Dionysiosz Solomosz megrendítő sírverse Szabó Kálmán fordításában:⁵⁹

„A pszarai katasztrófára

Pszara* orma koromfeketén áll,
oda már egyedül csak a Hír jár,
hogy a hős tetemekre vigyázzon,
s koszorúval övezze fejét
ama zsenge, maroknyi fűszáלבól,
melyet őriz a puszta vidék.”

(Η καταστροφή των Ψαρών

Στων Ψαρών την ολόμαυρη ράχη
Περπατώντας η Δόξα μονάχη
Μελετά τα λαμπρά παλικάρια
Και στην κόμη στεφάνι φορεί
Γεναμένο από λιγα χορτάρια
Που είχαν μείνει στην έρημη γη.)

Az oszmánok által Pszara szigetén végrehajtott demoktónia, mértékében meghaladja az összes hasonló tettet, amit a másik fél elkövetett a görög függetlenségi háború ideje alatt. A hioszi mészárlás azonban még a Pszarán elkövetett demokid mértékét is négyszeresen felülmúlta. Valójában ezek a szigetek (Hiosz, Kászosz, Pszara) ahol a teljes lakosságot kiirtották 1822/24-ben, a görög szigetvilág periferiáján található, kívül estek a harcok zónáján – egyben görög oldalból nehezen voltak védhetőek, de a legfontosabb ebből a szempontból, hogy török ill muszlim lakosságuk szinte nem volt, beszámítva az ott levő katonaságot is, egy százalék alatt maradt mindenhol. Hadászati szempontból a szigetek gazdaságának és lakosságának megsemmisítése indokolatlan és értelmetlen volt. (Long 1999; St. Clair 2008)

⁵⁹ Apanda vol. I, p. 139. (Διονύσιος Σολωμός 1798 –1857)

Most lássuk hogyan ír erről kb. hat évtized után kelt nagy összefoglaló munkájában, a tizenkilencedik század végének történésze:

„II. Mahmud, kit sokan európai műveltsége, mások reformtörekvései miatt szeretnek úgy tüntetni fel, mintha az emberiségnek barátja és jóltevője lett volna, semmiképpen sem érdemli meg ezen megtisztelést, mert alig ült az ozmánok trónján egy uralkodó is, ki annyi keresztény vért ontott volna, mint a reformkedvelő, művelt szellemű II. Mahmud. A görög lázadást a szultán vérbe akarta fojtani. Chios, Samos, Ipaara, Samothrake s más virágzó szigetek, melyek lakosai csatlakoztak a szárazföldi mozgalomhoz, kietlen vadonokká tétettek, népességök megbecstelenítve rabbilincsekre fűzve Ázsia rabszolgavásáraitra hajtaték; míg az eltemetetlenül visszahagyott holttestek ragályos halált leheltek a kevés hátramaradottakra. Nem csoda, ha ezen undorító kegyetlenségek a lázadókat a kétségbeesés bátorságával látták el, kik semmitől sem rettegettek többé vissza, s kik rettentő visszatorlás által akarták felbőszített szenvedélyeiket lecsillapítani.” (Lázár, 1890:533)

3. AZ ÚJKORI GÖRÖGORSZÁG

A hellének és törökök harca négy évszázada egy pillanatra sem maradt abba; nem fog abbamaradni, tekintve, hogy a Török Birodalom két egymással összeegyeztethetetlen civilizációt zár magába. A görögség, akit Kis-Ázsia majdnem egész területén vagy erőszakkal megtérítettek, vagy megsemmisítettek, régi hazájában fog koncentrálni, hegyektől teletűzdelve, és a szigeteken, ahol a tenger lesz a menedéke.

Émile-Louis Burnouf: La Civilisation hellénique et la question d'Orient. 1878.

A tizenkilencedik és a korai huszadik századi történelmi beszámolóiban a modern görög nemzetállam politikai létrehozása és annak későbbi külpolitikája gyakran nem más, mint a szélesebb keleti kérdés egyik aspektusa, amely több mint másfél évszázadon át okozott fejfájást az európai hatalmak diplomáciájának. (Macfie, 1989, Dakin, 1972, Papacosma, 1983, Schroeder, 1994, Skopetea, 1992, Svoronos, 1994). A tizennyolcadik század közepétől az oszmán birodalom többé már nem jelenti a legnagyobb katonai fenyegetést Közép-Európa számára, amely szerepet a tizenötödik század közepe óta következetesen betöltött. Miután megszilárdította dominanciáját a Földközi-tenger keleti térségében Konstantinápoly 1453-ban történt meghódításával (sőt még az európai kontinens nyugati felét is bevonulással fenyegette, amikor 1683-ban Bécsset ostromolta), a tizennyolcadik század folyamán az Oszmán Birodalom Európa "nagy betege". Az 1768-74-es orosz-török háborúból az 1923-as Lausanne-i szerződésig erőtlensége nyílt teret jelentett a felemelkedő európai birodalmak számára. Az oszmán birodalom küszöbön álló felbomlásának lehetősége szabályozta az utóbbiak konfrontációs regionális politikáját. Anglia, Oroszország és Franciaország hosszú és történelmileg hírhedt sorozatos szövetségváltások és diplomáciai manőverek részese lett, azért, hogy a térségben befektetett érdekeiket megvédjék.⁶⁰ Ebben a szélesebb politikai kontextusban a birodalom görögül beszélő ortodox alattvalóinak 1821-es lázadása, majd a görög nemzetállam 1830-as évek elején történő létrehozása új területet

⁶⁰ Oroszország támogatja a szerb és a görög függetlenséget, hogy az ortodox szolidaritás nevében szálljon szembe Törökországgal. A Földközi-tengeren jelenlévő, a Jón-szigeteket 1814 és 1863 közt birtokló Anglia, s Franciaország is támogatja Görögország, majd Románia függetlenségét. (Garde 2007:121)

nyitott az intervencionista európai politika számára a keleti kérdés általános kontextusán belül.⁶¹

3.1 A Hétsziget Köztársaság

A Jón-szigetek (Korfu, Páxi, Lefkáda, Kefalónia, Ithaka, Zákinthosz és Kithéra) földrajzi helyzetükből adódóan sajátos szerepet töltek be az újjörög történelemben. Lakóik négyszáz évig velencei uralom alatt éltek, és az Oszmán Birodalom nem tudta kiterjeszteni rájuk a fennhatóságát.⁶² Ezért is különleges gazdaságuk, társadalmuk, szellemi életük az újjörög nép történelmében, hiszen e vonatkozásokban inkább a nyugat-európai fejlődés perifériájához, mint a Balkán-félsziget vonzásába tartoztak. A nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk korszakában, miközben Európa számos országában jelentős változások történtek, a szigetcsoport – a térségben egyedülálló módon – önálló államot alkotott. (Szász 2015. 178)

Az 1797. október 17-én kötött osztrák-francia campoformiói békeszerződésben a Francia Köztársaság megkapta a Jón-szigeteket és a Balkán-félsziget szemközti partjain található velencei telepeket, Vuthrotó, Párga, Préveza és Vónica városát. Ez jelentette Napóleon első diplomáciai sikerét. A franciák a hét nagy szigeten több iskolát alapítottak. Harminc diák számára lehetővé tették, hogy Párizsban tanuljanak tovább. Az iskolák fenntartásához szükséges anyagi fedezetet részben az egyháztól elvett vagyonból biztosították, s arra törekedtek, hogy kivonják az oktatást az egyház irányítása alól. A franciák támogatták az első görög nemzeti nyomda, majd az első nemzeti könyvtár létesítését. A 400 évig tartó velencei uralom ellenére egyik kutató sem írta, hogy a lakosság olaszosodott volna, az idegen fennhatóság és hivatalos nyelvhasználat dacára a görög identitástudat élt tovább. A görögök számára a franciák megjelenése felvillantotta a független állam kialakításának lehetőségét, és ettől kezdve a görög politikusok azt a nagyhatalmat keresték meg levelükkel, amelytől szabadságukat remélték. Vagyis nemcsak a franciák használták fel a szabadságra törekvő népeket saját céljaik érdekében, hanem a görögök is a maguk hasznát keresve szemlélték őket vagy az oroszokat. Ennek révén válik érthetővé, miért kapott az orosz-török védnökség idején alkotmányt a Hétsziget Köztársaság. (Szász 2015.182)

⁶¹ Nikolaos Bozatzis (1999) *Greek National Identity in Talk: The rhetorical articulation of an ideological dilemma*. Lancaster University Psychology Department. doktori disszertáció.

⁶² Kythira 1238, Korfu 1386, Zakynthos 1485, Kefalonia 1500, Ithaka 1503 és Lefkada 1718-tól Velencei uralom alatt 1797-ig.

Napóleon egyiptomi expedíciójával párhuzamosan az egyesített orosz-török flotta elfoglalta a Jón-szigeteket. Az 1800-ban elfogadott konstantinápolyi konvenció alapján létrejött a Hétsziget Egyesült Köztársaság,⁶³ az első újjörög államalakulat a Porta vazallusaként, az orosz cár védnökségével.⁶⁴ (Szász 2015. 183)

A konstantinápolyi konvenció alapján jött létre 1453 óta az első görög államalakulat. Az orosz és török védnök hatalom megegyezése eredményeként a görög politikusok évszázados vágya teljesült. Az új államot Nagy-Britannia, később pedig Spanyolország is elismerte. (Szász 2015; Moschopoulos 1990:394-397)

A tilsiti békeszerződés különálló, titkos cikkelyei értelmében az oroszok kiszorultak a területről. 1807. szeptember 1-i a Césár Berthier általános kormányzó által kiadott proklamációval kinyilvánították, hogy a Hétsziget Köztársaság ezentúl a Francia Birodalom részét képezi. A november 10-én Fontainebleau-ban közzétett császári rendeletben nagy önállóságot biztosítottak a szigetlakóknak, és nem erősítették meg Jónia Francia Birodalomhoz csatolását sem.⁶⁵ (Moschopoulos 1990:22) A görög történészek a császári franciák időszakát „galokratíának”⁶⁶ nevezik. Ez a periódus csak Korfu és Páxi szigetén tartott hét évig, hiszen a britek már 1809-1810 folyamán elfoglalták az öt délebbi szigetet.⁶⁷ Napóleon az európai hadszíntereken elszenvedett vereségek hatására hivatalosan 1814. április 23-án mondott le a szigetről. 1815. november 5-én aláírt jóniai egyezményben a szigetcsoport brit protektorátus alá került, és csak fél évszázaddal később, 1864. május 21-én csatlakozott a Görög Királysághoz. (Szász 2015. 186-7)

A Jón-szigetek akkor elveszítették jó pénzügyi helyzetüket a szegényebb görög államhoz való csatlakozás után. A szigetcsoportnak 2307 km²-en kb. 200 000 lakosa volt.⁶⁸

A szigetről származó bevételek nem fedezték a kiadásokat. A francia hadügyminisztériumnak – Lesseps és Donzelot idején írt – jelentésből kiderül, hogy a Jón-szigetokről 2.514.294 frank bevétel származott (ennek harmada Kefalóniáról), míg az francia igazgatás kiadásai (erődök, katonák, középületek) 1.272.218 frankba

⁶³ 21 Μαρτίου 1800 έως τις 8 Ιουλίου 1807: Επτάνησος Πολιτεία (υπό Ρωσική και Οθωμανική κυριαρχία)

⁶⁴ A konstantinápolyi egyezmény (1800. április 1.)

⁶⁵ Moschopoulos, Denis.: Administration publique et idées politiques dans les îles ioniennes pendant la seconde domination française (1807–1814). Thèse de doctorat. Réf ANRT. L'Atelier National de Reproduction des Thèses: 10757. Párizs 1990, p. 22.

⁶⁶ γαλλοκρατία των Επτανήσων - République des Sept-Îles (1800-1815)

⁶⁷ Szász Erzsébet A „köztársasági” és a „császári” francia uralom a Jón-szigeteken. 178 -187. o.

⁶⁸ Ma 206.470 lakosaa van (2011)

kerültek. Az egyéb költségeket is tekintetbe véve, rendszeresen kiegészítést kellett küldeni a császári kincstárból és Itáliából (évente 3 millió drahmát). Livierátosz 560.p.

1812-ben így alakultak a francia állam hadi kiadásai:

A Francia Birodalom háborús költségeire 11 097 545 frank 08

Az Itáliai és a Szicíliai Királyság költségeire 1 763 527 frank 49

A Jón-szigetek kormányzói költségeire 633 538 frank 75

Összesen 13 494 611 frank

A császári franciák hatalmának időszakára már különböző orientációjú csoportok jöttek létre: a francia, az orosz és az angol „párt”, vagyis az 1830 utáni politikai táborok előzményei. Az orosz irányzat legjelentősebb képviselője, a korfui születésű Joánisz Kapodisztriasz (Ιωάννης Καποδίστριας 1776–1831) a cár szolgálatába állt, és posztját kihasználva sokat tett a független görög állam kialakításáért. 1827-ben ő lett az első görög köztársasági elnök. (Szász 1995.6–9)

1805-ben, az orosz védnökség idején Korfun nyílt meg az első újkori görög népiskola. 1808-ban ugyanitt alapították – francia támogatással – az első újjörög akadémiát, a Jón Akadémiát. (Szász 2015.185)

3.2 A görög nemzeti ügy és Rigasz Fereosz Velesztinlisz (Ρήγας Φεραίος)

A görög nemzeti ügy első áldozata, Rigasz Velesztinlisz,⁶⁹ akit a törökök 1798-ban végeztek ki Belgrádban, 1797-ben Bécsben megalkotta Görögország első görög nyelvű térképét. Ez a térkép politikai kinyilatkoztatás, melyben Rigasz azt igyekszik szemléltetni hogy mely területen kíván olyan görög/hellén államot létrehozni, ami egyaránt egységes és nemzeteken átívelő, magába foglalná az egész Balkánt, a dunai hercegségeket és Kis-Ázsia görög területeit. A hatalmas terület hellén/görög jellegének bizonyítására a történelemhez nyúl vissza: a térkép azon területek leltárát írja le, ahol a görög jelenlétet a mitológia és a történelem a legősibb időktől fogva bizonyítja. Amikor

⁶⁹ Rigasz Fereosz (Velesztinlisz) (1757–1798), a görög függetlenségi törekvések első mártírja Thesszáliában (Velesztinoszban) született. Fiatal éveiben Konstantinápolyba költözött, ahol kapcsolatba került a befolyásos fanarióta körökkel, a korszak legfontosabb társadalmi-szellemi elitjével. 1786-ban Nikolaosz Mavrogenisz havasalföldi fejedelem udvarába ment, és tíz éven keresztül élt Bukarestben. 1797-ben Bécsben adta ki alkotmánytervezetét, mely a balkáni nemzetek felszabadítását tűzte ki célul. 1797 végén a Balkánra utazott tervezete népszerűsítésére. Az osztrák hatóságok Rigaszt 7 társával elfogták, kiszolgáltatták a törököknek s Belgrád török parancsnoka Hadzsi Musztafa pasa 1798. június 24-én lefejeztette őket, holttestüket pedig a Szávába dobatta. (Horváth 1943:7)

a Habsburgok és az oroszok igényüket fejezik ki az Oszmán Birodalom örökségére, Rigasz, az ión szigeteki francia jelenléttől felbátorodva Görögországot is a jelentkezők közé emeli. (Guiomar - Lorain 2006)

Hogyan foglalhatjuk össze a probléma elemeit:

1770 óta egyre élénkebb a görög öntudat. Az oroszokhoz és az osztrákokhoz kötődés után a franciák felé fordul, főleg mikor 1797 nyarán görög területre ér a Napóleon által az Jón szigetek felszabadítására indított hadjárat.

A görögök jelentős jelenléte a szigorú értelemben vett Görögország peremterületein. Konstantinápoly, Bukarest, Jászvásár, Bécs, Trieszt, Odessza, Marseille, stb. Hatalmas kivándorlás indult meg Thesszália és Makedónia területeiről a 17-18. században. Konstantinápolynak a 18. század végén 700 000 lakosa van, amiből mindössze 200 000 török. Ebben az időben Athénban 6-8000 lakost számolhatunk. Szalonikinek csak a 19. század közepén lesz 72000 lakosa.⁷⁰ Ezek a diaszpórábeli görögök meggazdagodnak (a kereskedelmi hajózás jelentősen fejlődik, és a francia intellektuális, majd politikai inspirációk felélesztik emancipációs szándékaikat.

Mi ad majd keretet az emancipációnak?

Rigasz idejében a fanarióta öntudat,⁷¹ vagyis az a gondolat, hogy az Oszmán Birodalmat nem tagadják meg, hanem görög fennhatóság alá akarják vonni. Mivel a többiek, a szlávok és románok ez időben visszamaradottabbak és kevésbé ismertek Nyugat-Európában (de amikor Rigasz a balkáni állam tervét dolgozza ki, a helyzet már kezd változni: 1804-ben a szerbek felkelésbe kezdenek és a 19. század elején a Fanarióták elveszítik a dunai hercegségek feletti irányítást a hazaiak javára, akik orosz ellenőrzés alatt állnak).

Létezik egy bizonyos mértékben figyelmeztető megemlékezés Rigasz térképéről, abban az értelemben, hogy 1853 és 1875 között Konsztandinosz Paparrigopoulosz (1815-1891) történész és az athéni egyetem professzora megírja monumentális munkáját, a hellén (és nem görög) nemzet történetét, 15 kötetben,⁷² és 1878-ban a

⁷⁰ Fontos megemlétenünk, hogy 1879-ben Athén lakossága 70.000 fő volt, ami 1890-re 150.000-re növekedett. (Moschopoulos 2010)

⁷¹ „A bizánci tradíciók folytatásának erkölcsi feladata ama határok között, melyekre a szultán hatalma kiterjedt, zátonyra futott tehát azok számára, akiket életükben magasztaltak, holtukban megköveztek, s a részrehajlás nélküli tudomány alig ismerte el érdemeiket, s akiket fanariótáknak nevezünk.” (Borsi, 2018.7) “A XVII–XVIII. században ők terjesztették el a [z új] görög nyelvet és kultúrát Szerbiában, Bulgáriában és Romániában.” uo.14.

⁷² Egyben a második kiadása: Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος (1885-1887) *Ιστορία του ελληνικού έθνους* : Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς; εκδίδεται υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου. (A görög nemzet története az ókortól napjainkig). Szerk. A. Konsztandinosz. Athén

Hachette-nak adja francia nyelvű befejezését/kivonatát *A hellén civilizáció története* címen,⁷³ melyben a hellenizmus tökéletes folytatóságát igyekszik megmutatni a századokon keresztül, az ókortól Bizáncon és az Oszmán Birodalom alatti csendes beérésén át a jelenkorig. 1878-as művének előszavában (amiben Rigasz munkássága előtt adózik) kiemeli, hogy ő volt az első görög aki teljes görög történelmet írt (ahogy Rigasz is az első volt, aki Görögországról görög nyelvű térképet alkotott). Idézzünk két részletet ebből a műből, amik hosszabb kifejtést igényelnek:

„Elsődleges jelentésében hellenizálni azt jelentette, hogy a görög nyelvet idegen népeknek adták át, és a nyelv eszközével a Hellének nemzeti jellegét is rájuk ruházták. A hellenizmus ennek a tevékenységnek az eredménye”. Továbbá: „1790-ben a nemzet három képviselője arra kérte Katalin császárnőt, hogy adja a helléneknek unokáját, Konstantint császáru, *már nem a rómaiak nevében beszéltek, még csak nem is a keresztényekében,* úgy jelentek meg, mint hellének, az athéniak és spártaiak leszármazottai***”. (Guiomar - Lorain 2006) *(kiemelés SCs)

Rigasz alkotmánytervezetében egy etnikumoktól független állam létrehozását tervezte, amely egy és oszthatatlan köztársaságba tömörítette volna a területen élő összes polgárt, görögöket, szerbeket, románokat, bolgárokat, stb. igaz, a görögök dominanciájával, azon meggyőződésük, hogy ők a legcivilizáltabbak - sőt, az egyetlen civilizáltak- és a legdicsőbbek a terület népei között, és a görög nyelv alapján (ami központi szerepet játszik a hellenizmus fogalmában), de anélkül, hogy ez az egységes köztársaság etnikai alapú lenne. Pedig Rigasz hellenizmusa, ahogy azt térképe is mutatja, végül is éppen annyira politikai, történelmi, kulturális és nyelvi.

Rigasz térképe, a „Nagy Eszme” kartográfiai megnyilvánulása volt (még akkor is ha Rigasz terve által különbözik azoktól a huszadik századi görög politikusoktól akik hódító jelleget adnak neki, míg Rigasz „természetes” és beleegyezésen alapuló egységet feltételez) ugyanabban az időben jelenik meg, amikor Franciaország, 1797 nyarától kezdve, a „Nagy Nemzetnek” « la Grande Nation » nevezi magát. (Guiomar - Lorain 2006)

⁷³ *Histoire de la civilisation hellénique*, par Const. Paparrigopoulo. Paris, 1878. Hachette. 470 p. még ugyanebben az évben jelent meg egy hosszabb ismertető a könyvről: Émile-Louis Burnouf : La Civilisation hellénique et la question d'Orient. *Revue des Deux Mondes*, tome 27, 1878. 56 p.

3.3 A görög szabadságharc

1.

Görög sziget, hellen haza,
Hol Sappho lángolt s énekelt!
Hol béke, harcz babért hozza,
Hol Phóbus egykor égre kelt!
Most is virúl örök nyarad,
De más, napodnál, nem maradt.

3.

A hegység Marathonra néz
S tengerre méléz Marathon.
Ott lelkem a jövőbe vész
Sugván: Szabad lesz még honom!
Mert perzsa sírt taposva, ott
El nem hiszem, hogy rab vagyok!

Byron: Don Juan, Canto III.⁷⁴ Fordította Ábrányi Emil

Az antik görögség csodálatától inspirálva a 18. század második felében számos diaszpórában élő író és kereskedő, sok esetben az Oszmán Birodalom alattvalója, kezdte komolyan újragondolni identitását és politikai szerepét. Egy merész geopolitikai számítással az Oszmán Birodalom görögül beszélő ortodox keresztény alattvalói úgy határoztak, hogy etnikai közösségüknek új orientációs pontot választanak - a Nyugatot. A görög szellemi és kereskedelmi elit szétszórva mindenütt Közép- és Nyugat-Európában, megkockáztatta, hogy a modernizációt a nacionalizmus eszközeivel próbálja elérni. (Lambropoulos, 2000.)

A görög szabadságharc kitörésének ideje azonban meglehetősen szerencsétlen volt egy nacionalista felkelés számára. Egyrészt csak hat évvel a bécsi kongresszus után

⁷⁴ A *Don Juan* első két Éneke 1819-ben jelent meg. A III. és IV. Éneket 1819/20 telén írta Byron. Mindezt még a peloponnészoszi felkelés előtt fél évvel írja meg, bár a könyv kiadása 1821. augusztus 8-ig késleltetett. Széchenyiről tudjuk, hogy görögbarát naplófeljegyzései sok tekintetben megegyeznek Byron felfogásával. Mély benyomást tett rá az angol költő politikai előrelátása, mellyel Görögország függetlenségét megjósolta. (Horváth 1943:12)

tört ki, ahol - a napóleoni háborúkat követően - Európa térképét úgy rajzolták újra, hogy megkíséreljék visszaállítani a régi rendet. Ebben a politikai légkörben a görög felkelést a nagy európai hatalmak kezdetben körültekintéssel – olykor nyílt ellenségességgel - fogadták. Mindazonáltal egyfelől a kezdeti sikerek és a görög felkelés kitartása, másfelől a növekvő görögbarát mozgalmak melyek az európai nagyvárosokban szökkentek szárba az európai közvéleményt fokozatosan a görögök mellé állította. (St Clair, 1972) Nehezebbnek bizonyult meggyőzni Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország kormányait. Az esetleges beavatkozásuk döntő tényezője az ellenséges külpolitikájuk és a görög vezetés diplomáciája volt, amely megpróbálta kihasználni ezeket az ellentéteket. A végén, mindegyik a nagyhatalom beavatkozott annak érdekében, hogy megakadályozza a többit abban, hogy exkluzív befolyást és ellenőrzést szerezzen a felszabadított Görögország felett. (Couloumbis et al., 1976; Macfie, 1989; Svoronos, 1994)

Hogy a görög politika milyen mértékben alapult európai érdekeken a forradalom idején (és az után) világosan megnyilvánul az akkoriban kialakult politikai pártok típusában. A tizenkilencedik század legnagyobb részében a görög politikát uraló három politikai párt nem a különböző politikai elveket képviselte. Ehelyett az “angol”, a “francia” és az “orosz” nevet viselték, és képviseltették vezetőik preferenciáit az európai pártfogás és a pártfogói politikai érdekeik tekintetében. (Couloumbis, 1976)

A görög diplomáciát az európai beavatkozás bevonására három stratégiában összegezte. Az első az volt, hogy biztosítsa a külföldi (magán) hiteleket az európai pénzpiacokon.⁷⁵ Ily módon pénzügyi érdekeltségek jöttek létre Görögországban. A második az volt, hogy felajánlja a (felszabadítandó) Görögország trónját a különböző európai királyi házaknak. Így azt remélték, hogy Európában a dinamikus ambíciók olyan versenye indul, amely a görög küzdelem aktív támogatását eredményezné. A harmadik, és a leghatékonyabb az volt, hogy formálisan és kizárólagosan kérje Nagy-Britanniától, hogy vállalja a görög ügy védelmét. Ennek a lépésnek két észérve volt. Egyrészt világossá vált, hogy ez lenne a leghatékonyabb politikai védnökség, hiszen a brit haditengerészet befolyása a keleti mediterrán térségben páratlan, és mivel a britek voltak a legnagyobb politikai befolyással a Portára. Másrészt úgy érezték, hogy a Britanniához intézett kizárólagos segítségkérés Oroszországot és Franciaországot diplomáciai lépések megtételére készítheti, hogy megakadályozzák a Görögország

⁷⁵ Lásd erről bővebben: *That Greece Might Still be Free The Philhellenes in the War of Independence* by William St. Clair. Open Book Publishers, 2008. 22. fejezet: The English Gold, p. 205-223.

feletti brit ellenőrzést. Ez utóbbi stratégia elég hamar eredményes volt. A szabadságharc legfontosabb pillanatában (1827) a három nagyhatalom – Anglia, Oroszország és Franciaország - egyesített haditengerészeti erői az oszmán flottát elsüllyesztették a Navarino-öbölben, és megnyitották a görög függetlenség útját. (Bozatzis 1999.9)

A felszabadulás anyagi alapjainak előkészítői a görög kereskedők voltak. Az elnyomatás századaiban kereskedelmi házaikkal, karavánjaikkal, szállítóvállalataikkal, tekintélyes kereskedelmi flottájuk segítségével szárazon és vízen mindent behálóztak. Olaszország, Franciaország, Anglia, Oroszország, az oláh vajdaságok, Magyarország és Ausztria területén valamennyi jelentősebb városban megtaláljuk a görög kereskedőt, aki szülőföldjétől távol is megőrizte vallását, nemzetiségét s honfitársaival és az óhazával való szoros kapcsolatát. (Horváth 1943:6)

Paradox módon az oszmán hanyatlás folyamata az volt, hogy a görögök egy kicsi, de befolyásos csoportját bejuttatták az oszmán állam legmagasabb fokán lévő hatalmi pozíciókba. Ezek voltak a fanarióták,⁷⁶ akiket néhány görög vagy hellenizált román és albán származású családból vettek be. A legtöbbjük születésekor görög volt, de mindegyikük görög volt a kultúrájában.

A Birodalomra nehezedő külső nyomás azt is jelentette, hogy az oszmánok többé nem tudtak békefeltételeket diktálni a legyőzött ellenségekre, mint a hatalmuk zenitjén. Most már ügyes diplomatákra van szükségük ahhoz, hogy a vereségből mentsék, amit lehet. Ezt a szerepet a fanarióták töltötték be, akik 1699-es a karlócai békétől, az oszmán hatalom első európai visszaszorulásától a függetlenségi háború 1821-es kitöréséig monopolizálták a Porta a fő tolmácsának hivatalát,⁷⁷ amely egy befolyásosabb pozíció az oszmán külpolitika vitelében, mint amilyennek hangzik. A fanarióták a kapitan pasa vagyis az oszmán flotta admirálisának tolmácsaként is tevékenykedtek, és ebben a minőségben a szigetcsoportok de facto kormányzói voltak, amelyek görög lakossága adta az oszmán flotta tengerészeinek jó részét.

⁷⁶ Nevüket a Konstantinápolyi Fanar (Φαναρ) vagy Világítótorony negyedről kapták, ahol az Ökumenikus Patriarchátus található, annak környékén laktak a keresztények (φαναριώτης). lásd erről részletesen: Borsi, 2018. I. *Phanar, fener, fanarióták, fanariorizmus*. „Isztambul e városrészében emelkedett (...) az ortodoxia mindenkori szellemi vezetőjének s vitathatatlan tekintélyének: a konstantinápolyi pátriárkának a palotája. De nem csupán az övé, hanem a Szent Szinódus, továbbá a bizánci ökumenikus patriarkátus fennhatósága és igazgatása alatt maradt seregnyi egyéb egyházi intézmény hivatala és papi, valamint népes világi személyzetének otthonai is itt voltak. Mi több: az európai nagyhatalmak (Anglia, Franciaország, Poroszország, Ausztria, Oroszország) követei és konzuljai is itt rendezték be hivatali helyiségeiket, irodáikat, mígnem a XIX. század elején át nem tették székhelyüket Perába, az európaiak, főként olaszok által lakott városnegyedbe. (Borsi, 2018. 24)

⁷⁷ Grand Dragoman (fődragomán, fő tolmács, törökösen terdzsüman)

A fanarióták kezében lévő legfontosabb hivatalok a tizenharmadik és a tizenkilencedik század elején a havasalföldi és moldvai dunai fejedelemségek hospodárjának vagy hercegének címe volt. Felettük az oszmán szultánok alárendeltjeiként uralkodtak a Bukarestben és Jassiban lévő fényűző udvarukból. Az Egyház magas rangú hivatalaihoz hasonlóan erős és korrump verseny volt ezekért a nagyon kívánatos állásokért, amelyeket egy személy átlagban a kevesebb mint három évig birtokolt. A fejedelemségek román lakosai rosszul viselték a fanarióta-uralmat, de uraik szeszélyes és kapzsi hírneve nem volt teljesen megalapozott. Számos hospodár bizonyult a görög kultúra megvilágosodott védnökeinek, és udvarukon keresztül a nyugati eszmék behatoltak a távoli orthodox államközösségbe, amely létezett és egy bizonyos fokig virágzott az oszmán uralom alatt. Udvaraik, alapot szolgáltattak a politika művészetében, jóllehet annak az Oszmán Birodalomban gyakorolt zavaros válfajának. A görög arisztokráciát leginkább megközelítve, a fanarióták nagyrészt meghatározták érdekeiket a Birodalom integritásának megőrzésében, és kevesen vettek részt a függetlenségért folytatott harcban. (Clogg 1992.21)

Görögországot ortodox és oszmán öröksége évszázadok óta elvágta az európai történelem főáramától. Az ország európai identitása bizonytalan volt. (Clogg 1992.7) A turkokratia vagyis a török uralom időszaka mélyen befolyásolta a görög társadalom fejlődését. Az oszmán uralom elszigetelte a görög világot a nagy történelmi mozgalmaktól, mint például a reneszánsz, a reformáció, a tizenhetedik századi tudományos forradalom, a felvilágosodás, a francia és az ipari forradalmak, amelyek oly nagyon befolyásolták a nyugat-európai történelmi fejlődést. Az időszak nagy részében az európai oszmán birodalom határai nagyjából egybeestek az ortodoxia és a katolicizmus határaival. Az ortodox egyházi hierarchia konzervativizmusa megerősítette ezt az elszigeteltséget. Ezt a konzervativizmust tovább erősítette egy nyugatellenesség, amely mélységes keserűségükben gyökerezett, az miatt, ahogyan a katolikus Európa katonai segítség fejében a pápai fennhatóságot igyekezett visszaállítani, amikor a Bizánci birodalom az oszmán törökök veszélyével szembesült. (Clogg 1992.3)

Az oszmán uralom szeszélyessége és a jogállamiság eszméjének gyengesége segítette kialakítani a görög társadalom mögöttes értékeit, és kialakítani az államhoz és a hatóságokhoz való viszonyulást, amely mind a mai napig fennmaradt. Az ilyen önkényesség elleni védekezés egyik formája az volt, hogy gondoskodott egy magas

rangú pártfogóról, akik képesek voltak közbenjárni a hatalommal és a kiváltságokkal rendelkezőknél.

A pártfogók iránti igény az új görög államban is folytatódott, és az alkotmányos kormány megalakulása után a parlamenti képviselők a függőségi kapcsolatok természetes középpontjává váltak, amelyek az egész társadalmat áthatották. A választásokkor nyújtott támogatásukért cserében a szavazók elvárják, hogy azok, akikre szavaztak segítsenek nekik és családjuknak munkát találni, lehetőleg a túlméretezett állami szektorban, amely az egyetlen biztonságos foglalkoztatási forrás egy elmaradott gazdaságban. (Clogg 1992.4)

3.4 A görög szabadság és az angol arany

Az ipari forradalom során a britek vezetésének köszönhetően a tőke elkezdett gyorsabb ütemben felhalmozódni, mint amennyit a belföldi mezőgazdaság és ipar felhasználni képes volt. Továbbá számos államkötvény tulajdonos jövedelmezőbb befektetéseket kezdett keresni a kamatlábak csökkenése miatt.

Az 1820-as években a külföldi kötvények bizonyultak a legvonzóbb befektetésnek. Ezekben az években, ahogy a Franciaországgal folytatott háborúk utáni válság a végéhez ért, számos kormánynak volt szüksége pénzre, hogy kifizessék háborús adósságaikat a nemzeteknek. Az egyetlen hely, ahol ilyen mennyiségű pénz volt, az London.

Az első nagyobb külföldi kölcsönt Franciaország kapta. A francia kölcsön után a londoni piacon rohamosan megnőtt a külföldi kölcsönök száma. Közel az összes ugyanolyan formában történt. Egy bankárokból álló társaságot neveztek ki vállalkozónak, akik felelősek voltak a kötvények eladásáért. A kamatláb általában 5 és 8 százalék között mozgott – néhány százalékponttal a kormányzati készletek alatt – de a visszatérítés valóban jó volt, mivel kezdetekben jelentős kedvezményekkel kínálták.

Ilyen körülmények között nem meglepő belátnunk, hogy a görögöknek Londonhoz kellett fordulniuk a pénzkereséssel kapcsolatban, és a görögöknek nyújtott kölcsönrel kapcsolatos megbeszélgetéseknek jóval hamarabb előtérbe kellett volna kerülniük, mint ahogy megegyeztek.

A filhellén (görögbarát) szellem különböző formákat öltött a görög szabadságharc 1821-es kitörése előtt és után,⁷⁸ de előtte sohasem merült fel, hogy a legjobb mód a görög cél elősegítésére megegyezhet a tőkemegtérülés maximalizálásának módjával. 1824 és 1825 között néhány gazdag angol egy rövid ideig abban az illúzióban ringatta magát, hogy amíg gyorsan nagyobb vagyonhoz segítik magukat, s ezzel egy időben segítenek a szegény küzdő görögöknek is visszanyerni a szabadságukat.

Az első görög kölcsön 1824 februárjában került jegyzésre a Londoni Értéktőzsdén, a London Görög Bizottság nevében. Ezt jócskán túljegyezték. A névértéke £800.000 volt, de 41 százalékos kedvezménnyel bocsátották ki, így a £100 értékű részvény eladása csak £59-ot ért készpénzben. A kamat mértéke az alaptőke 5%-a volt. A szerződés azt is kimondta, hogy 1 százalékot félre kell tenni egy törlesztési alap létrehozásához és az első két év kamatával megegyező összeget vissza kell tartani.

A Londoni Görög Bizottság a görög kölcsön kibocsátásával csaknem teljesen lemondott arról az eredeti céljáról, hogy közvetlen jegyzéssel gyűjtsön pénzt a görög ügy érdekében. A bizottságot mindig a képviselők egy szűk csoportja dominálta.

A második görög kölcsön 1825 februárjában került kibocsátásra. Feltételei a befektetők számára még az elsőénél is vonzóbbak voltak. 55 és félre diszkontálták a korábbi 59 helyett. Ahogyan az első kölcsönnél is, a névleges tőke 2 évre számolt 5%-os kamatát és azon felül 1 %-át tartották vissza egy törlesztési alap létrehozására. 980.000 angol fontot sikerült így összegyűjteni nem számolva a levonandó jutalékokat és költségeket.

Ha az első kölcsönrel kapcsolatos eljárások közül néhány nem volt tiszta, a második kölcsön körülményei botrányosak volt. Az egymást követő kérelmek során fokozatosan megszerzett több kötetnyi információ ellenére a teljes történet még feltárára vár.

Több százezer fontot tékoztak a tervekre hogy Görögországnak egy flottát építsenek.

⁷⁸ Különösen szemléletesen ír erről Lázár Gyula, a 19. század végén kelt munkájában: „Az ozmánok vérlázító kegyetlenségei fegyvert adtak mindkét nemnek, sőt a gyermekeknek és aggastyánoknak kezeibe, mindenki egy lélekkel látszék a felszabadulás nagy eszméjeért életét és vagyonát odaadni. A reakció gyászos emlékü napjaiban a philhellenismus, ezen sentimentális kinövése egy politikai tetszhalálban sínló kornak, megtette hatását; s a helyett, hogy Európa népei saját felszabadulásukon fáradoztak volna, — a görög nemzet szabadsága mellett lelkesültek; ennek áldozták idejüket, erejüket, tehetségüket és vagyonukat....” (Lázár, 1890:524)

A pazarlás egy dolog, más a korrupció. Egy 113 ezer font összegről azt mondták, hogy az első kölcsön állományának megfiatalítására fordították, más szóval megjátszani a piacon az árfolyam megtartása érdekében, amely tevékenység számtalan lehetőséget kínál a kedvezmények cseréjére és a zsebek kibélelésére. A kötvényeket akkor vásárolták meg, amikor az árak lent voltak, és úgy számolták el, mintha magas áron vásárolták volna. Egyéb hatalmas összegeket írtak le kiadásokra vagy jutalékokra erre vagy azokra, amik csak kevéssel haladták meg a megvesztegetés kategóriáját. Bowring főtárgyaló állítólag további összeget fogadott el egyszerű hallgatási pénzként. Több ezer font maradt teljesen elszámolatlanul. A képviselők nem voltak kifinomult sikkasztók.

Mégis akkor mit értek el a kölcsönökkel?

A kötvényekre sosem fizettek kamatot. Az árak tartósan esett. Valamennyi befektető sokat veszített. Az eredeti befektetők kötvényeit felvásárolták hivatásos spekulánsok egy-két shillingért, és a következő 50 évben körbeadták az európai értéktőzsdéken. Továbbra is volt értékük. Amíg Görögország nem volt képes teljesíteni a kölcsönt, a kötvények tulajdonosai az európai értéktőzsdéket zárva tudták tartani előttük. Görögországot, más olyan országokkal együtt, akik az 1823-25-ös spekulációs buborékban nem tudtak teljesíteni, teljesen elzárták az európai hiteltől és tőkéből, amely a gazdasági fejlődését visszatartotta. A spekulánsok úgy számítottak, hogy eljön az ideje annak, amikor Görögország megállapodik a kötvények tulajdonosaival annak érdekében, hogy hozzáférjenek az európai tőkéhez.

Ez 1878-ban történt meg. Görögország két kölcsönből származó adóssága nem kevesebb volt, mint £10.030.000. Mivel a Görög Kormány mindenre kiterjedő bevétele ekkoriban körülbelül £750.000 volt, a nem csökkenthető kiadások összege körülbelül £850.000-ra rúgott. Világosan látszott, hogy a hitel visszafizetésének esélye igen csekély. Hosszú tárgyalások után a kötvénytulajdonosok elfogadtak egy bonyolult megállapodást, amelynek alapja az volt, hogy a felhalmozódott adósság eltörlésre kerül, helyére pedig £1.200.000 értékű, 5%-os kötvény kerül kibocsátásra. Ez egy nagyvonalú megállapodás volt. (St. Clair 2008:205-223)

1832-ben a három védhatalom, Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország, garantált 60 millió frankot. Ennek nagy részét a hadsereg, Otto király bajor bürokráciájára és adósságszolgálatra fordították. E kölcsönök visszafizetését az állami monopóliumokból származó bevételek, a dohánytermékek, a bélyegadók és a piruszi kikötőben kivetett vámok átruházása biztosította. Az 1880-as években további 630

millió drachmát kölcsönöztek, amelyeknek visszaszolgáltatása az állam bevételeinek egyharmadát fogyasztotta. A gyakorlatilag precedens nélküli megállapodás Görögország pénzügyi szuverenitásának súlyos megsértését jelentette. (Clogg 1992:65-5)

A fentiek szellemében Honoré Daumier karikatúrát készített, amely Görögországnak a nagyhatalmakkal szembeni eladósodását szatirizálja. A kép felirata így szól:

Görögország tartozásai Anglia felé:	
Tőke	1.000.000
Költségek	50.000
Hamis költségek	225.775
Kamat	20.000
Kamat a kamaton	137.000
Pisztolyok vásárlása	375.000
Összesen	Négy millió

Megjelent: *Le Charivari*, 1850. február 15-én.

3.5 Az első görög pártok

Görögországban a függetlenségi háború három politikai pártot teremtett. Ezek a pártok a krími háborúig léteztek. Ezeket jellemzően angol, francia és orosz pártként ismerték és vezetőik szoros kapcsolatot tartottak fenn a három védőhatalom athéni minisztereivel. Mindhárom párt a saját védnök-nagyhatalmának a beavatkozásába vetette bizalmát, s mindegyikük anyagi támogatásért folyamodott a megfelelő konzulátusokhoz. (Jelavich 1996:201)

A pártok között nem voltak merev határok, inkább átjárhatóak voltak, és az intrikákat megfontoltan adott szívességekkel lehetett semlegesíteni. De a függetlenség első évtizedének végére az elégedetlenség növekvő mértékben jelentkezett. Amilyen mértékben valaki gyengének vagy erősnek érezte magát, vagy egy hatalommal bíró személy követője lett, vagy saját követőit gyűjtötte maga köré. Ily módon minden előkelő férfinak volt egy kisebb vagy nagyobb alattvalói csoportja, akik egyetértenek vele, meghallgatják, a tanácsát keresik, teljesítik a kívánságait és megvédik az érdekeit, igyekezve elnyerni a bizalmát és a pártfogását. Ilyen a Görögországban számtalan klikk eredete és természete. E klikkek csoportosulásai következtében jöttek létre a pártok. (Clogg 1992.51)

Még a régensség 1935-ös formális megszüntetése után is a bajor befolyás éppúgy erős, mint gyűlölt maradt. Az egyik további feszültségforrás az volt, hogy Ottó továbbra is megtagadta az alkotmány kibocsátását, amelyet a független Görögországot létrehozó egyezség írt elő. Ennek ellenére a függetlenségi háborúban kialakuló kezdetleges pártok egy élénk politikai élet csomópontjai voltak. Az angol pártot egyre többen támogatták azok közül, akik Ottót legjobban gyűlölték, amiért az nem engedte meg az alkotmányos kormányzást.

A francia párt hasonlóan az alkotmányosság mellett szállt síkra, de támogatói a „Nagy Eszme” elérésének haladóbb politikáját hirdették. Az orosz párt, melynek támogatóit kevésbé aggasztotta az alkotmányos kormány hiánya, mint a patriarchátushoz fűződő szálak elszakadása, a társadalom konzervatív elemeinek gyűjtőpontjaként szolgált.

1839-ben egy homályos philortodox jellegű összeesküvésre derült fény, amely látszólag arra próbálta rákényszeríteni Ottót, hogy a katolikus hitről az ortodoxra térjen át, vagy mondjon le. Az is nyugtalanságot okozott, hogy Ottónak és a királynénak, az autokratikus oldenburgi Amáliának nem született gyermeke, aki a trónt megörökölhette volna. 1837 óta a miniszterelnök görög volt, és az utolsó bajor csapatok 1838-ban elhagyták az országot, de a bajor befolyás erős maradt, és a hadügyminiszter bajor volt. A harag egyre nőtt a beterochthonok iránt, ezek a Görögországba a függetlenség után beköltözött görögök, akik a háború veteránjainak bánatára, jobb iskolázottságuknak köszönhetően aránytalanul nagy részét vették át a magas állami hivataloknak. A veteránok becsapva érezték magukat örökségükben. A súlyos adóterhek, azzal együtt, hogy a szerény állami jövedelmek nagy részét elnyelték a túlzó katonai kiadások és a nagyhatalmak kölcsöneinek adósságszolgálatára hozzájárultak az ellenzék ugrásszerű előretöréséhez. (Clogg 1992.53)

Az angol párt (Αγγλικό Κόμμα)

Nagy-Britannia fontos szerepet játszott Görögország függetlenségében. Az Egyesült Királyság a 19. század elején politikai modell volt. Intézményeit és parlamenti működését az európai liberálisok csodálták, és utánozni akartak. A britek részt vettek a görög politikai életben, hogy az országot az erkölcsi, politikai és gazdasági fejlődés útján vezessék. Az angol párt volt a függetlenségi háború után született három politikai párt közül az egyetlen, melynek mély gyökerei vannak Görögországban. A párt 1824-

ben a második nemzetgyűlés alatt alakult Astrosban. Az angol párt, amelynek Alexandrosz Mavrokordatosz (1791–1865) volt a vezetője, különösen kedvező helyzetben volt. A brit hajóhad, a Földközi-tenger ura eldönthette a görög felkelés sorsát; s a brit görögbarátok fáradhatatlanul dolgoztak a görög ügyért. (Jelavich 1996:201) Ioannis Kapodistriasz meggyilkolása után Andreasz Zaimisz képviselte az angol pártot a végrehajtó triumvirátusban. Jeles tagjai Georgiosz Koundouriotisz és Andreasz Londosz voltak még. Két újság védte a párt elképzeléseit: Athéna és Elpisz (Remény). (Vacalopoulos 1974:135-6)

Az orosz párt (Ρωσικό Κόμμα - κόμμα των Ναπαίων)

Az orosz párt volt az egyik legerőteljesebb és a legkonzervatívabb párt Görögországban. A két ország közötti vallási kötelékre támaszkodott. Ráadásul az orosz balkáni ambíciók történelmileg támogatták a görög ügyet. II Katalin nem csak dél felé kívánta kiterjeszteni az orosz befolyást, hanem egy szabad tengerre is (amely nem fagy be télen, mint más orosz tengerek). Az Oszmán Birodalmat Oroszország védőszárnyai alatt egy "balkáni birodalom" -mal kívánta helyettesíteni. Az 1769-1774-es orosz-török háború orosz győzelemmel fejeződött be.

Az 1774-es Kücsük Kainardzsa-i szerződés az orosz cárt tette az ortodoxok védelmezőjévé az Oszmán Birodalomban.⁷⁹ Ráadásul a görögök megszerezték a szabad hajózás és kereskedelem jogát. Ez a szerződés lehetővé tette, hogy orosz zászló alatt a görög flotta harminc éven belül az első kereskedelmi flotta legyen a Földközi-tengeren, Odesszától Barcelonáig. A hajótulajdonosok, Hydra, Szpetszesz, Kaszosz és Pszara szigetein, vezető szerepet játszottak a függetlenségi harcokban. (Contogeorgis, 1992:352)

Oroszország fontos szerepet játszott az ország felszabadításában. Az 1828-1829-es orosz-török háború lezáró drinápolyi-béke lehetővé tette függetlenségét. Ioannis Kapodistriaszt (1776–1831), aki diplomáciai karriert folytatott az orosz I. Sándor cár szolgálatában, az orosz párt első vezetőjének tekintik. A mozgalom későbbi vezetői: Theódorosz Kolokotrónisz és Andréasz Metaxász. Lapjuk az Aion (Az évszázad). Az

⁷⁹ A békeszerződés egyik, a görög országrészre vonatkozó záradéka értelmében „a keresztény vallást nem sújthatja akár a legcsekélyebb elnyomás sem”. I. Sándor cár nem módosította ugyan álláspontját a forradalom kérdésében, de a vallás dolgában a sarkára állt. Az orosz kormány álláspontja szerint a Portának jogában áll a forradalmárok megbüntetése, de ártatlan keresztényeket nem szabad lemészárolnia. Ezek a problémák 1821 augusztusában a diplomáciai viszony megszakításához vezettek. (Jelavich 1996:195)

oroszl pártot 1837-ig távol tartották a politikai pozícióktól. Az 1838-1839 közötti időszakot már az orosz párt uralta. Az orosz párt fontos szerepet játszott az 1843. szeptember 3-i államcsínyben is. (Vacalopoulos, 1974: 127, 134-140)

A francia párt (Γαλλικό Κόμμα)

Mint minden XIX. századi mozgalom esetében, a nemzet ideája Görögországban a Felvilágosodás és a Nagy Francia Forradalom gondolataiból eredt. Az 1789 augusztus 26-ai Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata kimondta a népek önrendelkezési jogát. Sok görög Párizs felé tekintett a saját nemzeti ügyük előbbre vitele érdekében. Napóleon 1797-es Jón szigeteken tett hódításai reményt keltettek, majd később csalódást okoztak.

A X. Károly uralkodása alatti Franciaország, a függetlenségi háború kezdetén, a görögöket keresztényeknek tekintette, a törökök elleni felkelésüket pedig egy újabb kereszties háborúnak. Sok francia görög-barát (Chateaubriand, Victor Hugo, vagy Delacroix) fejezte ki támogatását a görög ügy mellett. Franciaország részvétele a Navarinó-i csatában és a Peloponnészoszon folytatott hadjárata néhány görög államférfit arra ösztönzött, hogy Párizs védelme alá helyezték magukat. Franciaország nem is kívánta minden áron a Török Birodalom egységét, így úgy tűnt, nem állna Görögország területi követelése útjába. (Vacalopoulos, 1974: 135)

A francia párt vezére Ioannis Kolettisz volt. Övé volt a Σωτήρ (a Messiás) nevű lap is. A párt tagjai között tartotta számon Démétriosz Khrisztidisz-t. Az athéni francia nagykövet, Théobald Piscatory, aki a leggyakrabban nyilatkozott, a párt egyik legfontosabb személyiségei közé tartozott. (Vacalopoulos, 1974: 147)

A politikai életben betöltött szerepe

Ottó uralkodásának kezdetén, a «bajor régensség» alatt, a francia párt volt az ellenzék. Vezetőjét, Ioannis Kolettisz-t még Párizsba is elküldték nagykövetként. 1840-ben François Guizot úgy döntött visszaadja Franciaországnak az ő nézetei szerint őt megillető helyet Keleten. Megpróbált megegyezni a britekkel, és Aléxandros Mavrokordátosz-t, aki akkor Görögország londoni nagykövete volt a miniszterelnöki székbe ültetni. A tárgyalások meghiúsultak. Ekkor Langrené nagykövet mindjárt Görögországban próbálta meg kijátszani a francia párt aduit, és Démétriosz Hrisztidisz nevezte ki miniszterelnökké. A Hrisztidisz-kormány 1841. augusztus 9-től (ortodox

naptár szerint)/ augusztus 21-től (Gergely-naptár szerint) egészen az 1843. szeptember 3-ai puccsig tartott. (Pierangelo 2007)

Ezzel párhuzamosan Franciaország igyekezett növelni befolyását Görögországban, a genfi bankár és görög-barát Jean-Gabriel Eynard-on keresztül, aki például 1841-től részt vett a görögországi Nemzeti Bank megteremtésében.

1843-ban a francia befolyás megerősítését folytatandó, Guizot új nagykövetet küldött: Théobald Piscatory-t. Ő azt az utasítást kapta, hogy támogassa a Hrisztidisz-kormányt, de azt is, hogy a királyt alkotmányos irányba terelje, amit nem nézett volna rossz szemmel az a másik nyugati alkotmányos monarchia, amelynek támogatását Guizot igyekezett elnyerni: Nagy Britannia. (Vacalopoulos, 1974: 147-150)

Ottó hozzáállása vezetett a szeptember 3-ai puccshoz. Christidis-t megfosztották hatalmától és helyére az orosz felkelés és párt vezetője, Andréasz Metaxász került.

Ez az 1843. szeptember 3-án lezajlott puccsban tetőzött, amely a politikai folyamatokba való első, de semmiképp sem az utolsó katonai beavatkozás volt. Ez a jóformán vértelen puccs széles társadalmi támogatást élvezett. Otto gyorsan engedett a puccs mögött álló politikusok és katonatisztek követeléseinek, és egy alkotmányozó gyűlést bízta meg az alkotmány megalkotásával, amely 1844 márciusában lépett hatályba. Így Görögország már korán a parlamentáris demokrácia díszével ékeskedett. Az 1844-es alkotmány például általános választójogot biztosított a férfiak számára (a nők csak 1852-ben nyertek választójogot). De már a kezdetektől fogva problémák adódtak a nyugati alkotmányosság formáinak egy tradicionális társadalomba való átültetésével, amelyek évszázadokon át alakultak ki a görögötől eltérő történelmi tapasztalatú társadalmakban, melynek értékeit sorsdöntően befolyásolták az oszmán uralom évszázadai és jelentősen eltértek a nyugat-európai ipari társadalmak értékeitől. Az ebből következő feszültségek a demokratikus formák és a tradicionális attitűdök között, ugyanúgy mint máshol a Balkánon, eltorzították a parlamentáris intézmények fejlődését. Hovatovább Ottó hamar jelét adta az alkotmányos játék szabályaitól való idegenkedésétől, és az agilis vlach politikus Ioannisz Kolettisz összejátszásával egyfajta parlamentáris diktatúrát intézményesített. Kolettisz a nyers erő és szívességek együttes alkalmazásával elérte, hogy a parlament ne akadályozza a királyi előjogok gyakorlását. (Clogg 1992.53)

Az 1843. szeptemberi vértelen puccs és az 1844. március 18-i alkotmányos kihirdetés közötti hét hónap során a pártok új és különleges helyzetben működtek. Először voltak a politikai hatalom formális birtokában, mind a kabinetben való

képviselőik, mind az alkotmányozó gyűlésen lévő küldöttségeiken keresztül. Elismert vezetőik ismét a politikai színtér középpontjában álltak, a király és a bajorok versengő hatalma nélkül. Az újságok szervezetei szabadon kifejezhették magukat minden kérdésben. A királyi hatalom összeomlása hirtelen lehetővé tette számukra, hogy megmutassák, mit képviselnek, és milyen mértékben képviselik a közvéleményt. Rendkívüli jellege miatt ez a rövid időszak új fényt von a pártokra. (Petropulos, 1968:455)

Az 1850-es évek elején azonban egy új nemzedék érik be, amely nem vett részt a függetlenség háborújában, és amely elkeseredettnak érezte magát az olyan politikusok kíméletlen törekvéséről, akiknek fő célja az állam irányítása, amely messze a legnagyobb munkaadó az országban. Ugyanakkor az “angol”, “francia” és “oroszl” pártokon alapuló régi politikai csoportok elhalványultak. Otto a krími háború idején rövid életű népszerűségnek örvendett lelkes felszólalásával a “Nagy Eszme” mellett. A háború kitörése 1854-ben, Oroszország és Törökország közötti végtelen háborúk sorozatában, úgy tűnt, hogy Görögországnak felkínálja a lehetőséget, hogy kihasználja az oszmán birodalom zűrzavarát és megvalósítsa a Nagy Eszme és a görög földek egyesítésének álmait. (Clogg, 1992:55)

3.6 A görög politikai modernizáció folyamata

A görög szabadságharcnak megvoltak a maga alapvető gyengeségei. A három fő görög terület, azaz Rumeli, a Peloponnészosz és a szigetvilág lakói három külön csoportot alkottak, melyeknek külön érdekeik és külön céljaik voltak. A diaszpórában élő görögök és az oszmán szolgálat elhagyására kényszerülő fanarióták képezték a negyedik kategóriát. Társadalmi szempontból az előkelőségek, a szigetvilág gazdag hajótulajdonosai és a paraszti követők élén álló katonai vezetők voltak az a három jól elkülöníthető elem, amely hol szövetségre lépett egymással, hol harcolt egymás ellen. (Jelavich 1996:196)

Az újkori Görögország történetének kezdeti szakaszában a politikai modernizáció folyamatát kísérő vitákat két nagy csoport határozta meg: a helyi, konzervatív vezető réteg, valamint a modernizálni szándékozó ellenlábasaik. Az első csoportba egy olyan, egymástól eltérő érdekekkel rendelkező, kisebb érdekcsoportok alkotta szövetség tartozott, amelynek tagjai egymással együttműködve küzdöttek közös céljuk, vagyis a megszerzett jogaik és egyéb érdekeiket fenyegető mindenfajta változás

megakadályozása érdekében. Ide tartoztak a Peloponnészosz előljárói, ismertebb nevükön a kodzsabasik, az egyházi hierarchia, Rumeli („Szárzöldi Görögország”) hadurai, ismertebb nevükön az armatoloszok, és az Égei-tenger szigetvilágának kereskedői.

A modernizációra törekvő csoportosulás vezető rétege egy fiatal nacionalistákból álló kicsiny, de összetartó csoport volt, akik mindannyian a nyugat-európai kultúra hatása alatt álltak, és egységes véleményen voltak a modern görög állam megalapításával kapcsolatos alkotmányos, szervezeti és társadalmi kérdésekben.

Ahogy ezek a fiatalok visszatértek az országba, és megkezdődött a szabadságharc, egyúttal kezdetüket vették a két ellenérdekű csoport közötti kemény összecsapások is. Ezek közvetlen kiváltó oka az volt, hogy a modernizációra törekvő csoport a helyi tradicionális társadalmi csoportok keleti-despotikus típusú gondolkodásmódján szeretett volna változtatni, ezek a csoportok azonban veszélyeztetve érezték hagyományos életformájukat, és mindent megtettek annak további fenntartása érdekében. (Nakos, 2012:78; Petropoulos, 1985:52)

Mindezek ismeretében érdemes azt is röviden bemutatnunk, milyen egyedi képződmény jött létre az oszmán típusú társadalmi rendszer, valamint a nyugati liberális politikai intézményrendszer összeegyeztetésének a kísérletéből, amelynek a szabadságharc utáni Görögországban lehetünk tanúi. Ellentétben azokkal a már-már szokásosnak nevezhető történelmi folyamatokkal, amelyek során egy hagyományos-feudális rendszerből modern, liberális állam válik, Görögországban eltérő módon zajlott mindez, és eltérők voltak a fejlődés egyes állomásai is: ezeket az identitás, a hatalom és az egyenlőség fogalmi körében kell keresnünk. Az esetek többségében először a hatalom kialakulása figyelhető meg, mivel a legtöbb nemzet esetében, ha nem is rendelkeztek korábban ezzel a tényezővel, akkor is csak annak formája lehetett kérdéses, miután a másik két tényező már rendelkezésre állt.

Görögország esetében más volt a sorrend: az alkotmányos intézményrendszer biztosította egyenlőség jóval megelőzte mind a hatalom, mind pedig az identitás tényezőjét. Ez a modernizálóknak azzal a szándékával magyarázható, hogy először szabaduljon fel és legyen független az ország, tovább azzal a körülménnyel, hogy mivel a helyi lakosság nem tudott maradéktalanul azonosulni az újonnan megalakult Görögországgal, és a központi hatalom sem tudott azonnal létrejönni, olyan alkotmányos intézményrendszert kellett létrehozni, amely a nyugati közvéleményt is meg tudta győzni arról, hogy a görög kormányzati rendszer tiszteletben tartja a

törvényeket. Ennek sikerét jelzi, hogy 1832-ben a Nagyhatalmak elismerik a független görög államot.

A modernizáció mindenképpen kapcsolatban áll a modern nacionalizmus eszméjével, mivel a nacionalizmus legfőbb megnyilvánulási formája a nemzetállam, az pedig különböző modernizációs folyamatok eredményeként jön létre, és minden nemzeti függetlenségi mozgalom kiindulópontja.

Mindezt szem előtt tartva még érthetőbbé válik a Görögországot meghatározó két hatalmi csoport közötti különbség: a modernizáció hívei hittek a görög nemzet elvont fogalmában, és egy olyan közösséget értettek ez alatt, amely magába foglalja az adott területen élő görögajkú keresztény lakosság egészét, ugyanakkor megköveteli tőlük a teljes politikai lojalitást. Ezzel szemben a helyi vezető rétegek számára a haza fogalma egy olyan, a perifériához („vidék”), illetve a szűk lakóhelyhez („falu”) köthető fogalom volt, amely teljesen azonosult azokkal a személyi kapcsolatokon alapuló kiterjedt hálózatok alkotta szövetségekkel, melyek központi egysége a család volt.

Ha ezen a némileg leegyszerűsített módon próbáljuk meghatározni a modern nacionalizmust, meg kell azt különböztetnünk az egyszerű, nemzetiségen alapuló azonosságtudattól, valamint a nemzet fogalmival való azonosítástól. Így érthetőbbé válnak a szabadságharcot megelőző korszak társadalmi-politikai viszonyai is.

A kereskedő polgárság megjelenése

A 17. század vége felé jelentős változások kezdődnek az Oszmán Birodalomban. Véget ér a nyugati területszerző háborúk hosszú időszaka, ugyanakkor helyi vezetők, egyre nagyobb mértékben függetlenítik magukat a központi hatalomtól. E két tényező együttes hatása komoly és hosszan elhúzódó belső válságot idéz elő, amelynek során számos különféle gazdasági, társadalmi és politikai változás történt. A beköszöntő új korszak legfontosabb jellemzői a birodalom exportra épülő kereskedelmi tevékenységének áthelyeződése a keleti területekről a nyugati területekre, az államgépezet viszonylagos „liberalizálása”, a legmagasabb állami tisztségek betöltésének lehetősége a „hitetlenek” számára is, valamint a hegyi és a tengerpartmenti közösségek funkcionális differenciálódása elsősorban a dél-balkáni régióban. Ezek a változások, amelyek egyre fokozódó mértékben terjedtek ki a 18. század egészére is, társadalmi téren hasonló horderejű következményekkel jártak. Az exportkereskedelem központjainak keletről a nyugati régiókba történő áthelyeződése

egy új társadalmi réteg megjelenéséhez vezetett: azoké a keresztény kereskedőké, akik az Oszmán Birodalom nyugati területein a gazdasági élet jelentős részét kezükben tartották. Ezek a kereskedők, függetlenül attól, hogy eredetileg görög származásúak voltak-e, hamar átvették a görög nyelv használatát, mert ez a nyelv volt a Patriarchátus, valamint sok magas tisztséget betöltő állami tisztviselő nyelve, továbbá ez volt a birodalom területén beszélt egyetlen olyan nyelv, amelyen már létezett könyvnyomtatás. (Nakos, 2012:80)

A görög kereskedők 18-19. századi balkáni fölényének világos jele volt az a tény, hogy a görög szolgált a kereskedelem és a kultúra nyelveként az egész félszigeten. A nem görög kereskedők úgy tartották, hogy a görög beszéd nagy tekintélyt kölcsönöz nekik, és büszkék voltak, ha görögnek nézték őket. (Muzelisz 2007:88)

A görög kereskedő réteg által ebben a korban létrehozott jelentős nyugati gazdasági kapcsolatok egy olyan társadalmi és gazdasági térség kialakulását eredményezik, amely sokkal inkább orientálódik Nyugat-Európa felé, mint saját állama, az Oszmán Birodalom felé. Az új kereskedő polgári réteg által kialakított szoros nyugat-európai kapcsolatok idővel még nagyobb jelentőségre tesznek szert, hiszen nem kizárólag gazdasági jelleggel bírnak.

Ne feledjük, hogy ez a korszak a polgárság és a kereskedő réteg felemelkedésének a kora, és ők lesznek majd az új gazdasági és társadalmi viszonyrendszer, valamint az új ideológia hordozói, és ezzel együtt elkezdik nemzeti identitásukat is keresni. Ilyen feltételek mellett az Oszmán Birodalom új kereskedő polgári rétege különösen fogékony volt a Nyugatról beáramló radikális politikai eszmékre. Az Oszmán Birodalomban végbemenő változások, valamint a nyugati hatások egyaránt hozzájárultak e réteg további fejlődéséhez, amely már a görög jelenlét új szakaszát fémjelzi. Ez a 18. század végén veszi kezdetét, és a görög szabadságharc kitörésével zárul. Ennek az új szakasznak az egyik legfőbb olyan jellemzője, amely gyökeresen szembehelyezkedik a múlttal, az volt, hogy a görögajkú népesség egy jelentős része már nem azonosult teljes mértékben a hagyományos ortodox kereszténységgel, és lassan formálódó új kulturális identitásukban jelentős szerepet játszottak a tisztán világi elemek. Ezek a változások természetesen a leginkább egyértelmű és a legtisztább formájukban a városi kereskedő rétegek esetében figyelhetőek meg. (Nakos, 2012:80)

A nacionalizmus hordozója a görög területeken az újonnan létrejött kereskedő polgárság volt, ez a társadalmi csoport azonban egyáltalán nem volt homogén, hanem

három, egymástól elkülöníthető rétegből állt. (Zelepsos 2002:68) Az első a sikeres és gazdag kereskedők csoportja, akiknek nem állt érdekében semmiféle politikai változás. A második a kevésbé sikeres kereskedők csoportja, akik sikertelenségüket az oszmán államszervezet hiányosságainak tulajdonították, és ezért lelkes hívei voltak a politikai változásoknak, illetve a független Görögország megteremtésének. Ez a réteg hozta létre a szabadságharc előkészítésében nagy szerepet játszó titkos társaságokat is, amelyek közül a legismertebb az 1814-ben, Odesszában alapított Baráti Társaság (Φιλική Εταιρεία) volt. Az Égei-tenger szigetvilágának kereskedői szintén külön csoportot alkotnak, mert bár a kereskedelemben sikeresek voltak, mégis a nacionalista eszmék hordozóivá váltak, és közülük kerültek ki a szabadságharc élharcosai is. A 18. században végbemenő társadalmi változások azonban nem érintették ezt a réteget: életfeltételeik megmaradtak a korábbi, hagyományos keretek között. (Nakos 2012:83)

A görög kereskedőréteg igen komoly szerepet játszott a görög nemzeti érzés felélesztésében. Görög kereskedők - köztük is elsősorban azok, akik a Duna menti fejedelemségekben és Európa fővárosaiban telepedtek le - szállították Franciaországból Görögországba a forradalmi eszméket, valamint komoly anyagi és erkölcsi támogatást nyújtottak az ország függetlenségéért harcoló erőknek. Nagyszámú kapcsolataik Nyugat-Európával, a görög földön alapított iskolák, melyek közvetíthették a racionális és antiklerikális eszméket, nagyban hozzájárultak a görög társadalom nyugatiasodásához és modernizálódásához a legkorábbi időktől kezdve. (Muzelisz, 2007:88)

A fentiek összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a görög nacionalizmus hordozóit nem azonosíthatjuk teljes mértékben a kereskedő polgárság egészével, más részről pedig ez a kereskedő polgárság sem feleltethető meg a nyugat- illetve a közép-európai polgári rétegeknek. A későbbi szabadságharc támogatói között egyaránt megtalálhatjuk a felvilágosodás híveit, valamint a hagyományos keretek között élő társadalmi rétegek képviselőit, ezért a nacionalizmusnak az Oszmán Birodalom területén való megjelenését sem indokolhatjuk csupán azokkal a társadalmi változásokkal, amelyek a hasonló nyugat-európai mozgalmakat létrehozták. (Nakos, 2012:85)

3.7 A „görögség szakadatlan kontinuitásának” elmélete és a nemzetegyesítés

Minden nemzet a történelmében keresi legitimitását. (Garde, 2007:87) A görög történetírás a tizenkilencedik századderecán arra tesz kísérletet, hogy létrehozza magát az újjörög történelmet, és ebben Konsztandinosz Paparrigopoulosz játszik meghatározó szerepet. A görög történelem létrejötte a 19. század közepén és végén, a Paparrigopoulosz által megfogalmazott „három fázis-elmélet”, nem csupán néhány történész személyes útkeresésének eredménye, hanem szoros kapcsolatban áll az ebben a korban kibontakozó új államideológiával. A „görögség szakadatlan kontinuitásának” elmélete alapozza meg az egységes görög nemzet tudatát, és egyúttal elméleti alapvetésként szolgál egy olyan görög állam létrehozásához, amely egyesíti a görög nemzet szétszórtan élő tagjait. Ilyen értelemben közvetlenül tükrözi a görög társadalom vezető rétegeinek az érdekeit, benne nyer kifejezést ezeknek a rétegeknek az ideológiája, valamint mind belföldi, mind külföldi törekvések elméleti megalapozása. (Nakos 2012:86)

Svoronos ellenben azt állítja, hogy nincs "nemzeti folytonosság" az ókortól a mai napig. Ezt azért hiszi, mert az ókorban létezik etnikum, de nincs közös lelkiismeret-tudat és egységesülés – ez csak a 11. századtól megy végbe. Így nála a következő felosztás látható: Etnikum - nemzet – nemzet-állam (az ókortól - 11. századig) - (11. század - 19. század) - (nemzetállam megszületik a 19. században - a mai napig). (Svoronos, 1994)

Habár hasonló európai törekvések hosszú időn keresztül erősítik a görögök expanzionista törekvéseit, fontos megjegyeznünk azonban, hogy ezeknek a törekvéseknek a létrejöttéért nem az említett európai mozgalmak felelősek. A görög expanzionista politika megszületésének legfőbb okait elsősorban a görög társadalom fő jellemvonásaiban, valamint az ország geopolitikai helyzetében, továbbá a görög állam létrejöttének körülményeiben, és a görög tőke balkáni, kis-ázsiai és észak-afrikai terjeszkedésében kell keresnünk. A görög társadalom vezető rétege egyre inkább Konstantinápoly visszafoglalásának büvkörébe került. Amikor az 1839-1841-es időszakban felszínre került Egyiptom és az Oszmán Birodalom kapcsolatának meggyengülése, a görögök azonnal az oszmán területekre való betörés terveivel álltak elő, és ebben Egyiptom támogatását is élvezték. Ezzel egy időben az athéni sajtó gyűjtő hangvételű cikkekben követelte Thesszáliát, Ipiroszt, Makedóniát és az égei-tengeri szigeteket. (Nakos, 2012:89)

Hobsbawm szerint „a nemzeti mozgalmak fő célja: a nemzetegyesítés vagy az expanzió”, Görögország esetében a nemzetegyesítés feltétele az expanzió volt. A

legnagyobb problémát azonban nem a határokon kívül rekedt görögség lélekszáma, hanem annak összetétele okozta. Az Oszmán Birodalom keretei között a szabadságharcot megelőzően kialakult tőkés kereskedő réteg nagy része a sikeres szabadság harcot követően is a görög államon kívül eső lakhelyén maradt. A görög állam által támogatott expanzionista politikát tehát az a tény hívta életre, hogy a görög tőke gazdasági és társadalmi hatásai a görög államénál jóval nagyobb területen érvényesültek. (Hobsbawm, 1997:47; Nakos, 2012:88)

3.8 A görög a diaszpóra népe

Az oszmán uralom idején kialakult emigráció-mintázatok, tovább folytatódtak a modern időkben. Még a görög állam megjelenése előtt, a XVII. század végén a görög kereskedők egy kereskedelemi birodalmat hoztak létre a Földközi-tenger keleti részén, a Balkánon egészen Indiáig.

A XIX. században a migráció felgyorsult és elsősorban Egyiptomba, Dél-Oroszországba és a század végén az Egyesült Államok felé irányult. Az otthoni gyenge gazdasági kilátások vezették őket, és többnyire csak néhány évet szándékoztak külföldön tölteni, legtöbbjük azonban a külföldön maradt. (Clogg 1992.4) Ezt a kivándorlási hullámot megkönnyítették az egyes célországokban már létező görög közösségek. (Muzelisz, 2007:89)

1907-ben Görögországnak 2.631.952 lakosa volt, ebből az emigráció 10%-ot tett ki. (Moschopoulos 2010)

1. Tábla: Kivándorlás az Egyesült Államokba (1891-1911)

Év	Kivándorlók száma	Év	Kivándorlók száma	Év	Kivándorlók száma
1891	1.105	1898	2.339	1905	10.515
1892	660	1899	2.333	1906	19.489
1893	1.072	1900	3.771	1907	36.580
1894	2.356	1901	5.910	1908	21.489
1895	597	1902	8.104	1909	14.111
1896	2.175	1903	14.090	1910	25.888
1897	571	1904	11.343	1911	26.226

Forrás: (Moschopoulos 2010)

4. AZ OSZMÁN BIRODALOM

4.1 Oszmán Birodalom helye a világtörténelemben

Az Oszmán Birodalom a világ történelmének egyik legnagyobb, legtágabb és leghosszabb fennmaradású birodalma volt. Magában foglalta a Keleti Római Birodalom legtöbb területét, és az északi-balkáni és az északi fekete-tengeri partokat is tartotta, melyeken Bizánc sohasem uralkodott. A tizenhatodik században az oszmán birodalom megosztotta a világ színpadát más hatalmas és gazdag államok csoportjával. Az oszmán állam majdnem 600 éves történelmében ugyanúgy része volt az európai politikai rendnek, mint a francia vagy Habsburg riválisai.⁸⁰ (Qataert 2005:4)

Az Oszmán állam volt az első ázsiai birodalom, amely megtapasztalta Európa rendkívüli gazdasági és katonai felemelkedésének és expanziójának hatásait. Az Oszmán Birodalom geopolitikai helyzete az ázsiai, európai és afrikai kontinensek kereszteződésénél fontos szerepet adott neki a világtörténelemben. Ez a jelentőség nem tűnt el az 1683-as katonai katasztrófa után sem, azzal hogy az oszmánoknak a területi épségük megvédésére irányuló képessége hanyatlott. Valójában az oszmán gyengeség nemzetközi instabilitást okozott azzal, hogy a terjeszkedő szomszédok oszmán földeket próbáltak meg leszakítani, vagy legalábbis megakadályozni, hogy riválisaik kezére kerüljenek.

A Balkánon sokáig két birodalom osztozott - az Oszmán és a Habsburg Birodalom. (Garde 2007:118) Kétségtelenül az Oszmánok döntő szerepet játszottak a Habsburg Birodalom kialakításában és későbbi alakulásában, jelentősen meghatározva annak természetét. Bár 1683 után az oszmánok soha többé nem fenyegették Közép-Európát. Mindazonáltal 200 éven át továbbra is uralták Albánia, Bulgária, Görögország, Románia és Szerbia és Délkelet-Európa más modern államainak volt területeit.

A "keleti kérdés" – hogy ki melyik területeket örökölje az Oszmán állam eltűnése után - a kor nagyhatalmai között viszályt váltott ki, és a tizenkilencedik században a nemzetközi diplomácia vezető problémája lett. 1914-ben a keleti kérdés megoldásának

⁸⁰ Ezzel nem ért mindenben egyet Lázár Gyula, mikor ezt írja 1890-ben: „A török birodalom történetére és míveltségére nézve nem sorolható az európai államok sorába. Már első kezdetétől fogva összeütközésbe jött Európa mívelődési tényezőjével: a kereszténységgel; ...” (Lázár, 1890:)

sikertelensége hozzásegített a jelenkor első nagy katasztrófájának, az I. világháborúnak az előidézéséhez. (Qataert 2005:6)

A törökök katonailag minden várost elfoglaltak, abszolút hatalmat hoztak létre, több ezer tornyot építettek az átjárók őrzésére és az adók begyűjtésére; de a legyőzött népekkel nem keveredtek. Mindenfajta asszimiláció több okból lehetetlen volt. Nyugaton a hódítók árja/indo-európai nyelveket beszéltek, épp úgy, mint az őshonosak; ezek a nyelvek alakulhattak és belőlük születtek meg Európa modern nyelvei. Ezzel szemben a török, ami egy turáni nyelv, más eredetű volt, mint a görög, és nem jutott el ugyanarra a fejlettségi szintre; az általa átvett arab szavak sem könnyítették meg a göröggel való összeolvadását, mivel az arab maga sémi nyelv, összeegyeztethetetlen az árja/indo-európai nyelvekkel. Így a győztesek és a legyőzöttek nem értették egymást, és elszigeteltek maradtak. A vallás képezte a közeledés másik akadályát. A mohamedán vallás, amit az oszmán-törökök átvettek, kezdettől fogva a kereszténység ellenségeként jelent meg; valójában az által, ahogy Istent elképzelte, tagadva Krisztus megtestesülését és a Szent Háromságot, visszautasítva a misztikus jelleget és a keresztény vallás minden gyakorlatát. A kereszténység számára tehát ádáz háborút jelentett, ami a legyőzötteket győztesekkel folyamatos ellenségeskedésben tartotta. A fajok közti különbség volt az elszigetelődés harmadik oka; a hellének, nagy történelmi népként, joggal tekintették magukat a törökök felett állónak; szemükben a török szó olyan alávaló társadalmi intézmények összességét jelentette, mint a poligámia, a nők lealacsonyítása, a rendszerré emelt fanatizmus, abszolutizmus a vezetésben, önkény a törvénykezésben, az erősebb jogai érvényesültek mindenhol; egyébként semmi művészet, semmi ipar, semmi kereskedelem. Tehát az Oszmán Birodalomban két egymás mellé helyezett, de egymással nem keveredő nép élt, anyagi szempontból talán összekeverve, de morálisan különválva, a Korán és az Evangélium népe; és, mivel emez végtelenül feljebb való volt a másiknál, a jobbágysors, amibe kényszerült önmagában gyűlölet okát képezte, olyan kérlelhetetlen gyűlöletét, amit négy évszázad sem tudott csökkenteni. Semmi közös nem volt tehát a legyőzöttek és a hódítók között. A törökök először megpróbálták asszimilálni a legyőzötteket, hogy seregeikbe olvaszthassák őket, de erről hamar letettek. A muzulmánok tulajdonképpen olyan katonai arisztokráciát alkottak, ami az őshonosok munkájából tartotta fenn magát; az teljes asszimiláció megfosztotta volna őket a termelőktől, iparosoktól, kereskedőktől, és általában az adófizetőktől. (Burnouf 1878)

Az oszmán törököknek, akik eredetük szerint nomád harcosok, azzal a feladattal kellett megküzdeniük, hogy a népeknek és hiteknek egy óriási területen elterülő agglomerációja felett kellett uralkodniuk, mikor birodalom területe magába foglalta a Balkán-félsziget, Észak-Afrika és a Közép-Kelet nagy részét. Ezt a lakosság milletekbe való csoportosításával valósították meg, melyeket vallási hovatartozás szerint alakítottak ki. (Clogg 1999:10)

Bizonyos tekintetben az oszmánok meghatározott bizánci adminisztratív modelleket követtek. A bizánciakhoz hasonlóan az oszmánok egyfajta császárpápiizmust gyakoroltak, azt a rendszert, amelyben az állam a papságot irányította. Az oszmán igazságszolgáltatásban a bíróságokat a bírák, a vallási osztály tagjai, az ulema⁸¹ vezette. Az oszmán szultánok nevezték ki ezeket a bírakat, és így, bizánci császári elődjeikhez hasonlóan, közvetlen irányítást gyakoroltak a vallási intézmény tagjai fölött. Ezen kívül, a bizánci-oszmán folytonosságok másik példájaként a bizánci földtulajdonosi formák is átmentek az oszmán korszakba. Végül is az oszmán rendszert úgy kell tekinteni, mint a bizánci, a török nomádok és a balkáni államok, valamint az iszlám világ nagy hatású keveréke. (Quataert 2005:5)

4.2 A Birodalom alattvalói

Oszmán Birodalomban az alattvalókat az alapján különböztették meg, hogy muszlim volt vagy sem, a felosztás alapját nem az etnikai, hanem a vallási hovatartozás képezte, a birodalom tehát nem ismert etnikai, nemzeti identitást, kizárólag vallásit. Bár a birodalom alapítói és uralkodói török származásúak voltak, a török származás nem jelentett kiváltságos helyzetet bármely más muszlim csoporttal szemben. Minden muszlim egy „ümmet”-et alkotott, egy török számára mindennél fontosabb volt „Mohamed-milletjének” tagja lenni. A birodalomban a nem muszlim közösségek nem etnikai, hanem vallási alapon szerveződtek, valamennyi vallási közösség (örmény, zsidó,⁸² katolikus, ortodox) milletet alkotott. Minden millet autonómiával bírt, élén a vallási közösség vezetője állt. (Pintér 2004:5)

⁸¹) tudósok tanácsa, tagjai: írástudók, teológusok.

⁸² Az Oszmán birodalom menedéket nyújtott az üldözöttek elől Európából oda menekülő zsidóknak. “Törökországban, írja a Fuggerek ügyvezető tisztviselője, Hans Derschwam a XVI. század közepén, megszámlálhatatlan sokasága él a zsidóknak, akik mind nemzetiségre, mind nyelvre különböznek egymástól, de tekintet nélkül anyanyelvükre, összetartanak. És bármely országból üzték is ki őket, mind összegyűlnek Törökországban, egy gomolyban... Német, olasz, spanyol, portugál, francia, cseh, lengyel, görög, török, szír és káld (arámi) nyelven beszélnek, de egyéb nyelveken is.” (Komoróczy

II. Mehmed szultán - Konstantinápoly 1453-as elfoglalója - meghatározta a keresztény „nyáj” (rája) terelgetésének új irányvonalait. A keresztényeket csakúgy, mint a zsidókat „zimmi” - oltalmazott nép - gyanánt ismerték el, megengedték nekik, hogy saját szokásaik szerinti önkormányzatot működtessenek, amennyiben hűségesek maradnak az uralkodóhoz, és fizetik az adót. (Mazower 2004.92) A vallás hatalma olyan közös forrás volt, amelyet bármely vallás hívei féltek, tiszteltek, figyelembe vettek. (Mazower 2004.98)

Az oszmán törökök az orthodox milletet a rum vagy ‘görög’ milletnek hívták. Ez egy névtévesztés, hisz a görögökön kívül, az összes orthodox keresztényt magába foglalta, legyenek azok bulgárok, románok, szerbek, vlachok⁸³, albánok és arabok. De a konstantinápolyi pátriárka, aki minden orthodox fő pátriárkája volt és a millet basi (a millet feje), az orthodox egyház magas rangú vezetőivel együtt, akivel a milletet irányította mindig görög volt. (Clogg 1999.10) A pátriárkának népvezetői (millet basi) címe volt; kommunikált a szultánnal a reisz effendi közvetítésével, aki a külügyminiszter volt, és közvetlenül a külföldi vezetőkkel tárgyalt. Igaz, hogy jogait gyakran nem tartották tiszteletben; a pátriárkai székbe szinte csak pénz árán juthatott az ember, és ott az udvar összes tagja kizsákmányolta, még a nők is; adósságba keveredett, bebörtönözték és gyakran ki is végezték. A közéletben a keresztények maguk intézték a közigazgatásukat, városi tanácsaik voltak egy görögül gérontésznek, vagy arkhónnak, törökül kodzsabasinak nevezett vezetővel. Ez a közigazgatás osztotta el a lakosok között a szultán által rájuk kényszerített hadisarcot. A görögök így látszólagos autonómiának örvendtek, de az adók önkényesek voltak, a személyi biztonság nem létezett, és ez a rezsím a hódítás egyik feltétele volt egészen elmúltáig. (Burnouf 1878) Ez a rendszer mindenkiiben olyan erős vallási kötődést alakított ki, amely a Birodalom végét is túlélte. Minden nép valamely vallással azonosította magát: egy görög, egy szerb, egy bolgár vagy egy román csak ortodox lehetett, és minden muzulmán töröknek számított. (Garde 2007:74)

Az ortodox egyház hatáskörei és kiváltságai kiterjedtebbek voltak az oszmán szultánok, mint a bizánci császárok alatt. Ráadásul a pátriárka hatalma az orthodox hívők felett a szigorúan vallási kérdéseken túl a mindennapi élet számos aspektusának szabályozására is kiterjedt. Valójában olyannyira, hogy az ortodox keresztények a

2011.161) A diaszporában a zsidóság mindenütt mint nép szerveződött meg: belső/kollektív autonómiája volt, öngazgatási intézményei, választott vezetői, törvényei (takkanot), bírósága (bét din). Zsidóként csak úgy lehetett élni, ha az illető egy zsidó községhez (káhál kádos, “szent község”) tartozott. (uo.160)

⁸³ A Balkánon szétszórtan élő nomád nép, akik a román egyik változatát beszélték.

legtöbb részben sokkal több ügyük volt a saját vallási hatóságaikkal, mint az oszmán hivatalossággal. (Clogg 1999.11)

Elkülönült, de párhuzamos vallási intézmények alapvetően hozzájárultak az oszmán államgépezet működtetéséhez. A szultán alattvalóit hitbéli közösségekbe sorolták és e csoportokat nagyjából saját felekezeti hierarchiájuk révén kormányozták, rabbik, püspökök, kádik ültek törvényt, tettek igazságot polgári perekben, vállaltak felelősséget nyájukon belül az adószedésért éppúgy, mint egyéb gazdasági ügyekben. A vallás tehát egyfelől megosztott, elhatárolt egymástól közösségeket és egyéneket, másfelől azonban az élet gondjainak-bajainak egységes felfogását eredményezte, különösen abban az uralmi rendszerben, amely az akkoriban Európa más tájain érvényesülőkhöz képest példátlan vallási türelmességet kínált. (Mazower 2004.98)

A belső felosztás - muszlim, nem-muszlim - tükröződött a világkép kialakításában is. Ennek megfelelően a világ is két részből állt, a „dar-ül-islam”-ból, az iszlám házából és a „dar-ül-harb”-ból, a háború házából, vagyis a muszlim és nem-muszlim területekből. A harbi csak bocsánatkéréssel tehetette be lábát az iszlám földjére, és ott „müszamen” ('letelepülő') státust kapott. A dár al-izlamban élő keresztények más helyzetben voltak: őket „zimmi”-nek nevezték. A zimmik a szent könyvvel rendelkező, vagyis Ábrahám tanaiból kialakuló vallási közösségek egyikének tagjai. (Ortaylı 2004.13) E felosztás alapjaiban határozta meg az oszmán állam külpolitikáját, a háború az oszmán társadalom mindennapi életének részévé vált. Amikor a XVI. század elején I. Szelim a szultáni mellé megszerezte a kalifai címet is, ezzel Konstantinápoly számára az iszlám védelme a vallási mellett politikai dimenziót is nyert. (Pintér 2004:6)

A sarián alapuló állam volt-e az oszmán állam? Sokan sokféle választ adtak erre a kérdésre, és még ma is viták folynak róla. Vannak, akik szerint az oszmán állam irányításában és igazságszolgáltatásában a saria törvényei játszották a döntő szerepet; „az állam vallása az iszlám, a törvények az iszlám vallás forrásaiból fakadnak” - foglalják össze álláspontjukat, és az oszmán államot a sariára támaszkodó államnak minősítik. Ezzel szemben vannak, akik arra hivatkoznak, hogy az oszmán társadalom toleráns volt a nem muzulmán csoportok iránt, s azt állítják, hogy ez maga a világiasság. Valóban az Oszmán Birodalom volt az a Birodalom a történelemben, ahol a Római Birodalom után a legmagasabb volt a vallási tolerancia, amely ráadásul a kortól és az uralkodó személyétől függetlenül intézményesült. A közösségek nem csak

vallási, hanem gazdasági, jogi és oktatási ügyeiket is maguk intézhették, sőt vallási vezetőik és intézményeik rangot és kiváltságokat is kaptak. (Ortaylı 2004.158)

Annak ellenére, hogy a 15-17. században az oszmán vezetésben a kor Európájához képest vallási türelmet, az oszmán jogrendszerben pedig a nem vallási jellegű gyakorlat elterjedtségét tapasztaljuk, az oszmán államot és társadalmi berendezkedését nem nevezhetjük világinak. (Ortaylı 2004.159)

A birodalom akkor kezdte el európaiságát keresni és bizonygatni, amikor a földrajzi felfedezések és a tudományos-technikai fejlődés következtében az európai államok előnyösebb helyzetbe kerültek, illetve a kontinensen olyan új társadalmi-politikai értékek jelentek meg, amelyek a birodalomban is életre keltették a nemzeti identitás kérdését. A felvilágosodás eszméi, mindenekelőtt a nacionalizmus, a birodalmat összetartó millet-rendszert kezdte ki. (Pntér 2004:11)

A reformok szempontjából fordulópontot jelentett az 1770-es év, amikor a Baltikumból induló orosz flotta Európát megkerülve behatolt a Földközi-tengerre és Çeşmenél felgyújtotta az oszmán flottát. A következő évben, 1771-ben megnyílt Konstantinápolyban az első tengerészeti mérnöki akadémia, amelyet később több hasonló intézmény követett. Ám csak majdnem egy évszázad után, 1869-ben a Maarif-i Umumiye Nizamnamesi lehetőséget biztosított modern középiskolák teremtésére, ahol természettudományos tárgyak oktatása is folyt oszmánli nyelven. (Pntér 2004:12)

A XVIII. század végéig az Oszmán Birodalomban főként az ulema által irányított medreszék működtek, ahol Koránt és Korán-magyarázatokat oktattak. A modern, európai típusú iskolák alapítása csökkentette a medresze jelentőségét, annak filozófiai, tudományos tartalma fokozatosan elveszítette funkcióját, így korlátozta a rendszer konzerválásában érdekelt ulema szerepét is. A medreszék és az iszlám tudósok kimaradtak az iskolák modernizálásából, s ezzel elveszítették állami és társadalmi szerepüket. (Ortaylı 2004.19)

4.3 A „reformok évszázada”

A Tanzimat a török reformkor (1839–1876) elnevezése, amikor a szultán a kisebbségek jogainak biztosításával és garantálásával próbálta megszerezni a keresztény alattvalók támogatásán kívül a nagyhatalmak szimpátiáját is. A Tanzimat fontos szerepet játszott a modern Törökország kialakulásában.

A II. Mahmud (1808-1839) és I. Abdul Medzsid (1839-1861) által bevezetett tanzimat-reformok (1839. november 3: Gülhane-i Hatt-i Şerif, 1856. február 16-án: Hatti Humayun) nem állítják meg a központi hatalom gyengülését, Abdul Aziz alatt (1861-1876) pedig a gazdaságilag kiszolgáltatott birodalom 1875-re pénzügyi csődbe jutott, ami 1881-től az államadósságok nemzetközi kezelését eredményezte.⁸⁴

Az oszmán modernizálódás nem korlátozódott a Tanzimat, azaz a reformkor időszakára, visszanyúlik a korábbi időkre is. Nem tekinthető az Európával való találkozás okozta sokkhatásnak sem, hiszen az Oszmán Birodalom története folyamán - földrajzi elhelyezkedése következtében - politikailag és gazdaságilag is kapcsolódott európai területekhez. (Ortaylı 2004.6) Az Oszmán Birodalom 19. századi fejlődésében nemcsak a Porta irányítói, hanem a bolgár, szerb és albán politikai és kulturális élet kiemelkedő személyiségei is szerepet játszottak. (Ortaylı 2004:24)

A „reformok évszázada” nevet maguk az állami tisztviselők adták a kornak. Amiképp a mai történészek, a kortársak éppúgy tudatában voltak annak, hogy a Tanzimat eltér az oszmán történelem korább restaurációs időszakaitól. Ugyanakkor a reformista állami tisztviselők szóhasználatával ellentétes meghatározások is felbukkantak. De van egy kifejezés, amelyet a Tanzimat elején még nem használtak, mégis elválaszthatatlanná vált a kortól, amely közel egy évszázada foglalkoztatja Törökországban a történeti és politikai gondolkodást: ez a nyugatosodás. Nyugatosodni, vagyis olyanná válni, mint a Nyugat, elfogadni a Nyugatot. (Ortaylı 2004.10)

A törökországi, pontosabban oszmán társadalomban mutatkozó nyugatosodás sajátossága, hogy a folyamat e név használata nélkül kezdődött. Természetesen, amikor ezt állítjuk, meg kell állapítanunk a pontos kereteket, hiszen például a birodalomban élő görögök egy része a kezdetektől fogva kapcsolatban volt a Nyugattal. A ión szigeteken a reneszánsz kultúra jelentős központjai, az élő nyelvek mellett klasszikus görögöt és latint tanító oktatási intézmények működtek. A jómódú görögök itt taníttatták gyermekeiket. Az Oszmán Birodalomban élő görögök gyakran tettek európai utazásokat. A fanarióta görög arisztokrácia nyitott volt a nyugati kultúra iránt, ugyanakkor kihasználta az oszmán oktatás nyújtotta lehetőségeket is. Havasalföldön és Moldvában korán meghonosodott a nyugati típusú oktatás. (Ortaylı 2004:17)

⁸⁴ Az oszmán reformkorról és az alkotmányról bővebben: Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 167–198. o.

A Ruméliában (Európában) Görögország, Románia és Szerbia nélkül is, 1850-ben még mindig 365,7 ezer km² területű és 10,5 millió lakosú birodalomban a központi hatalom erősítését célzó reformok során a tartományi szabályozásról szóló 1858-as törvény a kormányzók hatáskörét az irányításuk alá eső területen teljessé teszi (adó- és pénzügyek, hadsereg stb.), s tartományuk egyszemélyi vezetőjeként felelnek a Portának. Az 1860-as újabb intézkedésekkel a jelentősebb szandzsákok élére a beglerbégek helyett reformer pasákat állítanak kiemelt jövedelemmel (mutasarrif). Végül a francia mintára 1864-től bevezetett átszervezés a birodalom fennállásának végéig érvényes módon szabályozza a közigazgatást.

A 19. század második felében az oszmán gondolkodó emberek demokratikusabb és szabadabb rendszert kívántak, a családi és társadalmi életben, az oktatásban és az államigazgatásban több szabadságra és erőteljesebb részvételre vágytak. Mély benyomást gyakoroltak rájuk a nyugati társadalmi intézmények és a nyugati életmód, de hogy milyen mértékben váltak a Nyugat híveivé, arról viták folynak. (Ortaylı 2004:18)

A reformerek tevékenységét jelentős mértékben akadályozta az ulema, amely a janicsárok feloszlásán és a bektási-rend mellékvágányra terelésén kívül megkísérelt oponálni minden modernizációs törekvést, mindenekelőtt az oktatási rendszer korszerűsítését. (Pntér 2004:6)

Az oszmán gondolkodó emberek gyanakvó és óvatos magatartást tanúsítottak a Nyugattal szemben, de már a 19. században akadtak olyan muzulmán gondolkodók, akik nem így viselkedtek. Igaz, ők nem Anatóliában, hanem a cári Oroszországban éltek. Az oszmán értelmiség Európára csak kívülről tekintett, nem ismerte, s ezért tartott tőle. Az oroszországi muzulmán értelmiség azonban egy félig keleti, de már nyugatiasodó országban élve megtapasztalhatta a különböző kísérleteket és filozófiai áramlatokat, megélte a társadalmi intézmények fejlődését. (Ortaylı 2004:18)

Bár a birodalom a Tanzimat révén megkísérelt azonos jogokat biztosítani valamennyi alattvalója számára, ám az alapvető feltételek hiányoztak. Az 1839-es Gülhane-i Hatt-i Şerif garantálta valamennyi alattvaló életét, javait, ám a şeriat, amely a nem-muszlimokat nem egyenrangú alattvalóként kezelte, továbbra is érvényben maradt.⁸⁵

⁸⁵ „Legnagyobb ellentállásra találtak az adóra és az ujonczozásra vonatkozó részei az alkotmánynak, kivált a bosniai bégeknél, kik megszokott ősi jogaikat látták megsértve, midőn az általuk elnyomatott népességgel egyenlő politikai színvonalra állittatának.” (Lázár, 1890:555)

A szerb és görög felkelések,⁸⁶ illetve az egyiptomi események következtében az oszmán vezetők belátták, hogy gyors reformokra van szükség, a vita csak a reformok mibenléte és iránya körül folyt. Mindenki látta, hogy a 18. század óta a birodalom gazdasága nem képes a modern világgal lépést tartani. Ráadásul a külgazdasági kapcsolatok Európával egyenlőtlen cserén alapultak. (Ortaylı 2004:22)

A görög szabadságharc sikere után alig egy évtizeddel meghirdetett Tanzimat kísérlete többek között azt is jelentette, hogy a Porta a nemzeti felkelésekkel szemben a katonai megoldás mellett politikai kiutat is keresett, ám az uralma alatt élő etnikumok számára az oszmán nemzethez tartozás ekkor már nem kínált vonzó alternatívát.

A reformerek úgy vélték, a válság leküzdéséhez elégséges lehet a hadsereg megújítása, ennek révén pedig megóvható lesz az állam egysége. A hadsereg reformját az oktatási rendszer, majd az igazságszolgáltatás reformjai követték, ám a válságot mégsem sikerült leküzdeni. Sőt, a reformok lerombolták a hagyományos berendezkedést, ám az újonnan kialakított rendszer még nem volt működőképes, a XIX. század második felére végleg felbomlott az oszmán társadalmi rend. A XIX. század közepétől az oszmán értelmiség új identitást és nemzetközi kapcsolatokat keresett. (Pntér 2004:7)

A viták négy politikai koncepció körül forogtak:

a) Az oszmánizmus minden milletnek új identitást akart biztosítani, amelynek értelmében minden millet egyenlő és az oszmán nemzet részét alkotja. Az eszme támogatói úgy vélték, a Portának valamennyi millet körében ki kell fejleszteni az oszmán polgárság tudatát, és azt remélték, hogy a törvény előtti egyenlőség biztosíthatja az egységet. 1908-ban Szalonikiben Enver kijelentette: „nincsenek többé Törökországban bolgárok, görögök, szerbek, románok, muszlimok és zsidók ... mindannyian büszkék vagyunk, hogy oszmánok vagyunk”. (Deren 2002)

Törekvéseiknek két akadályuk volt: A nem muszlimok ekkor már nem akartak beállni a birodalom ernyője alá, amely korábban domináns helyzetet biztosított a muszlimoknak, az arab és albán muszlimok pedig, akik korábban az Oszmán

⁸⁶ Annak a folyamatnak, amely a balkáni forradalmi tradícióként vált ismertté, Szerbiában volt az első megmozdulása 19. század elején. Ezekben a részeken a központi ellenőrzés hiánya és a helyi vezetők súlyos korrupciója teremtette meg a keresztény paraszt alattvalók nagyban spontán felkelésének feltételeit. Az 1804-ben elindult felkelés elsősorban nem maga az Oszmán Birodalom ellen irányult, hanem az oszmán katonai kaszt, a janicsárok ellen, akik jelentős hatáskörüket a helyi lakosság kizsákmányolására használták. Ez végül a janicsárok elleni helyi viszályból az Oszmánoktól való politikai autonómia elnyerésére irányuló összehangolt próbálkozásba ment át. (Newman 2014)

Birodalom iszlámista politikájának haszonélvezői voltak, ellenérzéssel viseltettek az új eszme iránt, mert attól tartottak elveszítik privilegizált helyzetüket.

b) A birodalom európai területeinek elvesztésével párhuzamosan az iszlámizmus jelentkezett, mint alternatív ideológia. Az iszlámisták úgy vélték, a hanyatlás oka az iszlám értékeinek és tanításainak megtagadása. Ha helyreállnak az állam iszlám alapjai, elkerülhetetlen lesz a muszlimok sikere a hitetlenek ellen és visszatér az „asr-i saadet”, a boldogság kora, az aranykor. A XIX. század második felében a világ muszlimjainak az oszmán ernyőre volt szüksége az iszlám értékeket és a muszlim területeket támadó keleti és nyugati nagyhatalmak elleni küzdelem során. A muszlimok úgy ítélték meg, hogy a dzsihádot az iszlám kulcsterületeit magába foglaló független iszlám államnak kell vezetnie. Az iszlámizmus valójában a nyugati civilizáció nacionalista, racionalista, pozitivistá ideáira és az imperializmus expanzionista természetére adandó válasz volt. A pániszlám gondolatok II. Abdülhamid uralkodása alatt nyertek külpolitikai színezetet, ám lendületet csak a Balkán-háborúk után, az I. világháború. kirobbanása idején kaptak. A birodalom spirituális eszközhöz nyúlt, mert gazdaságilag és katonailag sem volt képes versenyezni a britekkel, oroszokkal és franciákkal. (Pntér 2004:7)

A pániszlám gondolat eszköz volt a németek kezében, célja, hogy lerombolja a brit és francia befolyást azokon a területeken, ahol német gazdasági érdekek vannak. Bár Bismarck igyekezett távol tartani Németországot a Balkántól, de bukása után a tengeri út alternatívájaként felmerült a Berlin-Bagdad vasútvonal, ami felértékelte a térséget. Németország igyekezett kiterjeszteni befolyását a birodalomra, ezt célozta von der Goltz és von Sanders katonai missziója is.⁸⁷

c) Az arab és albán nacionalizmus éledésével az iszlám ideológia alapjai lassan eltűntek, ez utat adott a türkizmus felemelkedésének. A türkisták egyik vezéralakja, Yusuf Akçuraoglu „Üç Tarz-ı Siyaset”⁸⁸ című munkájában az oszmánizmust a nemzeti bázis hiánya, az iszlámizmust a keresztény hatalmak ellenállása miatt kritizálta. Úgy vélte, a túlélés érdekében a török nacionalizmusra épülő türkizmust kell alkalmazni, amelynek célja, minden török nyelvű muszlim kulturális-politikai-gazdasági uniója. Azt remélte, ez nem csak a birodalmat menti meg, de segít az imperialista hatalmak alatt élő török népek felszabadításában is. Miután az oszmán nemzet kialakítása

⁸⁷ A mozgósítás és a hadszervezés szakértőjének számító Colmar von der Goltz porosz vezérkari ezredes 1883-1896 között irányította a török haderőreformot, de egészen 1916-ban bekövetkezett haláláig a török modernizáció meghatározó személyének számított. Az újraszervezett és módosított határokkal felálló katonai körzetekbe egyfajta népfelkelést, Landwehrt (müsztahfiz) szervezett, amelynek feladata a kommunikáció, a rend és az ellátás biztosítása volt. (Demeter 2008:47; Erickson 2003:40-51)

⁸⁸ Háromarcó politika

kudarcot vallott, az *Ittihad ve Terakki* mozgalom vezetői még az I. világháború előtt gyakorlatba ültették a törökösítés politikáját, ám a török nemzeti gondolat győzelmét valójában a Török Köztársaság megalapítása jelezte.⁸⁹

d) A nyugati gondolat a nyugati értékek, intézmények, viselkedésmódok, jogi és politikai struktúrák teljes adoptálását, európai állam megteremtését jelentette, szemben a másik három ideológiával, amelyek modern oszmán államot akartak, iszlám társadalmi-kulturális struktúrával. A küzdelem tárgya az volt, melyik civilizációhoz tartozik majd Törökország. A nyugatosok szerint sem az iszlám, sem a török civilizáció nem volt alkalmas a modern világ magyarázatára. Az Oszmán Birodalom modernizálása csak bonyolította a helyzetet: A nyugatosok szerint, a Tanzimat azért bukott meg, mert a nyugati civilizáció egyes elemeinek átvétele nem volt kompatibilis a régi értékrenddel, ők úgy vélték, az ország csak a nyugati civilizáció teljes átvételével és teljes integrációval válhat európaivá. (Pntér 2004:7-8)

Az oszmán modernizáció autokrata módon ment végbe, a belső és külső fejlemények a birodalmat léte utolsó negyven esztendeje alatt az autokrata modernizációtól az alkotmányos monarchiáig sodorták. A birodalom a fiatal Török Köztársaságra politikai intézményeket - parlamentet, politikai pártokat, sajtót - hagyott örökül. A 19. század az egész oszmán közösség legmozgalmasabb, legfájdalmasabb és leghosszabb évszázada volt, amelynek történelme a jövőt előkészítő fontos események és intézmények története. (Ortaylı 2004.25)

4.4 Az Első és Második Meşrutiyet

A Tanzimat kor megkoronázása az első oszmán alkotmány kihirdetése, és az időszakot, amíg hatályban volt, az Első Meşrutiyet korának nevezik.⁹⁰ Az alkotmánytörvényt Hattı Hümayun, azaz Birodalmi Rendeletnek megfelelő iratformában december 14-én hirdették ki. Az első Oszmán Alkotmány (Kanun-u Esâsî) végezetül nyomtatott formában, mint Anayasa (Alaptörvény) Fermán, azaz szultáni kézjeggyel ellátott „Anyatörvény” Parancsként december 23-án lépett hatályba. Ezzel az Oszmán Birodalom az alkotmányos monarchiák sorába lépett. Ezzel megjelent

⁸⁹ Az ifjútörök mozgalom (Jön Türkler) nacionalista tömörülés, 1908-tól kis megszakítással 1918-ig kezében tartotta az állam irányítását, és szervezetük az Egység és Haladás Mozgalma (Ittihad ve Terakki Djemijeti), egy szélsőségesen nacionalista csoportja, Talát, Enver és Dzsemal pasa gyakorolta a tényleges hatalmat.

⁹⁰ Meşrutiyet jelentése: jog szerinti, alkotmányos.

egy olyan jogi dokumentum, ami alapkövet adott a további évtizedek modernizációs törekvéseinek. (Rácz, 2017:150-1)

A Tanzimat kor csúcsa az 1876-os alkotmány kibocsátása, ami egyrészt az európai nagyhatalmi helyzetnek, másrészt egy szerencsés fordulat nyomán kialakuló hatalmi űrnek, továbbá egy haladó csoportot képviselő nagyvezír helyzetkihasználásának volt köszönhető, mintsem az őszinte uralkodói akaratnak. Az alkotmány deklarálta ugyan az állampolgárok jogait, de ezek valójában a kor divatja szerint felsorolt szavak maradtak, hisz valójában a védelmüket szolgáló intézmények kiépülése elmaradt. (Rácz, 2017: 164)

II. Abdul-Hamid szultán (1876-1909) az orosz-török háborúra hivatkozva 1878. február 14-én fölsozlatta a parlamentet és az alkotmányt felfüggesztette, mely aktussal nemcsak abszolút hatalmát deklarálta, hanem egy új, az európai alkotmányosság elveihez ragaszkodó értelmiség, az „ifjú törökök” politikai mozgalmát is felélesztette.⁹¹

Az ifjútörök mozgalom túllépve a tanzimatista „ifjú oszmánok” célkitűzésein, a török nacionalizmus feltámasztásán, a török nemzettudat felélesztésével a török nemzetállamiság megeremtésének vágyával leptették életbe mozgalmukat. A Párizsban kiadott Meşveret lap köré szerveződött kör Ahmed Riza vezetésével alakította meg az Osmanlı İttihad-ı Terakki Cemiyeti, az Egység és Haladás Oszmán Bizottsága csoportot. Amikor az İttihad ve Terakki Szalonikibe helyezte központját, ahol a makedóniai katonai körök súlya meghatározóvá vált, az a radikális fellépés irányába terelte a mozgalmat. Az 1908 nyarán Macedóniában kirobbant fegyveres felkelés eredményeképp Abdül-Hamid meghátrált és elfogadta a felkelők kérését: 1908. július 24-én kibocsátott hatt-i humayun (Birodalmi Nemes Irat) alapján visszaállította az 1876-os alkotmányt, rendelkezett a parlament összehívásáról, és új kormányt nevezett ki. A kibocsátott szultáni nemes parancs tizenöt pontban újra megerősítette a Tanzimat korábbi alapokmányait, kibővítve újabb alapjogi és a nagyvezír hatásköreit érintő elemekkel. Továbbá megerősítette minden egyes alattvalóra vonatkozóan, bármelyik fajhoz és valláshoz tartozzék is, hogy személyes szabadsággal bír és a birodalom iránti jogaiban és kötelességeiben egyenlő. (Rácz, 2017: 165-7)

⁹¹ Az ifjútörök mozgalom a párizsi emigráns törökök lapja, a *La Jeune Turquie* (Fiatal Törökország) után kapta a nevét és megalakulása a Párizsban és Genfben csoportosuló emigráns körökhöz köthető. Tagjai magukat a francia elnevezés törökös alakjával a „jön türkler” néven nevezték. Tagjai tanárok, orvosok, írók és újságírók, de a katonai, tengerészeti, közigazgatási iskolák és az egyetemek hallgatói közül is sokan kerültek a titkos mozgalom támogatói közé. (Majoros, 2013)

A második alkotmányos török rezsím tovább tartott, mint az első, de végül ez is keserű és csalódott bukással végződött. Otthon és külföldön is túl nagy veszélyekkel és nehézségekkel kellett szembe néznie, az alkotmány védelmezői túl kevesen voltak, túl gyengék és túl alkalmatlanok. Bár az alkotmány érvényben maradt és továbbra is tartottak választásokat, a rendszer az Ifjú Török vezetők egyfajta katonai oligarchiájává kocsosult, ami csak a Török Birodalom 1918-as bukásával ért véget. Az Ifjú Török Forradalom valójában ezek közül egyik sem volt; muszlim törökök hazafias mozgalma volt, főleg katonáké, akiknek fő céljuk az volt, hogy eltávolítsanak egy ügyetlen és hozzá nem értő uralkodót és helyettesítsék egy olyan kormánnyal, ami inkább képes fenntartani és megvédeni a Birodalmat az azt fenyegető veszélyektől. Az ifjú tiszteket kevésbé érdekelték az ideológiai kérdések és társadalmi problémák gyógymódjai. Az alapvető kérdés, ami őket érintette, a túlélés volt, az oszmán állam túlélése, amit ők és apáik generációkon át szolgáltak, és mind tetteik, mind diskurzusaik ekörül a központi probléma körül forogtak. Hogy menthető meg ez az állam? (Lewis 1968:211-2)

1910 augusztusában a hivatalban lévő brit konzul Manastirban jelentett egy, vélhetőleg Talat Bey által a Szaloniki-i Egyesülés és Haladás Bizottsága 'titkos gyülekezetében' mondott beszédet, ezzel a szöveggel:

Tudatában vannak annak, hogy az Alkotmány muzulmán és gyaúr egyenlőségét mondja ki, de mind tudják és érzik, hogy ez egy megvalósíthatatlan idea. A Saría, egész elmúlt történelmünk, és száz és százezer muszlim érzései valamint még maguk a gyaúrok érzései is, akik makacsul ellenállnak minden, oszmánosításukra tett kísérletnek, mind olyan áthághatatlan akadályt képeznek, ami lehetetlenné teszi a valós egyenlőséget. Sikertelen kísérleteket tettünk, hogy a gyaúrokat igaz muzulmán hitre térítsük, és minden ilyen erőfeszítés szükségszerűen meg kell, hogy bukjon, míg a Balkán félszigeten kis független államok abban a helyzetben maradnak, hogy terjesszék szeparatista eszméiket Makedónia lakói között. Nem lehet szó egyenlőségről, amíg nem teljesítettük azon feladatunkat, hogy oszmánosítsuk a Birodalmat. (Lewis 1968:218)

Egy pár nappal később kelt feljegyzésben a brit nagykövet, Sir Gerald Lowther ezt írta Sir Edward Grey⁹² külügyminiszternek:

⁹² Sir Edward Grey (1862 - 1933) angol liberális politikus. A brit történelem leghosszabb ideig pozícióban lévő külügyminisztere: 1905. december 10. – 1916. december 10. 1916-ban David Lloyd George eltávolította pozíciójából. Az Egyesült Királyság amerikai nagykövete 1919 – 1920. Lemondása után visszavonult a politikától.

„Az, hogy a Bizottság felhagyott minden olyan eszmével, miszerint a nem török elemeket megértő és alkotmányos úton oszmánosítja, régóta megmutatkozott. Számukra az 'oszmán' szó 'törököt' jelent és jelen 'oszmánosítási' politikájuk abban áll, hogy a nem török elemeket török ágyúkkal bombázzák...” (Lewis 1968:219)

Összegezve elmondhatjuk, hogy kevés olyan mozgalom van a világban, ami oly nagy reményeket ébresztett, mint az Oszmán Alkotmányos Forradalom; ahogy olyan mozgalom is nagyon kevés van, amely reményeit oly gyorsan és végérvényesen szertefoszlatták. (Lewis 1968:211) A Török Forradalom történetében végigkövethetjük a klasszikus remény, terror és diktatúra egymásutánosságát, először az 1908-as alkotmányos millenniumból az Ifjú Török triumvirátus megtorlásaiba való átmenetben, majd végül egy autokratikus Köztársaságban. (Lewis 1968:482)

4.5 A külföldi tőke behatolása és új középosztály születése

A tizenkilencedik század derekán az európai tőke beáramlását elkerülhetetlenül követte a kiterjedő gazdasági behatolás. A külföldi tőke jelentős szerepet kezdett játszani az ország fejlődésében, például az infrastruktúra területén és a szolgáltató iparban, de ugyanígy a mezőgazdaságban és a születő oszmán iparban. A dohányiparban például, ami sokak számára biztosított megélhetést, monopólium alakult ki 1884-ben, amit egy francia-osztrák társaság számára biztosítottak. 1914-re a cég 30 millió török aranyfont profitot termelt, amiből 23 milliót adóként az Államadósság Tanácsnak fizettek. Vasutak, villamos vonalak, és kikötők, a gáz, villany és vízszolgáltatást mind külföldi engedményes társaságok bonyolították le, ahogy a pár bánya és gyár nagy részét is ők irányították. Egy 1867-es törvény révén a külföldiek földbirtoklási jogot is kaptak. (Lewis 1968: 453)

Ezeknek a gazdasági változásoknak két fontos társadalmi következménye volt. Ez egyik a tradicionális kézműipar leépülése majd összeomlása, ami képtelen volt felvenni a versenyt az olcsó, importált európai termékekkel. Ez a folyamat egészen a tizenhatodik századra nyúlik vissza. A tizenkilencedik századra kritikus méreteket öltött, és komoly munkanélküliséget és egyre növekvő ínséget okozott, leginkább Anatóliában.

Ezzel egy időben új hazai középosztály volt születőben, mint felvásárlók, ügynökök, beszállítók, elárusítók, és általában, mint a külföldi érdekek pénzügyi és kereskedelmi képviselői. Az aggasztó tény az volt, hogy ez az új osztály főként nem

muszlimokból állt. A törökök még mindig a valláshoz, a kormányzathoz, vagy a katonáskodáshoz kapcsolódó három szakmatípusból válogattak inkább, és a keresztényekre és zsidókra hagyták a kereskedelmet, annak hanyatló és hiteltelen egyesületeivel együtt. Ők ezt elfogadták, és sokan közülük, például a görögök és örmények közül meggazdagodtak és befolyásra tettek szert.

A Török Birodalomban voltak hasonló keresztény kereskedő rétegek azelőtt is, a tizenhatodik században főleg a görögök. A tizenkilencedik században a törökök erősen bíztak kereskedelem, diplomácia és a pénzügyi kérdések tekintetében a zsidókban – az egyetlen szükséges rátermettséggel rendelkező közösségben, akiket ekkor még nem gyanúsítottak a keresztény hatalmakhoz húzás árulásával.

A zsidó közösség csillaga a Török Birodaloméval együtt áldozott le, és átadta helyét a görögöknek, örményeknek, és szír keresztényeknek. Az oszmán zsidók nem tapasztaltak még a keresztényekével összehasonlítható konkurenciát tanultság és intellektus tekintetében, és nem is számíthattak velük azonos mértékben az európai kereskedők kegyeire, valamint az európai kormányok támogatására. Gazdasági és politikai pozíciójuk, ami már a tizennyolcadik század során is megrendült, a janicsár hadtestek megsemmisítése után,⁹³ melyekkel sok zsidó ápolt közeli kapcsolatot további csorbát szenvedett. (Lewis 1968: 454)

A görög és örmény közösségek, az oszmán hatalom leáldozásának következményeként erősebb és összetartóbb lett, és a szélesebb keresztény világgal való kapcsolataiból húzott kereskedelmi és kulturális hasznot. Sokan közülük berátanúsítványt kaptak az európai követségektől, ami jelentős kereskedelmi és adózásbeli előnyöket biztosított számukra.⁹⁴

A század közepére ezek a fogalmak és intézmények elévültek. A keresztény kereskedők ezzel szemben továbbra is jelentősek maradtak, új és fontos szerepet kezdtek játszani az európai kereskedelem és befektetés beáramlásában. Ami megkülönböztette őket elődeiktől az az volt, hogy az európai hatalmak pártfogásának és támogatásának élvezetén túl olyan nacionalista álmokat dédelgettek, amik nem

⁹³ 1826. május 22 én tartott titkos divánban vagy nagytanácsban, melyben nem csak a kormányfőfiak, hanem a seikh-ul-islam és az ulemák is részt vettek, terjesztette elő II. Mahmud szultán a régóta elkészített vádiratát a janicsárok ellen. (Lázár, 1890:527)

⁹⁴ Eredetileg ezeket a berátokat arra tervezték, hogy a helyiekből toborzott tolmácsok és követségi ügyintézők érdekeit védjék, majd egyre több helyi kereskedőnek juttatták, vagy adták el őket, akik általuk kedvezményezett és védett státuszt élvezhettek. A nyugati hatalmak előretörése és az oszmán hanyatlás időszaka alatt a tanúsítványok, átalakultak egyfajta területen átívelő előjog- és büntethetlenségi rendszerré.

voltak összeegyeztethetők az Oszmán Birodalomhoz való hűséggel. Ezzel egy időben olyan érthető polgári és adózási jogokra tartottak igényt - illetve inkább a mellettük álló európai pártfogóik, melyek hatékonyan ásták alá a Birodalomban a muzulmánok politikai felsőbbségének korábban elfogadott eszméjét.

Az új, virágzó, magabiztos és potenciálisan hűtlen keresztény középosztály felemelkedése szembeszökően együtt járt a muzulmán török kézművesek és kiskereskedők tönkremenésével. A kettő közti éles ellentét a vallási és nemzetiségi feszültségek kiéleződéséhez vezetett, és a külföldi és oszmán keresztények elleni ellenséges hozzáálláshoz. Már az 1860-as években Namik Kemal és Ifjútörök társai az Oszmán Birodalom az európai gazdasági érdekeket kiszolgáló, egyre növekvő alávetettségéről panaszkodtak, és mind a török államférfiak erélytelenségét, mind a comprador réteg kapzsiságát bírálták. Legtöbb esetben azonban a muzulmán török értelmiség megtalálta a maga számítását és karrierlehetőségeit az állam szolgálatában, és elméleti érdekeit az államot, vallást, és nemzetet érintő problémákban. Alapjában véve nem érdeklődött a kereskedőket, kézműveseket, és földműveseket érintő kérdések iránt, nyugodt szívvel hagyta a gazdasági tevékenységeket és a gazdasági rendszer kritikáját másokra. (Lewis 1968: 456)

5. A KELETI KÉRDÉS

A Balkán-félszigetet, Európa és Ázsia közötti elhelyezkedésének, valamint a történelmi fejlődésének köszönhetően, különböző etnikai csoportok népesítették be a tizenkilencedik század végén. Az okok meglehetősen nyilvánvalóak: minden nézeteltérés, ami előfordult a szembenálló civilizációk között, a görög és római vagy a bizánci és iszlám civilizációk között; minden csata, ami az elő-középkori északi megszállásokat követett; minden zűrzavar, ami a vallási és egyházi összeütközéseket kísérte a pogányság és a kereszténység, az orthodox és a mohamedán vallás között, mind-mind nyomot hagyott a terület demográfiai összetételén. A csoportok vágya, hogy függetlenedjenek a gyengülő Ottomán birodalomtól és leváltsák azt, lehetőség szerint úgy, hogy a másik többi csoporton is uralkodjanak, valamint a Nagyhatalmak ellenséges politikája a kelet mediterrán területek irányába alkotta meg ezt az állandóan változó, leküzdhetetlen bonyodalmat, amelyet a „keleti kérdés” egyszerű kifejezése takar. (Pentzopoulos 2002:18)

A 'keleti kérdés' kifejezés, általában arra utal, hogy verseny van Kelet és Nyugat között, és különösen az oszmán állam diplomáciai és politikai téren rejlő hiányosságait jelzi, amikor a 18. század közepétől a 20. század elejéig az oszmán uralom alatt a népek egymás után fellázadtak a birodalom ellen, amelyet Oroszország az orosz-török háború alatt 1774-ben legyőzött.

A huszadik század elejének meghatározó folyamata volt az oszmán birodalom politikai és társadalmi bomlása. A nagyhatalmak igyekeztek hasznot húzni az összeomlásból. A Balkánon és a Kis-Ázsiában összefüggő tömbökben élő népcsoportok, amelyek hódításként éltek meg az oszmán államba való betagozódásukat, mozgalmakat indítottak önrendelkezésük kivívásáért. A 'keleti kérdés' kifejezés 1822-ben vált ismertté, amikor Veronában tárgyaltak a görög szabadságharcról. Ideológiai szinten a Nyugat és a despotikus Kelet közötti régi szembenállás történelmi folytatásának tekintették, melynek különböző állomásai: az ókori görögök és a perzsák közötti konfliktus, a keresztény és az iszlám világ szembenállása. A keleti kérdés valójában akkor merült fel, amikor a muzulmán törökök betörték Kis-Ázsiába. Így a kérdés első szakasza a XI. században kezdődik, és 1683-mal fejeződik be, amikor megszűnik az oszmánok további próbálkozása Közép-Európa megszállására. A második szakasz 1684-ben kezdődik és 1800-ban fejeződik be, a harmadik pedig az 1880-1923 közötti időszakot öleli át. (Agtzidis, 2010a:)

Az újkorban a keleti kérdést leginkább a nagyhatalmak érdekei határozták meg, a közöttük meglévő egyensúly, a szláv terjeszkedés elhárítására tett erőfeszítéseik, amelyet az orosz birodalom testesített meg. Azok az országok, amelyek az oszmán birodalom integritásának megőrzése mellett szálltak síkra, a következők voltak: az 1535 óta folyamatosan törökbarát Franciaország,⁹⁵ Anglia és Hollandia, és 1790-től Poroszország és Németország – 1918 végéig. Minden egyes balkáni gyalog mögött egy vagy több európai játékos: ez a helyzet egy évszázad elteltével azután elvezetett az első világháborúhoz. (Garde 2007:120)

Az oszmán integritás legfőbb támogatója szinte egészen az első világháborúig Nagy-Britannia volt. Az egymással ellentétes érdekeik szabta határok között a nagyhatalmak határozottan beavatkoztak a folyamatokba hol a status quót védelmezve, hol pedig az idegen fennhatóság alatt élő népek mozgalmait támogatva. A tizenkilencedik században a nemzeti mozgalmak jelentették azt a fontos tényezőt, amely meghatározta a fejleményeket, és gyakran arra kényszerítette a nagyhatalmokat, hogy változtassanak stratégiájuk irányán.

A nagyhatalmak közül három mutat komoly érdeklődést a Balkán iránt: elsősorban a két közvetlenül szomszédos szárazföldi hatalom: Ausztria és Oroszország. Ausztria Szalonikiig remél eljutni, Oroszország Konstantinápolyig. E rivális igényekkel szemben Anglia az Indiába vezető utat akarja megvédeni, s távol óhajtja tartani a kontinentális hatalmakat a Földközi-tengertől. Ezért leggyakrabban - de korántsem mindig - az Oszmán Birodalom támogatásának kártyáját játssza ki. (Garde 2007:120)

A keleti kérdés megoldását szolgáló állomások:

Az 1768-74-es orosz-török háborút lezáró Kücsük Kaïnardza-i béke (1774. júl. 21.) nyitja meg a Szorosokat az orosz kereskedelmi hajók előtt.⁹⁶

- az orosz-török háborút lezáró drinápolyi-béke (1829. szept. 14.), amelyben a britek először szembesültek az oszmán állam összeomlásának kockázatával.

- A párizsi békeszerződés (1856), amely véget vetett a krími háborúnak,

⁹⁵ A kereszténység mindig is ingatag egységfrontja 1525-ben felbomlott, miután I. Ferenc francia király, - az egyház legnagyobbik fia - szövetséget keresett Nagy Szulejmánnal a Német-római Császárság ellen. „A lilium és a félhold szent frigye” a katolikus Franciaország és a törökök hosszú kapcsolatának kezdetét jelentette. (Mazower 2004.28)

⁹⁶ A Kücsük Kaïnardza-i béke, véget vetett az öt éves orosz-török véres háborúnak. Főbb pontjai a következők voltak: „1. Oláhország és Moldvaország visszaadnak az oszmánoknak, kik ezáltal általános kegyelmet biztosítanak a két fejedelemség lakosainak. 2. Krim félszigete orosz fensőség alá kerül, s szabadon választhatja fejedelmét. 3. Kerts és Jenikale az oroszok birtokába mennek át. 4. Az orosz hajóknak szabad és korlátlan kereskedelem engedtetik a keleten. 5. Oroszország védnöksége elismertetik az oszmán birodalom területén lakó görögkeleti vallású keresztények fölött.” (Lázár, 1890: 483)

amelyben először megfogalmazott olyan egyértelműen európai szinten az Oszmán Birodalom területi integritásának elve, míg Oroszország kénytelen volt lemondani igényeiről a Duna és Besszarábia között.

- A berlini szerződés (1878), amely a németek belépését jelezte a Közel-Keletre.

- A balkáni háborúk (1912-1913), a londoni szerződés (1913. május 30) - Bukarest (1913. aug 10)

- Végül pedig az első világháború végét (1914-1918) lezáró békeszerződések amelyek a kelet-mediterrán térség és a Közel-Kelet jelenlegi helyzetét alakították ki.

6. A BALKÁN HÁBORÚK

A félsziget 20. századi történetének meghatározó eleme az állammal nem rendelkező népek által lakott területek (lásd albánok, makedónok), illetve a nemzeti identitás nélküli népesség által lakott területek (makedónok és boszniai muzulmánok), hovatarozása feletti versengés volt. E törekvések vezettek az első és a második balkán háború kitöréséhez (1912, 1913), amelyek eredményeként az Oszmán Birodalom 1914. után már csak Konstantinápolyt és Thrákia egy részét birtokolta a Balkánon. (Hornyaák 2009)

A keleti kérdés végleges megoldásának egyik sajátos formáját alkották a különböző rendezési, illetve felosztási tervek, a félsziget tagállamainak szövetségi rendszerekbe történő betagolására tett kísérletek és a gazdasági behatolás eszközei mellett. A felosztási - és szövetségi - terveket alapvetően meghatározza a gyorsan változó sokszereplős politikai környezet, melynek hatására az egyes megoldási módok realitása nőtt vagy éppen csökkent.

Az 1860-as években kialakult első Balkán Szövetség nem tudta beteljesíteni történelmi küldetését, a Balkán megszabadítását a törököktől. (Demeter 2008:9)

A két nemzetközi dokumentum, az 1878. évi berlini szerződés és az 1903. évi müzstegi egyezmény közt eltelt mintegy negyed évszázad alatt a makedóniai helyzet nem javult. Az 1903. február 21-án az osztrák-magyar és az orosz külügyminiszter Bécsben folytatott tárgyalásai eredményeként összeállított emlékeztető feljegyzés preambuluma hivatkozott azokra a „közelmúltban történt zavargásokra”,⁹⁷ amelyek a három makedóniai vilajet területén törtek ki. Az új reformterv kidolgozásának élére II.

⁹⁷ Illés-napi felkelés

Miklós orosz cár és I. Ferenc József osztrák császár és magyar király állt, akik 1903. október 2-án Mürzstegben megegyeztek a konstantinápolyi kormánzatnak adandó kötelező érvényű instrukciók tekintetében. A két uralkodó Hilmi pasa főinspektor mellé egy osztrák-magyar és orosz polgári ágenszt nevezett ki, akiknek az volt a feladata, hogy ráirányítsák a figyelmét a keresztény lakosság szükségleteire, a helyi hatóságok esetleges visszaéléseire, a két nagyhatalom konstantinápolyi diplomáciai képviselőit ezekkel kapcsolatos ajánlásaira. A dokumentum leszögezte a lokális autonómia fejlesztésének szükségességét, valamint sürgette a helyi keresztény lakosság felvételét a közigazgatási és jogszolgáltatási szervekbe. (Demeter A Balkán 153)

A két európai hatalom kezdeményezését a terület modernizációjának kikényszerítéséhez a terület jövőbeni sorsának alakításában érdekelt összes nemzeti-politikai erő a kollektív protektorátus kezdeteként értékelte. Az európai gyámságot nemcsak a szultán ellenezte, hanem a területen uralkodó instabil állapotok további fenntartásában érdekelt környező országok, sőt a „belső forradalmi szervezet” is, amely attól tartott, hogy a beavatkozás sikere végső soron a szultáni rezsimeket fogja erősíteni.

A terület státuszában alapvető változást csak az 1912. évi első Balkán-háború hoz majd, amelynek következtében Makedónia központi területei két részre osztva Szerbiához illetve Görögországhoz kerülnek, s csak egy kisebb szelet jut Bulgáriának. A terület problémáinak kezelésében így egy olyan nemzetállami verzió érvényesült, amely nem jelenthetett megoldást a területen élő szláv, albán, aromun és török lakosság számára, de a régió nagy részét magának kívánó Bulgária is elégedetlen maradt vele. (Demeter A Balkán 154)

A második Balkán Szövetség létrejöttét számos tényező befolyásolta: az ismétlődő albán felkelések és a Líbia birtoklásáért 1911-ben kitört olasz-török háború a Török Birodalom katonai és diplomáciai, 1908 után az ifjú-török és ó-török erők kormányválságokat eredményező politikai küzdelme pedig az állam belpolitikai gyengeségét mutatták.

A konszolidáció hiánya, illetve az ifjú-törökök türelmetlen nacionalizmusa az egyre erőteljesebb balkáni nacionalizmusnak és banditizmusnak is további táptalajt adott. A makedón szervezetek ekkor egy célt tartottak szem előtt: kiprovokálni Bulgária beavatkozását, még ha ez háborúhoz vezet is. A Belső Makedón Forradalmi Szervezet (IMRO angol, vagy VMRO makedón/bolgár mozaikszóval)⁹⁸ a terror

⁹⁸ Az IMRO 1896-ban fogalmazta meg először célkitűzését, mikor kidolgozta alapszabályzatát.

eszközéhez nyúlt, magára vállalva a felelősséget minden törökellenes megmozdulásért. Az ifjútörök nacionalizmus a birodalom leghűbb támaszait, az albánokat is maga ellen fordította. A közigazgatásilag egységes albán terület hiánya, a görög és a szerb nacionalizmus előretörése veszélyt jelentett az albán nemzetre nézve, melynek nacionalizmusát maga II. Abdul Hamid is szította, hogy megállítsa a szlávokat. Az albán nemzettudat viszont kihívást jelentett az uniformista ifjútörökök számára. (Demeter 2008:13)

A görögök okkal gondolták, ha a Liga győz és ők kimaradnak belőle, akkor nem jutnak területi gyarapodáshoz, ha pedig a törökök győznek, azzal még rosszabbra fordul a görög kisebbség helyzete és az esély a területi gyarapodásra szintúgy elvész. Az 1897-es vesztes háború pedig világossá tette, hogy Görögországnak egymagában a törökök ellen nincs esélye győzelemre. 1912. április 27-én, a görög-bolgár szerződés előzetes tervezetében azonban nemcsak Makedónia és Thrákia autonómiájáról nem esett egy szó sem, de a görögök még azokat a privilégiumokat sem garantálták a keresztény szláv lakosságnak, amelyeket az 1878-as Berliini Szerződés XXIII. cikkelye, így a bolgárok elutasították a javaslatot. A görögök nem akartak autonómiát adni Makedóniának, mert ez jelentős görög kisebbségről való lemondást jelentett volna. Végül 1912. május 30-án mégis megszületett a szerződés, hiszen a görögök az olaszok fellépését a Dodekanészosz ellen nyílt kihívásként értelmezték. (Demeter 2008:13)

A görög-bolgár szerződés kimondta, ha bármelyik felet török támadás éri, a másik köteles a segítségére sietni (I. cikkely). A két állam egymással egyetértésben közösen cselekszik a törökökhöz és nagyhatalmakhoz való viszonyában. A szerződés záradékában megemlítették, hogy a megállapodás érvényét veszti, ha a hadüzenet azért következik be, mert a görög parlament a törökök ellenzésével optálja a krétai parlament tagjait, így egyesítve a szigetet az anyaországgal. S bár a bolgár-görög megállapodás is védelmi jellegű lett volna, szövegébe bekerült az az offenzív kitétel, hogy ha a Török Birodalom makedóniai területein a lakosságot repressziók érik, a felek jogosan avatkoznak be a népesség védelmében. (Demeter 2007:110)

Katonai konvenció egészen október 5-ig nem született. Ennek IV. cikkelye kimondta, hogy ha az egyik államot egy harmadik állam támadja meg, nem pedig Törökország, a másik jóindulatú semlegességet fogad. A VI. cikkely megállapította, hogy miután Bulgária és Görögország elrendelte a mozgósítást, az utóbbi ország

(Balogh 2006:65)

köteles rendezni a krétai kérdést a lakosság óhajának megfelelően, a görög parlamentbe optálva a krétai tagokat, és ha emiatt Törökország hadat üzen, ezúttal a görögök már jogosan számítanak a bolgárok katonai támogatására. Súlyos következményekkel járó hiba volt, hogy a területi kérdéseket nem foglalták írásba. A bolgárok csak az Égei-tenger szigeteit és Krétát juttatták volna a görögöknek, akiknek ez nem felelt meg. (Demeter 2008:14)

A szövetség tovább bővült, s Montenegrót is bevonták az újabb tárgyalásokba.

Mivel a görög-bolgár katonai konvenciót csak október 5-én írták alá, addig a montenegróiak elkerülték a határincidenseket a török féllel. Végül 1912. október 2-án Svájcban megkötötték a szerb-montenegrói egyezség is teljesen azonos feltételekkel, mint a bolgár-montenegrói.

Jóllehet a második Balkán Szövetség igyekezett leplezni a megállapodás tartalmát, szeptemberre a törökök számára is nyilvánvalóvá vált a katonai veszély, s az eseményekre reagálva Drinápolyban 50 ezer katona részvételével hadgyakorlatot tartottak, mire válaszul a Balkán Szövetség is elrendelte a mozgósítást szeptember 30-án. Másnap a törökök az összes, szorosoknál lévő görög hajót elfogták, rakományát elkobozták, és a Szerbia számára Szalonikibe érkezett orosz és francia hadianyagot lefoglalták. Ezzel ürügyet teremtettek a szövetségnek, hogy a törököket állítsák be támadó félnek, és ily módon életbe lépjen a védelmi szerződés. (Demeter 2007:24)

Az új helyzet gyors változtatást tett szükségessé a törökök részéről, azonnali tűzszünetet Olaszországgal, amit október 17-én alá is írtak Lausanne-ban, egy nappal az első Balkán-háború kitörése előtt, majd október közepén megkötötték az ouchy-i békét. (Balogh 2006:174)

Az első Balkán-háború Montenegró támadásával indult el október 8-án, majd 17-én Bulgária és Szerbia is hadba lépett az Oszmán Birodalom ellen. Venizélosz még ekkor is habozott, és megpróbálta késleltetni országa hadba lépését, mert úgy ítélte meg, hogy nincs még teljesen felkészülve a görög hadsereg a hadműveletekre, és attól félt, hogy a végelszámolásnál kevesebb területet fog kapni az ország. 8 órával a bolgár és szerb hadba lépés után azonban a görög kormány is hadat üzent, egyúttal bejelentve Kréta unióját Athénnal. (Balogh 2006:176)

Az Oszmán Birodalom elleni háború kitörését az egész görög nemzet támogatása kísérte, és önkéntesek tömege érkezett a görög diaszpóra minden területéről, Egyiptomból, Amerikából, Ciprusról, Angliából, ahol különböző hazafias társaságok is

alakultak azzal a céllal, hogy pénzügyi támogatással, gyógyszerek és élelmiszerek küldésével segítsék Görögország harcát.

1912-ben négy balkáni királyság, Szerbia, Montenegró, Görögország és Bulgária sikeresen szövetkezik Törökország ellen: ez volt az első Balkán-háború. A törököket megverik, s szinte teljesen kiűzik Európából. De a szövetségesek nem tudnak megegyezni a megszerzett területek felosztásáról. (Garde 2007:40)

6.1 A tengeri hadszíntér

Az olasz hódítás

1912-ben Olaszország megtámadta a Dodekanézosz-szigetcsoporthoz, ami az Ottomán Birodalom uralma alatt állt. Az olasz-török háború Líbia elfoglalásakor érte el a csúcspontját, Olaszország azt gondolta, hogy előbbre hozhatja a háború végét, ha elfoglal egy ellenséggel szomszédos szigetcsoporthoz. Április 26-án foglalták el Asztipaleát, május 12-én Karpathoszt, Kaszoszt, Tiloszt, Nisziroszt, Kalimnoszt, Leroszt, Pátmoszt, Koszt, Szímit és Halkit, május 4-én Rodoszon is partra száll a sereg, amit csak május 16-án foglaltak el teljesen. 1912. május 5-én hivatalba lépett Giovanni Ameglio tábornok, az első parancsnokok egyike, akik az Égei-tenger elfoglalásához tartozó csoporthoz tartoztak. Az 1912. október 18-i lausanne-i békének köszönhetően Olaszország megszerezte a polgári közigazgatás jogát Líbia felett, azért cserébe, hogy visszahívja seregeit Dodekanézoszról. Amely pontot nem tartották be, mert függővé tették azt a Líbiában történő olasz közigazgatás elleni háborús cselekedetek megszüntetéséhez, amelyeket látszólag Törökország szított és támogatott. Ezek a cselekedetek, továbbra sem szűntek meg, így megadván Olaszországnak a lehetőséget, hogy uralma alatt tartsa a 12 szigetet az egész első világháború alatt, amelyben újfent az Ottomán Birodalom ellen harcolt.⁹⁹

⁹⁹ 1919. július 29-én Tommaso Tittoni külügyminiszter és a görög miniszterelnök, Eleuthérios Venizéosz aláírt egy titkos egyezményt, amelyben Olaszország lemond a Dodekanézosz szigetekről, kivéve Rodoszt, cserébe a görögök segítségéért egy Albániáról szóló olasz megbízással kapcsolatban. Amely egyezményt, mellesleg, felbontott a következő külügyminiszter Carlo Sforza 1920 júniusában. Ezalatt az Oszmán Birodalom veresége az 1920 augusztus 10-i sèvres-i egyezményhez vezetett, amely megerősítette Olaszország hatalmát az egész Dodekanézosz-szigetcsoporthoz, magába foglalva Kastellorizo szigetét is. A savonai Mario Lago lépett hivatalba 1922 november 16-án, mint első polgári kormányzó. A Török Köztársaság megalapítása után a sèvres-i egyezményt felbontották és az 1923-as lausanne-i békeszerződéssel Kemal Atatürk és a nemzetközi közösség elismerte Olaszországot, mint a Dodekanézosz és Líbia nagyhatalmú és végleges uralkodóját. 1926-tól a szigetek az Égei-tenger olasz

A görög flotta

Még a háború előtt a szövetségesek közötti tárgyaláson a szófiai görög követ, Panasz 600.000 embert ígért a bolgároknak. Mikor mindenki kérdően nézett rá, megmagyarázta szavainak értelmét: „Görögország 200.000 embert tud adni, de a flotta megakadályozza, hogy a törökök 400.000 embert tegyenek partra Gallipoli és Szaloniki között.” Bár a görög követ szavai túlzóak voltak, hiszen a Líbiában harcoló alakulatok közül a török szállítási lehetőségek szűkössége miatt csak napi 2000 ember áthajózása volt reális, ami 10 hét alatt csak 150.000 embert jelentett, ráadásul a kis-ázsiai csapatok átdobását Trákiába még a görög flotta sem akadályozhatta meg (a makedóniai erősítéseket igen), mégis reális képet adott a görög flotta jelentőségéről. A flotta teljes ereje 468 tisztre, 1564 altisztre és 9200 fős legénységre rúgott. A görög flotta szállítóképességét többszörösen kihasználták a háború során. Katerinibe szállítottak egy görög hadosztályt, 20.000 bolgárt Szalonikiból Dedeagacsba novemberben, 3 görög hadosztályt Szalonikiból Prezevába decemberben és januárban, 20.000 szerbet Szalonikiból Albániába, majd vissza februárban, májusban, az albániai török erők evakuációjában is részt vettek 1913 májusa után. (Cassavetti, 1914:26; Demeter 2008:185)

A tenger ugyan mellékhadszíntérnek számított, de a görögök számára kulcsfontosságú volt a tengeri fölény, amely az első és második Balkán-háborúban is lehetővé tette a partraszállásokat.

Október 18-án, a hadüzenettel egyidőben Kunduriotisz fregattkapitányt altengernaggyá nevezték ki. Ahhoz, hogy a görög flotta mind a szövetségesek felé teljesítse kötelességeit, azaz kivívja a tengeri uralmat, blokkolja a török flotta mozgását és a csapatszállításokat, továbbá lehetővé tegye a partraszállást a szárazföldön, szükségessé vált támaszpontok szerzése az Égei-tenger északi felén. Október 21-én ezért 500 ember partra szállt Mudrosznál Limnoszon Kondratosz kapitány vezérlete alatt bevonultak Kasztra városába. Az utolsó török csapatok, s néhány fegyveres polgár

szigeteinek kormányaként működtek. 1929. május 19 és 24. között néhány szigetet III. Viktor Emánuel király is meglátogatott. A szigetek polgári közigazgatását szabad választásokon keresztül szervezték meg, amelyeket 1928-ban, 1930-ban, 1932-ben és 1934-ben tartottak. 1937-ben a polgármestereket úgynevezett „podestà-k” helyettesítették, akik tulajdonképpen ugyanúgy polgármesterek voltak, csak az olasz fasizmus alatt így nevezték őket. (N. Petsalis Diomidis: *Greece at the Paris Peace Conference 1919*. Thessaloniki: Institute for Balkan studies, 1978. lásd bővebben a könyv első részének 5. fejezetét: Az Égei-szigetek és a török üldöztetések. 5. The Aegean Islands and the Turkish Persecutions. 29-31. o.)

estére beszüntették az ellenállást és Myrina is elesett. Limnosz szerepe azért volt fontos, mert a továbbiakban Mudrosz jelentett bázist a Dardanellákat támadó görög flotta számára. Október 30-án éjjel a Péneiosz, a Hydra, Szpetszai és a Thyella Ghinosz kapitány parancsnoksága alatt Thaszosz elé érkezett, 31-én reggel a törökök megadták magukat a partraszálló egységeknek. Ezzel a Dardanellák és a szigetvilág között megszűnt az összeköttetés: a görög flotta két bázist nyert, amivel megakadályozta a török flotta kivonulását a nyílt tengerre. (Demeter 2008:186)

November 1-jén az egész flotta Szamothraki 4000 görög család által lakott szigete alá ért. A teljes török helyőrség megadta magát. November 4-én Vrabszanosz kapitány az Ierax fedélzetén elfoglalta Pszara szigetét.

November 17-én Ikária szigete is kapitulált. November 21-én az Averoff, Pszara, Hydra, Szpetszai, Aszpisz, Pelopsz és a Thyella Jannakisz őrnagy mintegy 1600 főnyi csapatait tették partra Mytilénén (Leszbosz). A város megadta magát, de a helyőrség - Abdul Ghani őrnagy vezette 2000 fő - kitartott és a sziget belsejébe menekült: Philia településen még az olasz-török háború idején egy raktárat és egy táborot hoztak létre. Erősítések után december 13-án a görög erők létszáma 3100-ra duzzadt, ebből 300 tengerész rendészeti feladatot látott el.

A görögök december 17-én támadásba mentek át, a sziget belseje felé haladtak, a törökök heves ellenállását lassan legyűrve. A törökök megmaradt 1700 embere december 21-án adta meg magát.

A felszabadult görög erőket Hioszra hajózták át. A hiosziak között sok a kereskedő és voltak velencei eredetű zsidó családok is. A legbefolyásosabb a Rallisz-klán, mely miniszterelnököt is adott Görögországnak, és Iránban, Angliában is voltak érdekeltségei. Lukasz Rallisz 100.000 fontot ajánlott fel, ha elfoglalják a szigetet.

November 23-án a Makedónia óceánjáró Damianosz kapitány parancsnoksága alatt Hiosz alá érkezett. A szigeten, 2000 török védett. Dellagrammatikosz ezredes partraszálló csapatai bevették a várost. 1913. január 3-án 37 tiszt 1800 török megadta magát. A görögök az ostrom során 200 embert veszítettek. (Demeter 2008:187)

Időközben Számoszon felkelés tört ki, mely győzött november 24-én. Az ideiglenes kormányzó, Themisztoklisz Szofulisz bejelentette a sziget csatlakozását Görögországhoz.

A török flotta sokáig nem mert kihajózni a nyílt tengerre, mivel a görög hajók Lémnosz elfoglalásával kitűnő bázishoz jutottak a Dardanellák előterében. A görög

flotta győzelmét a hajók nagyobb tűzgyorsasága, pontossága és nagyobb sebessége okozhatta.

6.2 Makedónia, Ipirosz és Thákia

Monasztir

Mivel a görögökkel nem született megegyezés a területek elosztásáról, Gesov bolgár miniszterelnök kérte a szerbeket, hogy foglalják el Monasztirt (Bitolát), mielőtt a ezt görögök tennék meg. A szerbek örömmel tettek eleget a kérésnek, mivel ezzel katonailag olyan területet szállhattak meg, mely egyébként a megállapodás szerint a bolgárokat illette, s ezzel a Vardar teljes nyugati partja a kezükbe kerülne, mely kitűnő közlekedési bázist nyújthat Albánia és Szaloniki felé egyaránt. (Demeter 2008:176; Hall 2002:51)

A szerbek még tüzérségük beérkezése előtt támadásba lendültek — ez szinte szokásukká vált — de míg az ágyúk nem érkeztek meg Prilep alól, addig a törökök tartották az állásaikat. A szerbek Szaloniki felé akartak továbbvonulni, de Putnik ellenezte ezt és inkább adriai pozícióik megerősítését akarta elérni, mintsem vitába keveredni a görögökkel és a bolgárokkal Szaloniki hovatartozását illetően. A szerbek Monasztir alatt nem várták be a görög csapatok közreműködését. A szerb hadsereg végül Florinánál találkozott a göröggel. A törökök a hegyekbe és Albániába húzódtak vissza. (Demeter 2008:179-180)

Szaloniki

Mivel az északi front, Ali Nadir Sztruma-hadteste már korábban összeomlott a bolgárok csapásai alatt, Haszán Tahszín számára nem volt lehetőség Szaloniki megvédésére, hiszen a város síkságon feküdt, keletről és nyugatról védművek nélkül. A görög haderők november 6-ától 8-ig tárgyaltak a város átadásáról, miközben a lovasdandár elvágta a visszavonulást Szeresz felé. November 8-án a török parancsnok aláírta a város kapitulációjáról szóló okmányokat, és 9-én reggel a 2. görög hadosztály megkezdte a bevonulást és a török csapattest, mely a Szalonikitól északra lévő magaslaton sáncolta el magát Szaloniki felé vonult vissza, hogy ott leadja fegyvereit.

Kalarisz tábornok ekkor északkeleti irányból érkező csapatokra lett figyelmes. Küldöttjei értesítették, hogy bolgár csapatokról van szó. A bolgár tüzérség a görögök feje fölött azonnal löni kezdett a visszavonuló törökökre. Kalarisz újabb küldöttje értesítette őket a helyzetről, így abbahagyták a tüzelést. A bolgárok célja valószínűleg az lehetett, hogy megmutassák, hogy részt vettek Szaloniki elfoglalásában a várostól északra beásott török csapatok megtámadása által. (Demeter 2008:225)

A görögök viszonylag kedvező feltételeket szabtak a törököknek, hogy ne húzzák el még néhány napig az ellenállást, amely a bolgárok beérkeztéhez vezetett volna. Ráadásul 10-én a szerb lovasezred is megérkezett erőltetett menetben a Vardar-völgyből. November 12-én ide érkezett György görög király is az udvarral, de ez a város lett a sírja. Egy görög anarchista 1913. március 18-án lelőtte. A trónon fia Konstantin követte. (Demeter 2008:229)

Egyúttal 50.000 muszlim menekült érkezett a bolgár és görög erők által megszállt területekről Szaloniki előterébe, akik egy táborban kaptak ideiglenes menedéket. Argyropulosz és Delmé Radcliffe komitéje intézte szállításukat Kis-Ázsiába és igyekeztek megakadályozni, hogy a táborban dülő járvány átterjedjen a városra. 1913 áprilisára párszáz kivételével már elhagyták a tábort.

Összességében két önálló haderő, a VIII. hadtest és a Sztruma-hadtest, valamint a szaloniki helyőrség tette le a fegyvert: 25.000 katona, 1000 tiszt, 70 ágyú, 30 géppuska és 1200 ló, valamint 70 ezer puska (Szaloniki raktárai tele voltak) került a görög hadsereg birtokába hadizsákmányként. A lelkesedés azonban nem volt osztatlan, részben a versenyfutás gerjesztette érzelmek, részben a magára maradt 5. hadosztály teljesítménye miatt. Monasztirt ugyanis nem sikerült a görögöknek bevenniük.

Összességében a makedóniai hadjáratnál több, mint 40.000 foglyot ejtettek a görögök, akik közül 25.000 Szalonikinél esett fogságba. Több mint 100 ágyút zsákmányoltak, beleértve Karaburun ütegeit is, és több ezer karabélyt, melyet a törökök a tengerbe dobáltak, gondolván, hogy így a görögök nem tudják használni őket. A törökök Makedóniában széles területeken dobták szét csapataikat, nem úgy, mint Thrákiában, így a görögök szinte mindig számbeli fölénybe jutottak. A görögök villámháborús tervei ("lightning movement") és a bolgár sikerek keresztülhúzták a törökök számításait. Ennek következtében, bár 175-200 ezer török katona volt egész Makedóniában, a görögök 40.000-nél egyidejűleg többel sohasem találkoztak. A törökök gondoltak arra a lehetőségre, hogy a folyamatos, szakaszos hátrálás után

Szaloniki és Monasztir között koncentrálnak erőiket, míg elegendő erőt nem dobnak át Trákiából a bolgárok legyőzése esetén, hogy tehermentesítsék a makedóniai erőket, de végül nem ez az elképzelés győzedelmeskedett, hanem az, hogy a görög erőket még felvonulás közben meg kell verni és a terepet kihasználva megakadályozni egyesülésüket, így erőfölényüket. Részben azért gondolkodtak így, mert attól tartottak, hogy a redif alakulatok egyébként is kétséges harcértéke erősen romlott volna, ha szülőföldjüktől távol vetik be őket, ami tömeges dezertáláshoz vezethet. Emiatt viszont a török erők is nagy területen szóródtak szét és utólagos koncentrációjuk nem vált lehetővé. (Demeter 2008:245-6)

Ipirosz

Makedónia mellett Epirosz volt a szárazföldi görög haderők másik hadszíntere, itt Janina elfoglalása volt a stratégiai cél. Ipirosz északi határát általában a Vojusza folyó mentén rajzolják meg, mely Valonától északra folyik az Adriai-tengerbe, de a görögök által követelt berlini vonal Santi Quarantánál kezdődött és Janinától északra csatlakozott Thesszália határához Metszovótól, a vlah központtól délkeletre.

1897-ben a görögök egyedül Ipiroszban voltak sikeresek. Akkor is és most is Szapuntzakisz tábornok vezette a csapatokat, aki, amellet, hogy kellő helyismerettel rendelkezett, ismerte jól a német harcászatot is. Mintegy 10.500 fős - kis létszámú csapatában, kétes harcértékkel bíró elemek is részt vettek. Konsztantin Manosz, a krétai fanarióta szabadcsapatai és az irreguláris hadak olyan fegyelmezetlenek voltak, hogy hamarosan szélnek eresztették őket, ez persze nem jelentette azt, hogy hazamentek, ugyanúgy fosztogattak továbbra is, csak immár nem a görög hadsereg kötelékében, azaz az okozott kellemetlenségeikért nem a görög kormányt terhelte a felelősség a nemzetközi porondon. Miután általában diverzáns akciókat folytattak, fellépésük kitűnő lehetőséget nyújtott a reguláris görög haderőnek az előrenyomulás folytatására, hivatkozva a közbiztonság helyreállításának szükségességére, a „helyi lakosság” hangulatára. A görögök nem titkolt célja minél nagyobb területek megszállása volt, mielőtt bárki is elismeri az augusztus 12-én meghirdetett, s Berchtold által is támogatott nagyalbán autonómia igényét. (Demeter 2008:247)

Drinápoly

A Drinápoly ostroma során nyújtott szerb segítséget a szerbek úgy értelmezték, hogy joguk van Makedóniából több területet kérni, míg a bolgárok szerint a szerb segítségnyújtás a háború előtti katonai konvenciókból következett. A bolgár terv igen kifinomult volt, és végrehajtása is kitűnően sikerült, de összevetve a görögök janinai teljesítményével, melyet szintén kitűnő terv alapozott meg, rengeteg véráldozattal járt. 1600 halott, 9500 sebesült volt az ára Drinápolynak az utolsó napon, mely a bolgár ostromsereg teljes veszteségének (18000 fő) több mint 50%-át tette ki. A török veszteség 15000 emberre volt tehető, 12 pasa, 1000 tiszt, 600 löveg valamint 30.000 katonájuk esett fogságba. (A bolgárok 410 ágyút, 12 ezer puskát zsákmányoltak. A szerbek 470 tisztet és 16 ezer katonát és ejtettek foglyul, 145 ágyút zsákmányoltak. 290 szerb tiszt és 1200 katona esett el, vagy sebesült meg.) Sokan az ostrom utolsó napjaiban kitört vérhas és kolerajárvány áldozataivá váltak, valamint elszivárogtak, a bolgárok ugyanis egy héten keresztül nem voltak képesek megszervezni az egészségügyi ellátást és a hadifogolytábort sem, vagy pedig a decemberi fegyverszünet előtt kicsusszantak a gyűrűből. (Demeter 2008:323; Hall 2002:90)

Bár a bolgár politikusok ujjongtak, Szavov és Ivanov tudták, hogy a bolgár katonák értelmetlenül haltak meg, a városban legfeljebb egy hétre elegendő élelem maradt, elesése tehát valóban csak idő kérdése volt, igaz a makedóniai ellentétek kiéleződése miatt szükségük volt a katonákra, így a mielőbbi békekötésre is, melyre a törökök nem voltak hajlandók, míg Drinápolyban török zászló lengett a minareteken. A bolgár politika ahelyett, hogy Makedónia megszerzésére fókuszált volna, egy gazdaságilag és stratégiailag is jelentős (Konstantinápoly kapuja), de nem bolgár többségű városra koncentrált. (Demeter 2008:323)

6.3 A londoni konferencia

Az új balkáni országhatárokat a nagyhatalmak az 1912 decemberében kezdődő londoni konferencián kívánták megállapítani. A bolgár–görög és a bolgár–szerb határ kijelöléséről azonban a szövetséges balkáni államoknak egymás között kellett volna megállapodnia, illetőleg egy makedóniai területsáv esetében a cárnak kellett volna döntenie. A vitatott területek tárgyalásos úton való felosztására és a döntőbíráskodás igénybevételére azonban már egyik fél sem gondolt komolyan. A szövetségesek mindegyike akkora területet igyekezett uralma alá vonni, amekkorát csak tudott.

A törökök elleni háborúban a szerbek 25 ezer embert veszíthettek. A háború kitörésekor a tisztek száma 1958 volt, ezek közül 5 hónap alatt 1009 lépett elő soron kívül, ami a teljesítmény értékelése mellett a szerb tisztikar nagy veszteségeire is utalt. A tartalék 332 új századost kapott, a 40 ezer újonc besorozásával 360 ezerre emelkedett a létszám, mely meghaladta az első háború haderejét. (Demeter 2008:326)

A görög kormánynak 99 millió koronába került a háború, melynek előteremtése nehézségeket okozott, emiatt egy 20 millió frankos kölcsön felvételére kényszerült a franciáktól. (Cassavetti 1914:151)

A Balkán-szövetség országaival szemben állt a szétszórt, pénzügyi és utánpótlási nehézségekkel küszködő, összességében 350 ezer főt kitevő oszmán hadsereg, amely képtelen volt a fent ismertetett nyomásnak ellenállni. December 3-án a harcoló felek két hónapos fegyverszünetet kötöttek, és a rendezés érdekében december 13-án Londonban vezetőik asztalhoz ültek a nagyhatalmak képviselőivel. A fegyverszünet leteltével a törökök még kísérletet tettek elvesztett thrákiai birtokaik visszaszerzésére, de a bolgárok visszaverték őket.

A londoni tárgyalásokon részt vevő felek végül 1913. május 30-án írták alá a londoni egyezményt, amely a következőképpen rendelkezett:

- a független Albánia területéről Szerbia, Montenegró és Görögország kötelesek csapataikat kivonni
- a Szandzsákot Szerbia és Montenegró között felosztják;
- Trákiának a Kiyıköy–Enez vonaltól északra eső területei Bulgáriát illetik meg;
- Makedónia belső területeit Bulgária és Szerbia kapja, a partvidéki Thesszáliát pedig Görögországhoz csatolják.

6.3 A második balkán-háború

Mikor a törökök 1913. május 30-án aláírták a londoni békét, mely a Rodostó-Malatra-fok helyett számukra némileg kedvezőbben, az Enosz-Midia vonalon húzta meg a határt, a győztesek már a zsákmány felosztására gondoltak. Mivel Bulgária nem volt hajlandó lemondani Makedónia nagy részéről, melyet a szerződés neki ígért, de melyet katonailag nem szerzett meg, még Drinápolyért cserébe sem, a viszony kiéleződött a szövetségesek között. A londoni béke aláírása után minden fél átcsoportosításba és újabb fegyverkezésbe kezdett. Noha a háttérben folytak a

tárgyalások, június 29-én a bolgárok váratlanul megtámadták a makedóniai szerb és görög hadállásokat. A görögök felé bolgár támadás oka az volt, hogy megakadályozzák a Szeresz-Dráma vasútvonalat fenyegető görög beszivárgást. (Demeter 2008:324-7)

A további összeütközések elkerülése végett a két fél még június 3-án egy demarkációs vonalat állapított meg a seregek elválasztása érdekében. A bolgárok azonban nem tartották be a megállapodást, igyekeztek előnyösebb pozíciókat elfoglalni és az összeütközések mindennaposak voltak. Ennek során mindkét fél igyekezett a civil lakosságot is megsemmisíteni. Június végére a bolgárok közel értek Szalonikihez. Mivel a görögök nem látták biztosítottnak a békés megoldást és a területek birtoklását, a szerbekhez fordultak segítségért, akiknek szintén vitájuk volt a bolgárokkal a területek sorsát illetően, és a bolgárok kizárásával együttműködési megállapodást kötöttek, melyben felosztották egymás között a területeket.

1913. március 28-án előzetes megállapodás született a görög és a szerb fél között arról, hogy nem engedik be a bolgárokat a Vardaron túlra, és így ott közös görög-szerb határt hoznak létre. A görög koronatanács május 2-án úgy döntött, hogy szövetségi szerződést kell kidolgozni Szerbiával: május 13-án és május 25-én megszületett a katonai konvenció és a végleges megállapodás épp a londoni béke előtt. A megállapodás egy szövetségi szerződés és egy katonai megállapodás keretében jött létre. A szövetségi szerződés a békés úton való megegyezést szorgalmazta. A felek ebben Bulgária beleegyezése nélkül felosztották egymás között Makedóniát. A szerbek és a görögök célja az volt, hogy közös szerb-görög határ jöjjön létre, a Gradec-Belasica-hegység vonala mentén, mely ráadásul Albánia kettéosztásával a Skumbini folyó mentén folytatódott volna; megsértve ezzel a nagyhatalmi döntést. A határ az Ohridi-tónál lépett át Makedónia területére, majd Monasztirt szerb kézen hagyva Gevgelijáig húzódott. Innen a szerb-bolgár határ a Vardar folyását követte a Bojimiadere torkolatáig, ahonnan keletre fordult a régi bolgár határ felé. A görög-bolgár határ Gevgelijánál kezdődött és a Chalkidiki-félszigetig tartott, a félszigetet a görögöknek juttatva (III. cikkely). Monasztirról Venizélosz lemondott, cserébe a szerbek elismerték a görögök jogát Szalonikire. (Demeter 2008:328)

A második Balkán-háborúban a szerbek és a görögök mellett, Bulgária ellen harcoltak a románok, a törökök és a montenegróiak is. A bolgár hadsereg a nagy nyomás alatt összeomlott, s július 31-én a szemben álló felek általános fegyverszünetet kötöttek. A bolgárok vereséget szenvedtek.

1913. augusztus 10-én írták alá a második, és ezzel az egész Balkán-háborút lezáró bukaresti egyezményt, amelynek értelmében Bulgária elveszítette az első Balkán-háborúban megszerzett területek java részét. Makedóniát Szerbia és Görögország között osztották fel. Égei-Makedónia (34.200 km²), valamint Nyugat-Thrákia Görögország, Vardar-Makedónia (25.800 négyzetkilométer) Szerbia része lett. Bulgária csak Makedónia legkeletibb részét, a 6.800 négyzetkilométeres Pirini-Makedóniát kapta meg, valamint Thrákia – Égei-tengeri kijáratot biztosító – középső sávját. A bukaresti béke arra kötelezte Bulgáriát, hogy Drinápolyt és környékét adja vissza az Oszmán Birodalomnak, míg Dél-Dobrudzsát engedje át Romániának.

Görögország területe és népessége az 1912-1913-as balkáni háborúk következtében csaknem megduplázódott. Mindazonáltal, bár a balkáni háborúk a görög irredenta törekvések diadalai voltak, az első világháború után a sikerek még nagyobb megpróbáltatások árán sem folytatódtak. Az első világháború vége Görögországot az Antant győztes oldalán találta, ám ez nem volt elég a görög törekvések megvalósulásához, sőt a Nagy eszme álmát végleg összetörték.

7. A NAGY HÁBORÚ

Az első világháború két pártra szakította a görögöket. A venizelisták az antanthatalmak melletti beavatkozást sürgették, a király és hívei pedig igyekeztek minden eszközzel visszatartani az országot attól, hogy a nagyhatalmak viszályába belekeveredjék. (Horváth 1943:14) A háború kitörésének pillanatától világos volt, hogy a területi vitákban ezúttal csak a győztesnek lehet igaza. A térség kis államai ezért azon nagyhatalmak kegyeit igyekeztek szövetségesi felajánlásaikkal elnyerni, akiktől a legjelentősebb jövőbeni területi nyereségeket remélhették. A kicsik felkínálkoztak, a nagyhatalmak pedig a maguk részéről hitegették őket. (Fokasz 2004.61)

Az antant Bulgária megnyerése érdekében 1914 végén meglebegettette, hogy a bolgárok Makedóniában akár területi szerzeményekre is számíthatnak. A kiszámíthatóan bekövetkezett görög felháborodás ellensúlyozására 1915 januárjában Görögországnak jelentős kis-ázsiai területeket ígértek. Az újkori görög állam történetében most először merült fel reális alternatívaként a kis-ázsiai területszerzés lehetősége. 1915 októberében azonban ismét fordult a kocka. A britek, látva, hogy a szerbek ellen egyre nyíltabban háborúra készülődő, s részleges mozgósítást elrendelő Bulgáriát már semmiképpen sem sikerül szövetségesüknek megnyerniük, hitet tettek a bukaresti egyezmények fenntartása mellett. Annak érdekében pedig, hogy Görögországot is rávegyék hadereje mielőbbi mozgósítására, még Ciprus szigetét is felajánlották. Elég volt azonban egy kis belpolitikai vita és tétovázás Athénben, s a lehetőség máris odaveszett. A britek az ajánlatot egy hétre rá már vissza is vonták.

Görögországban a politikai elit a háborúhoz való viszony és a lehetséges szövetségesek kérdésében megosztott volt. A Venizélosz¹⁰⁰ miniszterelnök vezette liberálisok meg voltak győződve arról, hogy az ország előtt páratlanul új lehetőség nyílt. Arra számítottak, hogy ha Görögország az antant oldalán vesz részt a harcokban, akkor a háborút követő rendezés során további jelentős területnyereséget könyvelhet majd el. Ellenkező esetben, érveltek, nemcsak a kis-ázsiai görögség helyzete válhat tarthatatlanná, hanem a balkáni háborúk valamennyi szerzeménye is veszélybe

¹⁰⁰ Eleftheriosz Venizélosz (1864. Mourniész, Kréta – 1936. Párizs) Görögország hétszeres miniszterelnöke (1910–15, 1917–20, 1924, 1928–32, 1933). A nemzeti liberalizmus első számú képviselője, számos reform kezdeményezője, a polgári átalakulás cselekvő híve, a kisázsiai katasztrófa egyik tényezője, a 20. század első felének legnagyobb hatású politikusa. A lausanne-i béke főtárgyalója és aláírója. Lloyd George kijelentette Venizéloszról, hogy „a legnagyobb görög államférfi Periklész óta”

kerülhet. A háborúba való belépés kérdésében a Konstantin királlyal¹⁰¹ összekülönböző és a miniszterelnöki pozícióról többször is lemondó Venizélosz 1916 októberében Ideiglenes Kormányt hozott létre Thesszalonikiben. Ettől kezdve Görögországnak egy éven keresztül két egymással ellenséges kormánya volt.

A görög politikai intézményrendszer végül is összeroppant, a politikai elit pedig meghasonlott a háború által felkavart nemzeti kérdések, társadalmi problémák és a fenti helyzetből adódó dilemmák súlya alatt. (Fokasz 2004.61)

7.1 A miniszterelnök és az ingadozó király párharca: Venizélosz és Konstantin

A politikai válság tulajdonképpen a Dardanelláknál tervezett antanthadjáratban való görög részvétel körüli nézeteltéréssel kezdődött. Venizélosz miniszterelnök, kis-ázsiai területi nyereségek reményében, feltétlenül részt kívánt venni a háborúban. Az ingadozó király azonban katonai tanácsadója, Ioannisz Metaxasz alezredes hatására végül is nemet mondott. A vita ezen a ponton még nem volt több egyszerű taktikai nézetkülönbségnél. Metaxasz attól tartott, hogy ha Görögország leköti hadereje egy részét, akkor túlságosan is védtelenné válik Bulgáriával szemben. Katonai szempontból az akciót egyébként előkészítetlennek és kockázatosnak tartotta, s mint utóbb kiderült, nem is teljesen alaptalanul. Venizélosz helyzetmegítélése eltért ettől, ezért a király döntésének ismeretében, 1915 februárjában lemondott miniszterelnöki pozíciójáról. Utódja, rövid időre, az a Gounarisz lett, aki ebből az alkalomból rögtön létre is hozta a hatalomból 1909-ben kiszorult, régi politikai erőket tömörítő Néppártot. Ennek ellenére akkor még senki sem sejtette, hogy az 1909-ben szembenálló politikai elitek hamarosan újból összeütköznek egymással. A májusban megtartott választásokat ugyanis a Venizélosz vezette Liberális Párt fölényesen megnyerte. Venizélosz joggal érezhette ezek után úgy, hogy a szavazók támogatásukkal legitimálták az általa követett külpolitikai irányvonalat, s a királynak ezek után már nem maradt lehetősége ettől eltérő külpolitikát képviselni. Konstantin király egyetértett abban, hogy belpolitikai kérdésekben ez így is lehetne, külpolitikai kérdésekben azonban, mint a nemzet egységének megtestesítője, úgy vélte, csak Istennek tartozik felelősséggel. (Fokasz 2004.63)

¹⁰¹ Konstantin király németbarátnak számított, egyúttal a semlegesség hívének. Felesége, Zsófia királyné, II. Vilmos császár húga volt. (Bihari 2014)

Ez az álláspont egyáltalán nem volt idegen az addigi görög politikai hagyománytól. Konstantin apja, a több mint fél évszázadig uralkodó I. György is úgy vélte, hogy külpolitikai kérdésekben az uralkodóra különleges feladat hárul, s ezt a koncepciót a teljes görög politikai elit osztotta. Most azonban más volt a helyzet. Egyrészt Venizélosz nem ennek a politikai elitnek volt a tagja, sőt az 1909-es katonai lázadás (goudi-pucs)¹⁰² éppen ezen elit ellenében repítette a görögországi politikai élet csúcsára.

7.2 A Nemzeti Kettészakadás

Venizélosz antant-támogatással 1916 októberében ellenkormányt hozott létre Szalonikiben, és kézbe vette az északi területek (Makedónia, Nyugat-Thrákia és az égei-tengeri szigetek) közigazgatását. Ezzel kettészakadt az ország. A Nemzeti Kettészakadás a maga legszűkebb értelmezésében azt a polgárháborúhoz igen közeli helyzetet jelöli, amelyben Görögországnak csaknem egy éven át két - egymással nyíltan ellenséges, egymást kölcsönösen hazaárulással vádoló, s olykor-olykor katonai akciókkal zaklató - kormánya is volt. Egy semlegességpárti, németbarát kormány Athénben, és egy, a háborúba való belépést szorgalmazó, antantbarát kormány Thesszalonikiben. A konfliktus, teljes nyíltsággal 1916 őszén, a Thesszaloniki Ideiglenes Kormány létrejöttével robbant ki, gyökerei azonban jóval régebbre nyúlnak vissza. (Fokasz 2004.64)

A nemzeti egységre törekvő polgári átalakulás modern irányzata görög földön a republikánus Elefthériosz Venizélosz nevéhez fűződő *venizélizmus* volt. Vele szemben az antivenizélizmus és a királypárti tábor a bürokratikus rétegeket képviselte, amelyek a görög királyságban alakultak ki, és ezekben öltött testet minden olyan irányzat, amely

¹⁰² Augusztus 28-án hajnalban az athéni helyőrség kivonult Goudi külvárosába, innen küldték ultimátumukat Athénba. A lázadást Nikolaosz Zorbász ezredes vezette, ő fogalmazta meg a követéseket is: írásbeli ígéret arra vonatkozóan, hogy nem fogják feloszlanni a Katonai Szövetséget, a lázadásban részt vevőknek amnesztiát, az engedetlenségért elbocsátott altisztek visszavételét a hadseregbe, több magas rangú katonatiszt elbocsátását, valamint a legfontosabb, hogy bízzák meg a hadügy- valamint a haditengerészeti minisztereket a flotta és a sereg újjászervezésével. A király elfogadta a követeléseket. Ekkor fennállt a veszélye, hogy a katonai junta korlátozza a parlament mozgásterét, és diktatúra alakul ki. Zorbász hadügyminiszteri kinevezése után, Venizélosz közbenjárására azonban végül 1910. március végén feloszlott a Liga, és elmúlt a katonai diktatúra veszélye. Az 1910. augusztusi választások Venizélosz, és új pártjának, a Liberális Pártnak a győzelmét hozták. (Balogh 2006:109-110) 1909-ben az athéni tisztek és tiszthelyettesek monarchiaellenes lázadása vetett véget az oligarchia 19. századi uralmának, és indította el Görögországot a modern tömegdemokrácia irányába. (Fokasz 2004.66)

szemben állt a nemzeti integrációval, illetve a modern állam létrehozására irányuló törekvésekkel.¹⁰³

1917. június 11-én az antant ultimátumot intézett a görög kormányhoz, követelve I. Konstantin király lemondását, az uralkodó enged, és emigrációba vonul. Formálisan azonban nem mondott le a trónról. A trónra Konstantin fia Sándor (Alexandrosz) herceg lép, aki újra összehívja az 1915-ös parlamentet. A kormány élére június 27-én visszakerül Elefthériosz Venizéosz.¹⁰⁴ Görögország ez után, 1917. június 27-én csatlakozott az antant-szövetséghez.

A Venizéosz vezette Görögország, hadat üzen Németországnak és Bulgáriának, hivatalosan is belép a háborúba. 1918. szeptember 14-én Szalonikiből kiindulva megkezdődik az antant balkáni offenzívája. A bolgár haderő a hónap végére összeomlik, és szeptember 25-én Szófia fegyverszünetet kér az antanttól. A Porta október 30-án az észak-ékei Limnosz-sziget Mudrosz kikötőjében írja alá a fegyverszünetet, amely másnap lép életbe. 1920. január 20-tól Londonban konferenciát tartanak az Oszmán Birodalomról, amelynek során megállapodnak, hogy Görögország és Olaszország megszállási zónához jutnak Anatóliában, Isztambul pedig a szövetségesek szállják meg. Az antantmegszállás során Isztambul brit-francia-olasz-amerikai megszállás alá kerül.

¹⁰³ A Venizéosz vezette Liberális Párt társadalmi bázisát a vállalkozói polgárság képezte, méghozzá a kispolgárság azon rétegei (például üzlettulajdonosok), akiknek nyereséget hozott a piacbővülés és a gazdaság általános modernizálódása, valamint - legalábbis kezdetben - a városi munkásság. Venizéoszt támogatta továbbá a kisbirtokos parasztság, főként az ország északi részein, amelyeket nem sokkal korábban csatoltak a görög államhoz. A Venizéosz-ellenes tábor támogatói ezzel szemben a régi előljáró családok (tzakik), a nagybirtokosok fogyatkozó rétege, a Görög Nemzeti Bankkal kapcsolatban álló befektetők és pénzemberek voltak, valamint a „régikirályság” területén élő parasztság jó része. (Muzelisz 87-94)

¹⁰⁴ A nemzeti kettészakadás következő mélypontja 1920. amikor Venizéosz miniszterelnök és kormánya, akinek külpolitikai csúcsát jelentette a sèvres-i és a neuillyi béke, november 14-én vereséget szenvedett az általános választásokon. Ennek messzeható következményei a Görög Királyság külpolitikai és ezzel együtt pénzügyi helyzetének megingása, ami nagyban hozzájárult a görög-török háború elvesztéséhez és ennek következtében a sèvres-i béke felülvizsgálatához, mindazokkal a következményekkel – szenvedéssel, gyötrelmekkel és megpróbáltatással, melyeket a lausanne-i béke és a kötelező lakosságcsere hozott a görögség számára.

8. A TÖRÖK FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ

Eszköznek és célnak etikailag ellentmondásmentesnek kell lennie.

— *Toynbee, Arnold Joseph* (1889–1975, brit történész)

Azok, akik megértették a forradalom szándékát, mindig képesek lesznek azt megvédeni. — *Kemal Atatürk*

Az antant 1918. december 8-án állította fel a katonai adminisztrációt Konstantinápolyban, ám csapatai csak 1919. február 8-án szállták meg a várost. A balkáni alakulatok parancsnoka Franchet d'Espérey tábornok a helyi görög lakosságtól ajándékba kapott fehér lovon érkezett a városba, akárcsak II. Mehmed tette 1453. május 29-én, amikor csapatai bevették a Bizánci Birodalom központját. (Lewis 1968:140)

A fegyverszünet megkötésekor az antant két súlyos hibát követett el, ami türük szempontból később sorsdöntőnek bizonyult: nem került sor az oszmán csapatok lefegyverzésére, és helyén maradt az oszmán államigazgatás is. A későbbi függetlenségi háborúnak éppen a hadsereg és a tisztviselők álltak az élére. (Pintér 2004:119)

8.1 Az örmények és a pontoszi görögség sorsa

Az oszmán kormány 1918. december 16-ától kezdve kénytelen volt haditörvényszékeket felállítani, hogy ítélezhessenek az örmények deportálása során elkövetett bűncselekmények ügyében. Az angolok és a franciák nyomást gyakoroltak az oszmán kormányra, hogy büntesse meg az ifjútörök bűnösöket. Utóbbiakat egyaránt felelősnek tartották az örmény népirtásért, az égei-partvidéki görögök elűldözéséért, a fekete-tengeri partvidék, Pontosz görögjeinek deportálásáért, valamint a hadifoglyokkal szembeni embertelen bánásmódért.¹⁰⁵ Kiváltképp szívükön viselték annak a 13 ezer

¹⁰⁵ Az ifjútörökök kannibáli politikája egész történelmének a legsúlyosabb csapását mérte az örmény népre. A háború pusztító következményeiről beszélve nem hunyhatunk szemet azon szenvedések előtt sem, amelyek az Oszmán Birodalom többi népét, közöttük a törököket sújtották, azonban a háború legpusztítóbb csapása az örményeknek jutott. Az ifjútörökök 1911. októberében Szalonikiben megtartott kongresszusán egyik fő ideológusuk, az Ittihad központi bizottságának a tagja, dr. Nazim-bey mondta: „...nekünk szent kötelességünk a török népek egységének összekovácsolása a Fekete tengertől az Arai tóig... Ezen politikai program megvalósításának az előfeltétele pedig az örmény kérdés radikális

brit és indiai katonának a sorsát, akik a mezopotámiai Kut térségében 1916 áprilisában kivívott nagy oszmán győzelem után szenvedtek hadifogságot. A háború árnyékában az ifjútörökök zavartalanul folytathatták a deportálásokat, a tömegmészárlásokat, nem kellett számolniuk külföldi politikai rendszabályokkal. (Flesch 2013:280)

A törökök pontoszi¹⁰⁶ akciójukat a 15 és 45 év közötti férfiak mozgósításával kezdték, akiket munkazászlóaljakra ("Amele Taburu") irányítottak. Többségüket a Sevastia és Van települések közötti térségbe küldték utat építeni. A törökök példátlan módszereket alkalmaztak a görögség megsemmisítésére, így például a népesség téli deportálását, amelynek során nem engedték meg a deportáltaknak, hogy élelmiszert és takarókat vigyenek magukkal, s a megsemmisítésüket döntően maga a természet végezte el. Megtiltották, hogy a deportáltak lakott helyen álljanak meg pihenni, csak néptelen és a tél viszontagságainak kitett helyeken tarthattak pihenőt, aminek fő célja a megsemmisítésük volt: „Le massacre blanc”. Ezekkel a módszerekről, több mint kétszáz ezer ember halálát okozták. Pontusz egész területén a görög népesség vesztesége a vidéki lakosság 75%-a, a városok vesztesége kb. 30%. (Agtzidis, 2010a.15)

Kezdetben az irreguláris török bandák elszigetelt görög falvakat támadtak meg, ahol raboltak, gyilkoltak, nőket erőszakoltak meg. Az osztrák külügyminiszter Berlinbe küldött átiratában a következők szerepelnek a szövetségesük politikájával összefüggésben:¹⁰⁷ „Törökország politikája arra irányul, hogy a görög népesség általános üldözése révén megsemmisítse a görögöket – miként korábban az örményeket – mint a török állam ellenségeit. A törökök – válogatás és az életben maradás lehetősége nélkül – a népesség deportálásának taktikáját követik, a tengerparttól az ország belseje felé, hogy a meghurcoltak ki legyenek téve a nyomornak és az éhhalálnak. A számkivetettek által hátrahagyott javakra a török büntetőszázad emberei teszik rá a kezüket, vagy egyszerűen felgyújtják és lerombolják a házakat. És mindazok az intézkedések, amelyek az örmények üldöztetéseinek idején napirenden voltak, most

megoldása... Ki kell irtani az örményeket a birodalom területéről.” (Az ifjútörök és az örmény genocidium 1915-2005. *Dzson Kirakoszjan művei alapján összeállította és fordította Szalmási Pál*. Kiadó: Örmény Kulturális és Információs Központ. Budapest, 2009.)

¹⁰⁶ Pontosz (Πόντος), a Fekete-tenger déli partvidéke, az ókori óta görögök által lakott terület, olyan nagyvárosokkal, mint Samsunda (görögül Σαμψούντα, az ókori Αμισός, törökül Samsun), Trapezunt (Τραπεζούντα) - Milétoszi kereskedők alapították i. e. 756-ban, 1204 és 1461 között a Trapezunti Császárság székvárosa.

¹⁰⁷ A bécsi és a berlini diplomáciai iratokból: Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο. Διπλωματικά Έγγραφα από τη Βιέννη* (1909-1918), Θεσσαλονίκη, έκδ. Εύξεινος Λέσχη Θεσσαλονίκης, 1995. [Polichronis K. Enepekidis: Népiítés a Fekete-tenger mentén. Diplomáciai iratok Bécsből (1909-1918)] Efxinos Leshi Thessalonikis, Thessaloniki, 1995. pp 115, 139-140, 158, 161.

a görögség ellen is megisméltődnek”. (Agtzidis, 2010a.15-6) Lloyd George¹⁰⁸ egy sor hivatalos jelentésre támaszkodva a brit alsóházban a nyilvánosság előtt kijelentette: „... [Pontoszon] több tízezer [görög] férfit, asszonyt és gyermeket hajtottak el és hagytak elpusztulni. Ez teljesen tudatos likvidálás volt. A 'likvidálás' kifejezést nem én használtam, hanem az amerikai küldöttség”.¹⁰⁹ (Agtzidis, 2010c:19)

Ebubekir Hazım Tepeyran egykori siyasi főkormányzó Isztambulban 1982-ben kiadott emlékirataiban írta, a vérfürdők annyira borzalmasak voltak, hogy ezeket képtelen volt részletezni a tőle megkívánt írásos jelentésben. (Flesch 2013:310)

A fegyverszünet után a britek sok török tisztet háborús bűnösnek nyilvánítottak, azzal vádolva őket, hogy részük volt az örményeket ért atrocitásokban, a brit foglyokkal való bánásmódban, vagy megszegték a fegyverszünetet.

8.2 Az Erzurumi és Sivasi Kongresszus és a Nemzeti Paktum

1918 novembere és 1920 márciusa között az ifjútörökök titkos szervezete, a Karakol¹¹⁰ számos tisztet csempészett át Konstantinápolyból Anatóliába, emellett tekintélyes mennyiségű fegyvert és muníciót zsákmányolt az antant csapatok ellenőrzése alá került oszmán raktárakból. A kormányhivatalokban az ifjútörökökkel szimpatizáló hivatalnokok a helyükön maradtak, biztosítva a mozgalom számára a megfelelő információáramlást. A szervezetnek már csak alkalmas vezetőre volt szüksége. A Karakol először Ahmet İzzet pasát, volt vezérkari főnököt és nagyvezírt kereste meg, ám nem jutottak dűlőre egymással. Ekkor fordultak Musztafa Kemálhoz, aki amellett, hogy országosan elismert tábornok volt, az ifjútörök mozgalomnak, csaknem annak születése óta, maga is tagja volt, de nem tartozott a szervezet legfelső vezetéséhez. (Pintér 2004:8)

A kormányhivatalokban dolgozó ifjútörököknek sikerült elérniük, hogy a nagyvezír kinevezze Musztafa Kemált a 3. hadsereg felügyelőjévé. E minőségében a tábornok feladata a fegyverek begyűjtése és beszolgáltatása lett volna. Kemal azonban, amint 1919. május 19-én partra szállt Samsunban. Miután megteremtette az összeköttetést Anatólia két leginkább épségben maradt, így legütöképesebb

¹⁰⁸ Az Egyesült Királyság miniszterelnöke 1916. december 6. – 1922. október 19.

¹⁰⁹ *House of Commons. The Parliamentary Debates, Fifth Series*, 157 kötet, pp. 2001-2002.

¹¹⁰ Titkos szervezet volt, mely megalapításakor még nem mondható „földalattinak” lévén, hogy maga a kormány hozta létre, egyrészt, hogy megvédje az ittihádista vezetőket és a kelet-anatóliai törökséget az örmények és más meggyötört kisebbségek bosszúakcióitól, másrészt, hogy megszervezze a nemzeti ellenállást az ország várható feldarabolása ellen.

hadseregével, Kazım (Karabekir) XV. és Ali Fuad (Cebesoy) XX. hadtestével, megkezdte a különböző, regionális alapon szerveződő ellenállási csoportokat egységbe szervezni. Kazım emlékirataiban elmondta, hogy mielőtt elhagyta volna Konstantinápolyt, hogy Erzurumban állomásozó csapataihoz menjen, felkereste Musztafa Kemált a főváros egyik északkeleti negyedében, Şişliben lévő házában és jelezte neki, hadtestét az ellenállási mozgalom oldalán kívánja hadba vezetni. (Lewis 1968:247; Pintér 2004:9)

1919 júniusában Amasyában Musztafa Kemal, Kazım (Karabekir), Ali Fuad (Cebesoy), a cserkesz származású Hüseyin Rauf (Orbay) és Refet (Bele) titkos találkozót tartottak, amelyet követően tájékoztatták a polgári és katonai hatóságokat mozgalmuk céljairól. Ennek értelmében a nemzeti függetlenség, az ország területi integritása veszélybe került, mivel a központi kormány képtelen teljesíteni azokat a feladatokat, amelyeket rábíztak, és amelyekért felelősséggel tartozik. A függetlenség kivívásához nemzeti összefogás szükséges. (Lewis 1968:247; Pintér 2004:24)

A regionális alapon szerveződő ellenállási csoportok által létrehozott kongresszus, amely 1919. július 23 - augusztus 17. között ülésezett Erzurumban, a következő határozatokat hozta:

a) A birodalom hat keleti tartománya, amelyet a formálódó Örményország meg akart szerezni, a birodalomé marad.

b) A birodalom muszlim többségű területei oszthatatlan egységet képeznek.

c) A nemzeti erők feladata a nemzeti függetlenség megvédése, a szultánátus és kalifátus megőrzése.

d) A felállított Képviselő Bizottság elnöke Musztafa Kemál. (Zürcher 2004:156)

Az erzurumi kongresszus idején Kazım (Karabekir) utasítást kapott Konstantinápolyból, hogy a szerveződő ellenállási mozgalom vezetőjét, Musztafa Kemált és Hüseyin Raufot tartóztassa le, majd vegye át Kemal posztját. A XV. hadtest parancsnoka azonban nem hajtotta végre a fővárosból érkezett parancsot. (Lewis 1968:248; Pintér 2004:26)

Két hónappal később, 1919. szeptember 4-11. között, Anatólia akkor legbiztonságosabbnak tartott városában Sivasban került sor a következő kongresszusra, amelyen már 31 tartomány képviselői jelentek meg. A siyasi kongresszus, amely magát Társaság Anatólia és Rumélia Nemzeti Jogainak Védelmére (Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti) nevezte, elfogadta Erzurum határozatait,

emellett megerősítette a szultán iránti lojalitását, a nagyvezírt és a kormányt tette felelőssé a kialakult helyzetért. 1919. szeptember 11-én a katonai parancsnokok is megtették ezt, kérve az uralkodót, hogy rendelje el új kormány alakítását, amely nem csak lojális, de tiszteletben is tartja a szultanátus és a kalifátus privilégiumait. (Lewis 1968:249)

A kongresszuson ismét felállításra kerülő Képviselő Bizottság elnöke Musztafa Kemál lett. A birodalom területén ezzel gyakorlatilag kettős hatalom jelentkezett, amelyet az 1919 decemberében lezajlott utolsó oszmán választások is erősítettek. Anatóliában ugyanis a választások teljes egészében a Társaság Anatólia és Rumélia Nemzeti Jogainak Védelmére felügyelete alatt zajlottak, a képviselők is a mozgalommal szimpatizálók köréből kerültek ki. A megválasztott képviselők, mielőtt Konstantinápolyba indultak, Ankarában találkoztak Musztafa Kemállal. A társaság ugyanis december folyamán a későbbi fővárosba költözött, mivel itt volt a birodalom központjába vezető vasútvonal végállomása. (Zürcher 2004:157-8; Pintér 2004:9)

A Konstantinápolyban összeülő utolsó oszmán parlament 1920. január 20-án elfogadta a Nemzeti Paktumot (Misak-i Milli), amelynek pontjai a következők voltak:

a) Az oszmán muszlim többségű területek oszthatatlan egységet képeznek, az idegen megszállás alatt lévő arab többségű területekről népszavazás dönt.

b) Az 1878-1918 között az Orosz Birodalomhoz tartozó Batumi, Kars, Ardahan sorsáról népszavazás dönt.

c) Nyugat-Thrákia sorsáról ugyancsak népszavazás dönt.

d) Garantálni kell Konstantinápoly és a Márvány-tenger biztonságát. A szorosok kereskedelmi hajózás céljára való megnyitása más érintett országokkal való megbeszélés tárgyát képezi.

e) A kisebbségek jogait az európai államok közötti egyezményekkel összhangban rendezik.

f) Mindenféle megszorítástól mentesen biztosítani kell a birodalom gazdasági-pénzügyi-igazságszolgáltatási függetlenségét.¹¹¹ (Pintér 2004:10)

A Konstantinápolyt megszálló brit alakulatok 1920. március 16-án feloszlatták az oszmán parlamentet.¹¹² Kemál, miután néhány nappal később értesült az eseményekről, Ankarába hívta az összes képviselőt, akik közül 92-en meg is érkeztek, majd

¹¹¹ Zürcher 1993, 144. o. A megszorításokon a Nemzeti Paktum készítői a birodalom gazdasági függetlenségének útjában álló ún. kapitulációkat értették.

¹¹² Az utolsó oszmán parlament azon tagjait, akiket a britek el tudtak fogni, Málta szigetére deportálták. Erre a sorsra jutott Hüseyin Rauf (Orbay) is, aki 1922-ben térhetett haza.

csatlakozva az immáron nemzeti parlamentként működő társaság 232 képviselőjéhez 1920. április 23-án megalapították a Nagy Nemzetgyűlést,¹¹³ amely kifejezte lojalitását a szultán és kalifa iránt és jelezte, célja az uralkodó kiszabadítása az ellenség kezei közül. (Lewis 1968:251)

Az antant nem ismerte el az ankarai nemzetgyűlést az ország képviselőjének, így 1920. augusztus 10-én a Porta képviselői írták alá Sèvres-ben a békeszerződést, amelynek értelmében a birodalom volt területeinek töredékét tartotta volna meg: Északkelet-Anatólia hat tartományát Örményország, Izmir környékét és Kelet-Trákiát Görögország kapta. A francia mandátum alá került Szíria határai nyugaton csaknem elérték Adanát, északon Mardin vonalában húzódtak, akárcsak a brit mandátum alá került Mezopotámia északi határai. Az egyezményben már Törökországgént emlegetett állam központja továbbra is Konstantinápoly maradt. (Pintér 2004:11)

A háborút lezáró békeszerződések hivatalosan a nemzetek önrendelkezési jogának elvét vallják, valójában azonban mindenekelőtt a 'jaj a legyőzötteknek!'¹¹⁴ elve érvényesül. (Garde 2007:42) Az Oszmán Birodalommal aláírt Sèvres-i béke a trianonihoz hasonló veszteségeket jelentett volna Törökország számára. Törökország nem nyugodott bele abba, hogy a nem török (elsősorban arabok lakta) tartományok mellett elveszítse kisázsiai területeinek nagy részét is. Kemal Musztafa ((az Atatürk nevet 1934-ben kapta) vezetésével ellenállt, aminek eredménye a Lousanne-i béke lett, amely revideálta a Sèvres-i békét. Ez volt az egyetlen sikeres fellépés a békeszerződések ellen. (Hornyák 2009)

8.3 Anatólia Sèvres után

A nemzetgyűlés nem fogadta el a Sèvres-ben megkötött egyezményt, nemtetszésének azonban nyomatékosan kellett hangot adni. Ennek megfelelően, egykori oszmán hagyományok szerint, először a leggyengébb ellenállás, az örmények felé fordultak. 1920 októberének végén Kazım (Karabekir) XV. hadteste támadást intézett a birodalom hat keleti tartományára igényt formáló örmények ellen. Az október 27-én megkezdett offenzíva november végére az örmények teljes vereségével ért véget,

¹¹³ Az ankarai parlament, 1920. február 17-én hagyta jóvá a konstantinápolyi parlament által megszavazott Nemzeti Paktumot. (Zürcher 2004:158)

¹¹⁴ „*Vae victis!*” – ám ellenben Livius római példázatával, itt a történet nem fordul vissza.

a december 2-án Gümrüben megkötött béke feltételeit Ankara diktálta. (Pintér 2004:11; Zürcher 2004:160)

A szövetségesek álláspontja szerint Törökország az első világháborús részvételével elárulta a nyugati hatalmakat, amelyek fél évszázadon át segítették őt abban, hogy ellenálljon az orosz nyomásnak. Megjutalmazván Görögországot az első világháborús magatartásáért, valamint részvételéért az ukrajnai bolsevizmus elleni hadjáratban, engedélyezték a görög hadseregnek, hogy bevonuljon Szmirnába a szövetséges hatalmak mandátumának birtokában. 1919. május 15-én a görög csapatok partra szálltak Szmirnában. Szmirna nagyobb város volt Athénnál, és jelentősebb ipari infrastruktúrával rendelkezett. A város görög jellege a törökök részéről is megkérdőjelezhetetlen volt, akik maguk is „Gyaur Izmirnek”, vagyis „a hitetlenek Szmirnájának” nevezték. Mindenütt a világon a köztudatban úgy terjedt el, hogy Kis-Ázsia partjai „Graecia Irredenta” részei, vagyis az „idegen uralom alatt lévő Görögországé”. (Agtzidis, 2010b:23)

A Szmirnára vonatkozó mandátum, a görögök ottani jelenléte és az egész „kisziaszi Görögország” – így nevezték a fel nem szabadított görög területeket – megszervezése volt a görög politikai vezetés számára a legnagyobb kihívás.

Négy nappal azután, hogy a görög hadsereg partra szállt Szmirnában, Magnésia lakosai kérték, hogy terjesszék ki a görög megszállást, és a görög hadsereg szállja meg a városukat. Jónia görögsége kinyilvánította felszabadítási szándékát azzal, hogy kisziaszi egységeket szerveztek, amelyek csatlakoztak a görög hadsereghez, és részt vettek a harcokban. (Agtzidis, 2010b:23; Allamani – Panagiotopoulou 1980:135)

1919. május 19-én Kemal pasa, az oszmán hadsereg tisztje, aki később az Atatürk ('a törökök atyja') jelzőt kapja, a britek támogatásával partra szállt Samsundában, hogy rendet teremtsen a pontuszi partvidéken. Ámbár azért küldték ide Kemalt, hogy megvédelmezze a lakosságot az erőszakoskodásoktól, legfőbb teendőjének a pontuszi gerillák leverését tartotta. Az erzurumi 15. török hadtest parancsnokának küldött táviratában Kemal azt írja, hogy Samsundában nagyon nyugtalanító a helyzet (a pontuszi gerillák akcióinak köszönhetően), aminek igen szomorú következményei lehetnek, és a probléma megoldása érdekében továbbra is ott kell maradnia. Kemal hamarosan függetlenítette magát a központi oszmán hatalomtól, és megkezdte egy nacionalista török mozgalom szervezését, ügyesen kihasználva a muzulmán nemzetek vallási érzelmeit. Ideológiai irányvonala eltért mind az oszmánokétól, mind pedig a pántürkökétől. Ő nem tűrte el egy soknemzetiségű ország létezését, de a pántürkök

délibábos elképzeléseivel sem értett egyet. Célja volt Kis-Ázsiát a törökség hazájává tenni, ahol nincs hely egyetlen más nemzet számára sem. (Agtzidis, 2010b:24; Zeginis 1993:195)

Görögország fegyverrel akarta Ankarát a békeszerződés tudomásulvételére kényszeríteni, ezért a görög hadsereg a mozgalom fővárosa ellen vonult. A görög csapatok 1919. május 15-én szálltak partra Izmirben, az első összecsapásokra a szerveződő ellenállási mozgalom alakulataival 1919. május 28-án került sor Ödemişnél. 1921. január 10-én İnönünél İsmet ezredes csapatai megállították a görög előrenyomulást. (Pintér 2004:11)

Az örmények, majd a görögök elleni siker rádöbbenette az antantot a Sèvres-ben megkötött béke tarthatatlanságára, annál is inkább, mert két és fél évvel a világháború után az antantcsapatok egy részét leszerelték, másik részét pedig a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban vetették be. Tartalékaik nem voltak, az örményeket Kazım megsemmisítette, csak a görögökre számíthattak, akiket Kemál csapatai megállítottak. Ennek megfelelően 1921. február 21-én Londonban az antant képviselői újból tárgyalóasztalhoz ültek Konstantinápoly képviselőivel. A szövetségesek soraiban azonban repedések mutatkoztak: Franciaország és Olaszország egyre inkább úgy látta, hogy a britek a görögök révén akarnak további befolyáshoz jutni a Kelet-Mediterráneumban, ehhez pedig nem akartak asszisztálni.¹¹⁵

Az egykori oszmán területeken a britek adták a legtöbb megszálló alakulatot, így a többi megszálló hatalom hátrányosabb pozícióba került. London hathatós segítségével jelentős területekkel gyarapodó Görögország és a már brit kézben lévő Ciprus azt jelentette volna, hogy a Kelet-Mediterráneum teljesen brit befolyás alá kerül. Franciaország, mivel a britek megszerezték az olajban gazdag Moszul és Kirkuk vidékét, nem engedhette meg, hogy riválisa ilyen mértékű lépéselőnyre tegyen szert. Párizs döntését „megkönnyítette”-a Sèvres értelmében Franciaország illető területeket megszálló csapatok minősíthetetlen magatartása. A francia alakulatokat alkotó fekete afrikaiak, valamint európai, amerikai, egyiptomi örmények, az Örmény Légión Çukurova környékén atrocitásokat követtek el a lakossággal szemben, ami kellemetlen helyzetbe hozta a francia döntéshozókat. Olaszország tulajdonképpen önnön hibájából került hátrányos helyzetbe. Mivel Párizsban nem kapta meg Fiumét, Orlando miniszterelnök távozott a konferenciáról, ez közrejátszott abban, hogy Anatólia

¹¹⁵ Az antant a Török Birodalmat titkos szerződésekben már előbb felosztotta (London: 1915. ápr. 26., Sykes-Picot: 1916. máj. 16., St. Jean de Maurienne: 1917. ápr. 17.).

feldarabolásánál görög érdekek érvényesülhettek. Az olaszok Sèvres miatt ismét sértve érezték magukat és a britekkel szembe fordulva, a függetlenségi mozgalmat kezdték támogatni, amely olasz segítséggel jutott fegyverekhez.¹¹⁶ Szovjet-Oroszország, a franciákhoz és olaszokhoz hasonlóan nem kívánta a regionális brit befolyás erősödését, igaz, a szovjet vezetőket, akárcsak a korábbi orosz döntéshozókat, elsősorban az érdekelte, hogy Konstantinápoly ne kerüljön a britek kezébe, így Trabzonon keresztül fegyverrel támogatták a kemalista hadsereget. (Pintér 2004:12; Shaw 1998)

1920. szeptember 30-án baleset érte Athénban Sándor királyt. Palotája kertjében kedvenc majma megharapta. A fiatal uralkodó, sorsa tragikus véget ért, s ez sötét árnyat vetett a görögországi és kisázsiai események további menetére. Sándor október 25-én meghalt. Tragikus távozása nagy politikai változást idézett elő Görögországban, olyan súlyos következményekkel, hogy Churchill később joggal írhatta: „Nem túlzás azt állítani, hogy negyedmillió ember halt meg ettől a majomharapástól.” (Flesch 2004:229)

Az események tragikus, gyors és nem várt fordulatot vettek. Venizélosz miniszterelnök, akinek országa a törökökre ráerőltetett sèvres-i békediktátum és a bolgárokkal megkötött neuilly-i béke egyik fő kedvezményezettje volt, november 14-én vereséget szenvedett az általános választásokon. A monarchista pártok koalíciója szerzett parlamenti többséget, s az általuk kiírt december 5-i népszavazás eredményeképpen visszahívták az elhunyt Sándor apját, a britek által 1917-ben eltávolított Konstantint.

Venizélosz liberális pártjával szemben a monarchisták nyertek. A belpolitikai fordulat a hadseregben is komolyan éreztette hatását, a tisztek egy része a liberálisokat, másik része a monarchistákat támogatta.

Ernest Hemingway amerikai író, haditudósító a görög oldalon átélt változásról így írt: „... aztán odaértek, ahol a támadás megindult, az újonnan érkezett Konstantin-tisztekkel,¹¹⁷ akik frászt se tudtak, a tüzéség belelőtt a csapatokba, s az angol megfigyelő úgy sírt, mint egy gyerek”.¹¹⁸ (Flesch 2004:229)

A király visszatérését követően London beszüntette a görögök támogatását és nem tette lehetővé azt sem, hogy a görög hadsereg a Márvány-tengert utánpótlásra

¹¹⁶ Az olasz csapatok 1919. március 28-án szálltak partra Antalyában, április 24-25-én elfoglalták Konyát, május 11-ére kezükre került Marmaris, Fethiye és Bodrum. 1920. áprilisának végén az oszmán területen álló olasz csapatok létszáma megközelítette a 18 ezer főt. (Pintér 2004:11)

¹¹⁷ Miután Venizélosz vereséget szenvedett az 1920. decemberi választásokon, Konstantin király visszatért, és a tisztek nagy részét lecserélték az Anatóliai fronton.

¹¹⁸ Ernest Hemingway: A Kilimandzsáró hava

használja. A görögök így arra kényszerültek, hogy a csapatok ellátását Izmirből, a szárazföldön át oldják meg, ez viszont mindig ki volt téve a kemalista hadsereg portyáinak.

1921. március 11-én Franciaország, 13-án Olaszország kötött külön megállapodást, Ankarával. A két egyezmény nem csupán óriási diplomáciai sikert jelentett a függetlenségi mozgalom számára, hanem külpolitikai fordulatot is: a világháború két győztes hatalma a nemzetgyűlést és nem a Portát ismerte el az ország képviselőjének. Ankara pozícióit erősítette az is, hogy İsmet április 7-én ismét megállította İnönünél az előretörni szándékozó görögöket.¹¹⁹ Bár a görög hadsereg pozíciót veszített és belpolitikai problémák is megosztották,⁴¹ 1921 nyarán újabb offenzívával kísérletezett és sikerült elfoglalnia az Afyonkarahisar-Kütahya-Eskişehir vonalat. Mielőtt azonban elérte volna Ankarát, a várostól 70-80 km-re 1921. szeptember 13-án a Sakarya folyónál Kemál, aki nemzetgyűlés kérésére ezúttal személyesen vezette a hadsereget, megállította. A nemzetgyűlés a Gázi címet adományozta a tábornoknak győzelme elismeréseként. A frontvonal ekkor megmerevedett, aminek az volt az oka, hogy a görög hadsereg már nem tudott több erőt felvonultatni az előrenyomuláshoz, Kemál csapatai pedig kimerültek. Majd egyévi erőgyűjtést követően, 1922. augusztus 26-án a nemzetgyűlés hadserege ellentámadásba lendült és Dümlüpinarnál áttörve a görög vonalakat, augusztus 30-án bevette Afyonkarahisart, majd szeptember 9-én a lovasság bevonult İzmirbe. (Lewis, 1968:253; Pintér 2004:12) A háború sorsát végül is az döntötte el, hogy a görögök képtelenek voltak erősítést küldeni, illetve, hogy Kemál és társai felismerték ezt a helyzetet.

Egy a Daily Mail-ben, szeptember 15-én lehozott interjúbán Mustafa Kemal kijelentette: „Követeléseink nem rég történt győzelmünk után is ugyanazok, mint azelőtt. Kis-Ázsiát akarjuk, Trákiát a Marica folyó és Konstantinápolyig... Miénk kell, hogy legyen fővárosunk, ebben az esetben pedig kénytelen leszek bevenni Konstantinápolyt sereggel, ami mindössze pár napot venne igénybe. Ennek ellenére kötelességemnek érzem inkább tárgyalások útján megszerezni a tulajdonjogot, de természetesen nem várhatok örökké.” (Dalezioni, 2002)

A brit kormány eredetileg úgy döntött, szükség esetén ellenáll a törököknek a Dardanelláknál és francia és olasz segítségért folyamodik, hogy lehetővé tegye a görögök számára, hogy Kelet-Trákiában maradhassanak. A brit kormány gyarmataitól

¹¹⁹ İsmet pasa az 1934-es névreform során két győzelme emlékére vette fel az İnönü nevet.

is katonai támogatást kérelmezett. A gyarmatok ezt visszautasították, Új-Zéland kivételével. Ráadásul a francia és olasz csapatok is elhagyták pozícióikat a szorosnál, egyedül hagyva a briteket a törökökkel szemben.

Szeptember 24-én Mustafa Kemal csapatai a szoros területére értek és elutasították a britek távozásra való felszólítását. A brit kormányt megosztotta az ügy, de végső soron minden lehetséges fegyveres konfliktust sikerült megelőzni.

A brit konzervatív párt képviselője Andrew Bonar Law rávette pártját, hogy szakítson a koalícióval, mivel sokan úgy vélték, hogy Lloyd George és Churchill külpolitikája újabb háború szélére sodorta az országot. Lloyd George lemondott, és Bonar Law lett az új miniszterelnök.¹²⁰

A miniszterelnök 1918 óta következetesen kiállt a görögök kisázsiai törekvései mellett. Azonban 1918 decemberében Lloyd George helyzetét számos ellentmondás terhelte. A háború levezetéséért óriási tekintélynek örvendett, hosszabb távon mégsem érezhetett szilárd talajt a lába alatt. Megmaradt ugyan liberálisnak, de a fennmaradáshoz igénybe kellett vennie a konzervatívok támogatását. (Robbins, 1997:98) Az ír kérdéssel, illetve az 1922-es Csanak-válságnak Lloyd George általi kezelésével kapcsolatos tory elégedetlenség felgyorsította a koalíciós kormány összeomlását. (Robbins, 1997:104)

A béketárgyalások előzetes megbeszéléseit Mudanyában tartották. A három napig tartó tárgyalásokat a török oldalról İsmet, a szövetséges oldalról Harington vezette. A tárgyalások végeztével a törökök megkapták, amit akartak: Kelet-Thrákiát. Az ott élő görögök felpakolták ingóságait és elkezdtek Nyugat felé vonulni. (Zürcher 2004:160-2)

A kemalisták megnyerték a háborút, hozzájárultak az angol kormány összeroppanásához, és győztes pozícióból várhatták a lausanne-i békekonferenciát. A függetlenségi háború ezzel még nem ért véget.

A béketárgyalásokat Kemál saját területen akarta lefolytatni, ám ebbe az antant nem egyezett bele, így a semleges Lausanne-ban állapodtak meg.¹²¹ A szövetségesek

¹²⁰ Abban, hogy a britek beszüntették a görögök támogatását, jelentős része volt a neves történésznek, Arnold Toynbeennek, aki a *The Manchester Guardian* olvasói számára írott beszámolóiban részletes képet adott a görög csapatok kisázsiai atrocitásairól. (Az előrenyomuló görögök törököket és zsidókat mészároltak.) A brit közvélemény rádöbrent, hogy mindezt Nagy-Britannia anyagi és morális támogatásával követték el. (Shaw 1998.)

¹²¹ Musztafa Kemal részt akart venni a konferencián, ezért a nemzetgyűlés 1922. okt. 4-én kelt szóbeli jegyzékében Izmirt javasolta a konferencia helyszínéül. Mindez azt jelentette volna, hogy a tárgyalásokon részt vevő görög delegációnak abban a városban kell hosszú heteket eltölteni, amelyet a Sèvres-i béke nekik ítél, és ahol korábban századokon át jelentős lélekszámú görög lakosság élt. A brit

mind Ankara, mind Konstantinápoly képviselőit meghívták a tárgyalásokra, mire a nagyvezír Ahmed Tefvik pasa táviratot küldött Ankarába, amelyben közös delegáció felállítását javasolta. Válaszul a nemzetgyűlés 1922. november 1-jén eltörölte a szultanátust.¹²² (Pintér 2004:12)

Négyszáz év után elvesztek az arab országok, a ruméliai tartományok, amelyek a XIV-XV. század óta a birodalomhoz tartoztak, és ahonnan a birodalmi elit jelentős része származott. A birodalom kulcsterületeinek elvesztése nagy traumát okozott. Az 1923-ban elismert határok nem természetes vagy török nemzeti határok voltak, hanem azok, amelyeket az Oszmán Birodalom a fegyverszünet megkötésekor még tartani tudott, tehát azokat az 1918-as politikai-katonai helyzet határozta meg. Az utolsó oszmán parlament által elfogadott Nemzeti Paktum (Misak-ı Milli) rögzítette a nemzeti határokat, ez a fegyverszüneti vonallal volt azonos, amelyet azonban a britek megsértettek és olyan területeket szálltak meg, amelyek 1918. október 31-én oszmán kézben voltak. Az arab területek, valamint Kars, Batumi és Ardahan hovatarozásáról a Misak-ı Milli értelmében népszavazásnak kellett volna döntenie, azonban az események alakulása következtében ezekre nem került sor. Az ankarai vezetők úgy vélték, az arab területek megtartására nincs esélye az országnak, így nem is küzdöttek értük. Az 1878-ban Oroszországhoz, 1918-ban az Oszmán Birodalomhoz tartozó, 1919-ben brit-grúz-örmény megszállás alatt álló Karsot és Ardahant Kazım (Karabekir) 1920-ra visszafoglalja, míg Batumi a szovjet segítség miatt marad a Szovjetunióé. (Pintér 2004:15)

A köztársaság vezető olyannyira tagadni akarták az oszmán múltat, hogy az 1931-ben lefektetett Török Történelmi Tézisek szerint, amelyre a török történelemkönyvek is épültek, az Oszmán Birodalom csak egy volt a törökök által alapított államok között. A köztársaságot teljesen új államként, a függetlenségi háború időszakát pre-republikánus korszakként definiálta. Ennek ideológiai és politikai okai voltak. Ideológiai megfontolásból a köztársaság és vezetése, hogy az iszlám és a közkeleti civilizációtól az európai kultúra irányába kívánt mozdulni, ennek érdekében úgy definiálta újra a török identitást, mint ami teljesen eltért az oszmán identitástól és civilizációtól. A politikai megfontolást az indokolta, hogy Kemál és társai először támogatták, majd fokozatosan a befolyásuk alá vonták a korábbi ifjútörök vezetés által

miniszterelnök, Lord Curzon azonban tisztában volt a görögök érzelmeivel, ezért a szövetségesek 1922. október 27-i válaszukban Lausanne-t ajánlották. (Pintér 2004:12)

¹²² Az utolsó szultán, VI. Mehmed egy brit hajó fedélzetén távozott, majd San Remóban telepedett le.

kezdeményezett, a függetlenségi háborút kirobbantó ellenállási mozgalmat, amelyet, az ország pacifikálását követően párttá is szervezett. Az ellenállási és a belőle kibontakozó függetlenségi mozgalom mozgatórugója azonban nem az ideológia, hanem a túlélés volt. (Pintér 2004:16)

A köztársaság politikai vezetőgarnitúrája jól meghatározható csoport volt. Tagjai kivétel nélkül a Tanzimat által kialakított oktatási intézmények muszlim vallású, Konstantinápolyból vagy a Balkán valamely városából származó növendékei voltak (Kemál Thesszalonikiben született), akik 1908-18 között is a politikai élet szereplői voltak. A kemálisták nem bíztak a konstantinápolyi kormány által kinevezett, ahhoz erősen kötődő tartományi vezetőkben (vali, kaymakam), akik mai fogalmaink szerint politikai kinevezettek voltak. Az alacsonyabb szinteken működő hivatalnokokra azonban a függetlenségi mozgalomnak is szüksége volt, különösen a sorozáshoz és az adó kivetéséhez.

A legnagyobb változások a vallást és a vallási intézményeket érték. Az iszlámnak a társadalomban betöltött súlyát tükrözték az 1924-ben a Nemzetgyűlés által hozott törvények, amelyek az iszlám szerepét igyekeztek korlátozni. Az 1924. március 3-án elfogadott törvény értelmében megszüntették a kegyes alapítványokat (vakuf) és a şaria-bíróságokat, az Isztambuli Egyetem kivételével valamennyi oktatási intézményt az Oktatási Minisztérium alá rendelték, felszámolták a kalifátust, a dinasztia tagjait pedig száműzték. E három törvény alkotmányos szempontból megteremtette a köztársaság szekuláris alapjait. Az oktatás reformjára is szükség volt, mert a köztársaság megalapításakor a férfiak 10%, a nők 1%-a tudott írni-olvasni. (Güvenç 1998)

Törökország a köztársaság proklamálásakor nem volt nemzetállam. A déli irányú - krími és kaukázusi - orosz expanzió előtt a XVIII. század óta folyamatosan érkeztek a birodalom területére menekültek: 1774 után krími tatárok, az 1860-as évektől különböző kaukázusi (abház, cserkesz, csecsen) csoportok. Az Oszmán Birodalom felbomlási folyamatának velejárójaként rengeteg muszlim menekült a Balkánról Anatóliába: 1878 után bosnyákok, a Balkán-háborúkat követően a törökök, görög, szerb, makedón, albán, bolgár területekről. A menekültáradat 1921-39 között tovább tartott, ekkor összesen mintegy 720 ezer fő érkezett Törökországba, elsősorban a Balkánról. A migráció megkönnyítése érdekében Törökország kétoldalú egyezményeket írt alá Görögországgal, Bulgáriával és Romániával. (Pintér 2004:17)

1878 után a birodalom egyre zsugorodó balkáni területeiről folyamatosan érkeztek muszlimok az országba, különösen Trákiába és Anatóliába, amelynek következtében az I. világháború előestéjére a birodalom lakosságának többsége, alapítása óta először török lett. A világ- és a függetlenségi háború évei alatt az etnikai arányok tovább változtak: Míg 1913-ban Anatólia lakosságának 80% volt muszlim, 1923-ra ez az arány 98%-ra módosult, a korábban több százezer főt számláló görög és örmény közösség lélekszáma 120, illetve 65 ezer főre esett.¹²³ Az országban két nagyobb (török, kurd) és több kisebb etnikum (görög, örmény, szír keresztény, zsidó, cserkesz, laz, arab) maradt. (Zürcher 1993:171-2)

A Török Köztársaság megalapításakor az ország állapota döbbenetes képet festett. A majd egy évtizede tartó fegyveres küzdelemnek - Balkán-háborúk, világháború, függetlenségi háború - mintegy 3,5 millió ember esett áldozatul, ennek következtében Anatólia lakossága 20%-kal csökkent. A 2,5 millió fős muszlim veszteség mellett a háború felszámolta a keresztény közösségeket. Az anatóliai török lakosság halálozási aránya két ok miatt volt magas: egyrészt a katonai veszteségei, másrészt mivel Kelet-Anatólia 1915-20 között szinte végig hadszíntér volt, ez járványokat (tífusz, kolera) okozott, mindezek következtében egyes keleti tartományokban a lakosság csökkenése elérte az 50%-ot. A keleti tartományban a nők 30%-a özvegy volt. Változott az urbanizáció mértéke is: 1913-ban a lakosság 25%-a, 1923-ban csupán 18%-a élt a városokban. Az elmenekült keresztény közösségek zöme a most romokban heverő városokban élt. (Pintér 2004:18)

Jóllehet az Oszmán Birodalom jelentős mennyiségű hadi kölcsönt vett fel a világháború során, a hitelező szintén a vesztesek oldalán harcolt. Németország a 170 millió fontnyi oszmán adósságot soha nem tudta behajtani. Más volt a helyzet az 1914 előtt felvett oszmán államadóssággal. A lausanne-i békeszerződés értelmében az összeget elosztották a birodalom utódállamai között, Törökországra a teljes összeg 65%-a, 78 millió font jutott. (Zürcher 1993:170-1)

8.4 A török külpolitika

¹²³ Az I. világháború után 200 ezer görög távozott az égei partvidékről, akik 1919-ben a görög hadsereg mögött visszatértek, ám 1922-ben a teljes égei görög lakosság elmenekült. A Lausanne-i egyezmény lehetővé tette, hogy a pontuszi görögök és Közép-Anatólia török nyelvet beszélő ortodoxai, a karamanliszok népességcsere révén Görögországba távozzanak. (Pintér 2004:17)

Geopolitikai szempontok. Anatólia az egyetlen félsziget, amely kelet-nyugati irányban három kontinens - Európa, Ázsia, Afrika - találkozási pontjában fekszik. Földrajzi helyzet miatt a neolitikum óta jelentős népmozgások helyszíne volt és e tény gyakran instabilitást jelentett a térség és a félsziget államai számára. Anatólia geológiai szempontból Európa része, az Ibériai-, az Appenini- és a Skandináv-félsziget mellett a kontinens negyedik félszigetét alkotja. (Pintér 2004:21)

Az Oszmán örökség

A birodalom története a XIV. századtól összefonódott Európáéval. A katonai kapcsolatokat a XVI. századtól kiegészítették a gazdaságiak, majd a XIX. századtól a diplomáciaiak. A folyamatot úgy is értelmezhetjük, hogy a birodalom először versenyezni akart a keresztény Európával, majd felmérte, hogy az együttműködés kölcsönös előnyökkel, végül rákényszerült arra, hogy fokozatosan adoptálja az európai intézményeket. (Nathan 1997)

A kontinens egy-tizedének birtokában az Oszmán Birodalom az európai hatalmi rendszer részeként működött, ám a nagyhatalmak csupán a krími háborút lezáró 1856-os párizsi békeszerződésben ismerték el európai államként.¹²⁴ Európát és a birodalmat elválasztotta a nyelv, a vallás, a kultúra, politika és a szinte folyamatos fegyveres konfliktus. Az európaiak barbár, erőszakos, despotikus népnek tartották a törökként emlegetett oszmánokat, akik fenyegetést jelentenek a civilizációra. Egy oszmán értelmiségi úgy vélte, „még ha elégetünk is minden Koránt és ledöntünk minden mecsetet, az európaiak szemében oszmánok vagyunk. Az oszmán számukra az iszlámot jelenti, a sötét, veszélyes, ellenséges tömeget”. (Pintér 2004:19)

A birodalom nem a keleti despotizmus megtestesítője volt: bár 1517 után a legmagasabb vallási méltóság, a kalifátus is a szultánok kezébe került, a külpolitika és a milletek kezelése szekuláris jegyeket viselt magán. A nyugati - balkáni és magyar - területek meghódítása nem vallási megfontolásból vagy az erőszakos térítés szándékával következett be, hanem a gazdag területek megszerzését célozta. A keresztény alattvalókat nem kényszerítették erőszakosan az iszlámra, hiszen ez jövedelem kiesést jelentett volna. A csak keresztények által fizetett dzsizje továbbra is érkezett a gazdagabb tartományokból, cserébe az alattvalók a millet-rendszer keretében

¹²⁴ 1856-ban Európa csak formálisan, az államközi kapcsolatokban, nem kulturális szempontból fogadta el a birodalmat. (Erdoğdu, 2002)

vallási-kulturális szabadságot élveztek. A szultán elsősorban szekuláris és nem vallási vezető volt, katonai-adminisztratív szerepet töltött be. A kalifa cím előtérbe helyezését csak a XIX. század második felében a pániszlám ideológia előmozdítása és a dezintegráció megakadályozása végett kísérelte meg II. Abdülhamid, akkor is főként német nyomásra, azért hogy a britek ellen hangolják az indiai muszlimokat. A túlélés érdekében a XIX. századtól a birodalom folyamatosan egymás ellen játszotta ki a nagyhatalmakat, mindenekelőtt az Orosz és a Brit Birodalmat és tulajdonképpen ezzel az eszközzel és módszerrel élt Musztafa Kemál is a függetlenségi háború idején. (Sander 1984.116-118)

Háború és diplomácia: *A szovjet állam a stratégiai partner*

Kevésbé ismert tény, hogy Kemal katonai sikereihez döntően hozzájárultak a Szovjet-Oroszországból érkező pénzbeli segélyek és fegyverszállítmányok. A támogatás eredményeként Ankara egészen a második világháború előestéjéig jó kapcsolatokat ápolt a moszkvai bolsevik kormánnyal. 1921. március 16-án Csicserin szovjet külügyi népbiztos és Juszuf Kemal török gazdasági miniszter Moszkvában aláírta a szovjet-török barátsági és testvériségi szerződést.¹²⁵ A február 26-án megkezdett hivatalos tárgyalásokon a török fél eredetileg katonai szövetség létrehozását javasolta. Szovjet-Oroszország azonban ilyen szövetséget nem vállalhatott, mert éppen kereskedelmi megállapodás megkötéséről tárgyalt Angliával és más nyugati országokkal. Ezekről az egyezményektől azt remélte, hogy segítségükkel enyhítheti azt a szörnyű éhínséget, amely százezrével szedte áldozatait Közép-Oroszországban a polgárháború és az intervenció következményeként. Moszkva a kemalista Törökország iránti szerződéses kötelezettségvállalással kockáztatta volna az Angliával tervezett kereskedelmi megállapodást. Február 22-én ezért az oroszok hivatalosan javasolták, hogy csak barátsági és testvériségi szerződést kössenek. Ebben egyebek mellett rögzítették Törökország északkeleti határát: Kars, Ardahan és Artvin, amelyek 1918-ig Oroszországhoz tartoztak, ismét Törökország területi részévé váltak, a törökök viszont elismerték Grúzia Batumi feletti szuverenitását.

¹²⁵ Az egyezmény kimondta, hogy egyikük sem ismeri el azokat a nemzetközi okmányokat, amelyekre a másik felet erővel kényszerítenék. A megállapodásban rögzítették a két ország között húzódó kaukázusi határvonalat is. Moszkva ezen túlmenően 10 millió aranyrubel értékű, vissza nem térítendő pénzügyi segítséget is nyújtott a török nacionalistáknak, sőt hadfelszereléssel is támogatta őket. (Seres, 2009)

Szovjet-Oroszország, a franciákhoz és olaszokhoz hasonlóan nem kívánta a regionális brit befolyás erősödését. A szovjet vezetőket, akárcsak a korábbi orosz döntéshozókat, elsősorban az érdekelte, hogy Konstantinápoly ne kerüljön a britek kezébe, így Trabzonon keresztül fegyverrel támogatták a kemalista hadsereget. (Pintér, 2004:10; Shaw, 1998)

Az ankarai kormánynak tízmillió aranyrubelt bocsátottak rendelkezésére „gazdasági fejlesztés céljára”, az aranyon azonban Ankara újabb hadianyagot vásárolhatott más országokban. Szovjet-Oroszország segítségének rendkívüli jelentősége történelmi tény. A függetlenségi harc sikere nagyrészt a szovjet segítségtől függött. Szovjet segítség nélkül a török nemzeti mozgalom fegyveres erői aligha lettek volna képesek feltartóztatni a jól felfegyverzett görög támadókat. A szerződés szavatolta Törökország északkeleti határainak biztonságát is. Ezzel lehetővé vált, hogy az ankarai hadvezetés a keleten állomásozó katonaságát is bevesse a görögök elleni hadműveletekben. A szerződést a török nagy nemzetgyűlés 1921. július 22-én jóváhagyta. (Flesch, 2004.232)

8.5 Görög csapatok előrenyomulása 1921-ben

A görög offenzíva 1921. július 10-én kezdődött: 126 ezer görög katona négyezer géppuskával, 410 löveggel és húsz harci repülőgéppel próbálta megtörni a török vonalakat védő 122 ezer kemalista katona ellenállását, akiknek csak hétszáz géppuskájuk, 160 ágyújuk és négy harci repülőgépük volt. A görögök nemcsak a haditechnikában, hanem a szállítási eszközök tekintetében is nagy fölényben voltak.

A görögöknek sikerült áttörniük a török vonalakat, s július 17-én bevették Kütahyát. Innen megindultak északra, Eskişehir irányában. Július 18-án Iszmet és Musztafa Kemal haditanácsot tartott. Itt merült fel, hogy a hadsereget csak úgy tudják megmenteni, ha új védővonalat építenek ki, és visszahúzódnak a Sakarya folyó mögé. A hadsereg fontosabb volt, mint a terület. Július 19-én a török csapatok kiűritették Eskişehir-t. A Kütahya és Eskişehir térségében aratott görög győzelem után az utakat ellepte a menekülő lakosság, és a török hadseregből tömegesen szöktek meg katonák. Számukat mintegy 48 ezerre becsülik. Hetezer török katona fogságba esett.

Július 24-én Fevzi pasa, aki a miniszterelnöki teendőket látta el, a parlamentben bejelentette: döntés született arról, hogy adott esetben ki kell üríteni Ankarát is, és a

kormányt át kell költöztetni Kayseribe. A hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, új állásokba vonult vissza. Ám ha szükséges, még messzebbre vonul vissza az ország belsejébe, és a törökök mindaddig harcolni fognak, amíg ki nem vívják a végső győzelmet. A törökök nagy szerencséjére azonban éppen akkortájt futott be a feketetengeri Zonguldak kikötőjébe egy szovjet hajó, megrakva fegyverrel, lőszerrel, ahonnan a francia jó szándék kinyilvánításaként - nem sokkal korábban kivonult a megszálló francia katonaság. Musztafa Kemal főparancsnokká történt kinevezése után kiáltványt intézett a török néphez, egyúttal elrendelte a rekvirálást. (Flesch 2004.238)

Ezzel a kemalisták hallatlan áldozatot követeltek a török lakosságtól, amely tíz éven át már amúgy is folyamatosan nélkülözött. Refet hadügyminiszterként kiváló szervezőnek bizonyult. Törökország sokat köszönhet neki, mert a hadsereg ellátása, az utánpótlás megszervezése a függetlenségi háború döntő tényezőjévé vált. A feketetengeri partvidékről az ország belsejébe szakadatlanul érkeztek orosz feliratú szállítmányok, bálák és ládák ökrös szekéren, számaron és tevéen. (Flesch, 2004.232)

Augusztus közepén a törökök az Ankarától délkeletre emelkedő Haymanafennsíkon ásták be magukat. Papulasz görög főparancsnok terve az volt, hogy hadereje a sekély mellékfolyón átgázolva, nagy átkaroló mozdulattal délről tör előre Haymana kisváros, majd Ankara irányában, így elvágva a mögöttes területektől a Sakarya keleti partján küzdő törököket. Papulasz hadai augusztus 23-án, a csata első napján jelentős sikert könyvelhettek el, rohammal elfoglalták a Parazsastól-hegyet.

Iszmet frontparancsnok azt javasolta, hogy húzódjanak vissza új védelmi vonalra. Musztafa Kemal elrendelte új védvonal építését Ankara külvárosaiban. A főparancsnok el volt szánva arra, hogy a török katonaságot mindenáron megóvja a későbbi sorsdöntő időpontokra, és inkább visszavonja a hátszágba, semhogy engedje megsemmisülni teljesen reménytelen helyzetekben.

Hosszú harcok után a Kopaszkö-hegy szeptember 2-án elesett. Ám a görögök ezzel ki is merítették utolsó erőtartalékaikat. Súlyos veszteségeket szenvedtek, a számukra szokatlan anatóliai hőség megtette a magáét.

Iszmet emlékirataiban azt írta, hogy Papulasz elkerülte a katasztrófát, de soha nem nyert csatát sem. Törökök és görögök kétszer néztek így farkasszemet egymással: Inönü városánál és a Sakarya folyónál. Már-már mindkét fél azon a ponton volt, hogy megkezdí a visszavonulást. De mindkét esetben a görögök idegei mondták fel előbb a szolgálatot. Szeptember 4-én, vagyis két nappal a Kopaszkö-hegy eleste után Papulasz azt javasolta a görög kormánynak, hogy Anatóliában ne folytassák a katonai

előrenyomulást. Szeptember 8-án, a görög visszavonulás megkezdése után a törökök ellentámadással visszaszerezték a Kopaszkő-hegyet. Ám rajtuk is roppant módon erőt vett a kimerültség, ezért a hadvezetés az ellenség üldözésére csak szeptember 13-án adta ki a parancsot. Addigra már nem is maradt egyetlenegy görög katona sem a Sakarya folyótól keletre.

A sakaryai csatát mintegy száz kilométeres hosszúságú és húsz kilométeres mélységű harcmezőn 21 napon át vívták. A törökök halottainak száma 3700, sebesülteiké 18 ezer, a görög veszteség halottban négyezer, sebesültben 19 ezer fő volt. A visszavonuló görög seregből azonban 15 ezren vagy fogságba estek, vagy eltűntek, míg a törököknél ezernél kevesebben tűntek el vagy estek görög hadifogságba. A törököket azonban legfájdalmasabban és legérzékenyebben sok fiatal katonatisztjük elvesztése érintette. Az összesen ötezer török katonatisztből a Sakarya folyónál mintegy háromezren estek, és több mint ezren megsebesültek.

A nemzetgyűlés Musztafa Kemalt marsallá léptette elő, és a gázi, vagyis a muzulmán hit hős harcosa kitüntető címet adományozta neki. A vita nélkül elfogadott határozatnak megfelelően „az ország megmentője és a legutóbbi csata győztese” ettől kezdve így írhatta alá a nevét: Gázi Musztafa Kemal pasa főparancsnok, a Török Nagy Nemzetgyűlés elnöke.

A Sakarya menti ütközet hatására most már mindenki számára láthatóan felbomlott az antant több helyen már amúgy is felfeslett egységfrontja. Franciaország elsőként győződött meg arról, hogy a kemalisták megnyerték a mérkőzést, ezért igyekezett mielőbb egyezsége jutni a nagy nemzetgyűlés kormányával. A korábbi tapogatózások után 1921 júliusában Ankarába érkezett Henry Franklin-Bouillon, aki szeptember 20-án ismét Ankarában termelt és előkészítette a franciák külön egyezségét.

Törökország győzelme még nem volt végleges, ám most már döntő offenzívára készült. Ehhez azonban segítségre, katonai erejének felfrissítésére volt szüksége. Ezért Párizs joggal számított arra, hogy Musztafa Kemal a tárgyalásokon mérsékletet tanúsít. A hivatalos megbeszélések szeptember 24-én kezdődtek, s október 20-án aláírták a török-francia megállapodást. (Flesch, 2004.248)

Mindent egybevetve a törökök jártak jobban. Elérték, hogy a francia katonai alakulatok távoznak a délkelet-törökországi Kilikiából. Franciaország és az anatóliai kormány között megszűnt a hadiállapot, s kijelölték a francia-szíriai-török határt. A kivonuló franciák potom pénzen eladták fölöslegessé vált fegyvereiket, amelyeket az eddig délen lekötött török csapatok magukkal vihettek a görög frontra. Addig is

ingyenes adományként a franciák rendelkezésére bocsátottak a törököknek 10 ezer puskát a hozzávaló tölténnyel, tízezer egyenruhát, kétezer lovat, tíz Bréguet típusú repülőgépet, és odaajándékozták az adanai táviróállomást. A török csapatok 1921. december 21-én bevonultak Adanába, 25-én Gaziantepbe.

Jóllehet hivatalosan nem mondták ki a sèvres-i békediktátum és a kapitulációk eltörlését - e kérdést az okmány sokat sejtetően jóindulatú hallgatással hidalta át —, a franciák értésükre adták a törököknek, hogy Franciaország adott esetben támogatni fogja követeléseiket. Londonban dühöngtek az egyezmény hírének hallatán. Úgy látták, hogy Franciaország lényegében különbékét kötött az ankarai kormánnyal, szöges ellentétben azzal az 1915. novemberi első világháborús paktummal, amely megtiltotta megállapodások aláírását előzetes kölcsönös konzultációk nélkül.

1921 decemberében Mihail Frunze az ukrán hadsereg parancsnoka az eddig legmagasabb rangú szovjet látogató érkezett Törökországba. A török óhajoknak megfelelően átadott újabb 1,1 millió aranyrubelt hadianyag-vásárlásra, majd aláírta a *török-ukrán barátsági és testvériségi szerződést* a moszkvai szovjet-török megállapodás mintájára. Általában megkezdődött a nemzetközi politikai-gazdasági versenyfutás a végső győzelem előtt álló török függetlenségi mozgalom kegyeiért.

Görög oldalon ekkor megint különös dolgok történtek. Lemondott Papulasz főparancsnok. Nyilván már nem bírta elviselni az anatóliai pusztaságba hajszolt görög hadsereg hangulatának és erkölcsi tartásának gyors romlását, hiábavaló veszteségeit és a reá nehezedő roppant felelősség súlyát.

Hadzsianesztisz, az új görög főparancsnok ki sem tette a lábát Izmirből, főhadiszállása egy ott horgonyzó hadihajón volt. A készülő nagy csata előtt Görögország 225 ezer katonát állomásoztatott a mintegy hatszáz kilométer hosszúságú arcvonalon. A 208 ezer fős török katonával szemben a görög haderő megőrizte jelentős fölényét a géppuskák és a lövegek, még inkább a korszerű motoros szállítóeszközök számát tekintve. A törökök viszont erre az időszakra már több nehézágyúval rendelkeztek, kiváló lovasságuk harci ereje pedig messze felülmúlta a görögökét.

A törökök teljes titoktartással készültek a döntő offenzíva elindításával. Ez tökéletesen sikerült. Augusztus 26-án hajnali 4.30-kor Musztafa Kemal kiadta a parancsot a támadásra. A meglepetés tökéletesnek bizonyult. A támadást a török ágyúütegek irtóztató ösztüze nyitotta meg. Az offenzíva második napján a törökök nemcsak hogy áttörték a görög vonalakat, és birtokba vettek egy olyan magaslatot, amelyről ellenőrizni lehetett a görögök visszavonulási útvonalát, hanem a vadul

vágtázó török lovasság a görögöknek a hátába is tudott kerülni. Fahreddin tízezres lovashadserege a hadtörténet egyik utolsó diadalmas lovascsatáját vívta. Bekövetkezett, amit a két katonai zseni, Musztafa Kemal és Iszmet pasa, és Fevzi hármában eltervezett: a török haderő egyetlen hatalmas erejű csapásától megrogyant, majd ledőlt lábáról az ellenség. Az áttörés arra készítette Trikupisz görög hadtestparancsnokot, hogy elrendelje az Afyonból való visszavonulást. Már csak egy rendezett visszavonulás menthette volna meg a görögöket. Azonban a törökök 1922. augusztus 30-án a dumlupinari döntő támadással bekerítették és megsemmisítették a görög hadsereget. A dombot, ahol Musztafa Kemal főhadiszállása volt, azóta Zafertepének, Győzelemdombnak nevezik. Szeptember 3-án megadta magát a törököknek Trikupisz és Digenisz hadosztályparancsnok. Velük együtt összesen ötszáz tiszt és mintegy ötezer katona került fogságba. Ez a csata évtizedekre meghatározta, és még sokkal tovább is befolyásolta két nép, a török és a görög sorsának alakulását. (Flesch, 2004.255-6)

A szövetségesek két különböző jelentése is bizonyította, hogy a görög katonai hatóságok fedezték az irreguláris görög csapatoknak a falusi lakosság ellen végrehajtott támadásait.¹²⁶ A görögök egyik módszere az volt - ezt más módszerekkel együtt ellenfeleiktől vették át —, hogy kitelepítették a lakosságot. A görögök kiválogatott muzulmánokat deportáltak a megszállt katonai övezet más vidékeire, vagy Izmirbe küldték őket, ahonnan hajón átszállították őket valamelyik szigetre. Az egész megszállt terület városaiból és falvaiból deportálták azokat a muzulmán vallási és kormányzati vezetőket, akik lázadoztak, és nem voltak hajlandók együttműködni velük. (Flesch, 2004.258)

Izmir környékén kitelepítették a muzulmán lakosságot, nehogy menedéket nyújthasson a görög megszállás első napjaitól kezdve partizánháborút vívó török szabadcsapatoknak. A katonaság, mielőtt távozott volna, kíméletlenül kifosztotta, megsarcolta a török lakosságot a Márvány-tenger partvidékén. A görög lakosság fegyveres osztagai állandó harcban álltak a török szabadcsapatokkal.

¹²⁶ A Mavri Mira, a Fekete Sors emberei török parasztokat gyilkoltak.

9. A SZMIRNAI KATASZTRÓFA

Annak ellenére, hogy a szmirnai görög katonai expedíciót nagyon korlátozott missziós és operatív területre tervezték, a “Nagy Eszme” imperialista vállalkozásnak bizonyult. A brit áldásokkal a görög hadsereg egy “opportunist” menetelést indított Ankara felé, azzal a szándékkal, hogy teljes mértékben legyőzze a török nemzeti hadsereget. (Svoronos, 1994) E katonai vállalkozás pusztán extravaganciája, az Egyesült Királyság és Franciaország egymásnak ellentmondó politikája és az athéni kormányváltás, amely egy németbarát (és anti-brit) kormányt hozatott hatalomra, ennek eredménye a “Kis-Ázsiai Katasztrófa”. A görög hadsereget hamarosan összetörték, és a görögök százezreinek kellett menekülniük. (Clogg, 1992:100) A görög középiskolás diákok napjainkig tanulják meg az állami megbízott történelemkönyvekből, hogy a “nemzeti katasztrófa” okai a török nemzeti hadsereg makacs ellenállása és a nagyhatalmak kettős játéka és árulása. (Frangoudaki, 1997a. Bozatzis 1999.9)

Az események alakulását végül a török-görög háború kimenetele döntötte el, amely 1919 májusában kezdődött a görög hadsereg szmirnai partraszállásával. Az eseményeknek ebben a szakaszában felszínre kerültek a görögök belső ellentétei, s ez meghatározta az események további menetét. A görög társadalom két nagy táborra szakadt: az egyik a liberális (centrista) angolbarát tábor, amely úgy tekintett a törökellenes hadjáratra, mint a nemzeti integráció részére és az idegen elnyomás alatt sínylődő testvéreik felszabadításáért tett lépésre. A másik a konzervatívok (jobboldaliak) tábor, a korábbi németbarát csoport, amely az állami hivatalnokréteget képviselte, és akiknek háborúellenes és antantellenes nézeteik voltak. Utóbbiak hatalomra kerültek 1920 novemberében, s az ő politikájuk eredményeként megszakadtak Görögország és szövetségesei között az első világháború óta fennállott politikai és gazdasági kötelékek. (Agtzidis, 2010c:20)

Ennek az abszurd és irracionális politikának az eredménye lett az, hogy Musztafa Kemal török nacionalistáinak 120 ezer fős hadserege legyőzte a 200 ezer főt számláló görög hadsereget.

A görög hadsereg morálja 1921-22 telére igen mélyre süllyedt. Lassan, de egyre biztosabban megtette hatását a zsold kifizetésének halogatása, a rossz felszerelés és a hiányos élelmezés, az otthonról, családtól való tartós távollét. A legénység mindinkább kételkedett a meghirdetett háborús célok, a kisázsiai területgyarapítás megvalósíthatóságában. Széthúzás, politikai viták gyengítették a haderőt. Már-már attól

lehetett tartani, hogy az elégedetlenség nyíltan felszínre tör. A három éve tartó hadjárat szomorú tapasztalatai rokonszenvet keltettek a legénység körében a kommunisták iránt, akik kezdettől fogva elítélték Athén háborúját. A katonáknak arra a kérdésére, hogy miért kell nekik Anatóliában harcolniuk, és kinek az érdekében kell itt elvérezniük, a kommunisták logikus és hihető választ adtak: a brit imperializmusért, főként pedig közel-keleti olajérdekeiért. (Flesch 2004.251)

A drámai fejlemények utolsó felvonását Szmirnában, Iónia fővárosában írták 1922 szeptemberében, nyugati szövetségeseink közönyös pillantásai kíséretében. Rene Puaux szerint számos szmirnai polgár fegyveresen szállt szembe a városba bevonuló törökökkel, a görög hadsereg eközben magára hagyta egész Ióniát. (vö. Puaux 1922.47-51) Solomonidis konkrét adatokat ad a katasztrófáról „Himnusz és rekviem Szmirnáért” c. írásában: „Ezen a helyen 55 ezer ház égett le, közülük 43 ezer volt görög... Porrá égett szinte az összes ortodox templom, 117 iskola...” (Agtzidis, 2010c:21)

A magyar sajtó szeptember 17-én így tájékoztatott a Szmirnában történetekről:

„A lapok megható szavakkal ecsetelik a szmirnai katasztrófát és vérfürdőt s rámutatnak a felelősségre, amely a hatalmakat azért terheli, mert sem a békét nem tudták megvalósítani, sem pedig olyan rendszabályokat fogantatni, amelyekkel a keresztényeket a kamelisták dühe ellen megvédehették és megmenthették volna.

A sajtó egyértelműleg hangsúlyozza, hogy a szmirnai tragédia páratlan a történelemben és a borzalmasság méretei tekintetében meghaladja mindazt, amit a krónika a török vérengzésekről eddig följegyzett, így a chioi mészárlást 1822-ben, az 1895., 1896., 1909. és az 1915-16. évben Örményországban elkövetett öldökléseket.

A virágzó városból csak a török negyed és néhány ház maradt meg. A lángtenger közepette végbement öldöklés jelenetei leírhatatlanok. A tűz több helyen török katonák által dobott gyújtóbombák robbanásából keletkezett.

A házakban és templomokban elrejtőzött asszonyok, gyermekek és férfiak, az épületek tüzet fogván, kiszaladtak az utcára, ahol vagy a mészárló csoportokba ütköztek vagy a gépfegyverek tüzének estek áldozatul.

Szemtanuk beszélnek, miként gyilkoltak le a katolikus templomban egy 800 keresztényből álló csoportot, két francia tiszt jelenlétében. ... Számos európai is áldozatul esett a kegyetlenkedéseknek. Azok, akik elérték a tengerpartot, a tengerbe vetették magukat, hogy valamelyik hajó elérésével menekülhessenek, de ezek a tengerben lelték halálukat. A menekülők elbeszélése szerint a francia és olasz hadihajók

megtagadták a menedéket keresők felvételét, ha nem tudtak nemzetiségükről igazolványt felmutatni.

Kiemelkedő, hogy még hivatalos török közegek, sőt a szmirnai antant-megbizottak török cselédsége is aktiv résztvett a mészárlásokban.” (MTI.)¹²⁷

Dakin becslése szerint 25 ezer görögöt öltek meg Szmirnában a török hadsereg bevonulását követően. George Horton, Szmirna amerikai konzulja szerint a mészárlások egész ideje alatt a görög áldozatok száma elérte az egymilliót. Horton a szmirnai vérengzések után nyilatkozta: *„Az egyik eleven érzés, amit Szmirnából őrzök, az a szégyen, hogy az emberi fajhoz tartozom”, s a következőképpen írta le, amit látott: „A szmirnai katasztrófában volt valami, ami korábban nem esett meg Karthágó esetében sem. Ott nem volt szövetséges keresztény hadiflotta, amely részvétlenül nézett egy olyan tragédiát, amelyet az ugyancsak keresztény kormányok idéztek elő. Karthágóban nem voltak amerikai torpedórombolók. Itt a törökök szabadon élhették ki állati hajlamaikat a vérengzésre, az erőszakra, a fosztogatásra, puskalövésnyi távolságra a szövetséges hadihajóktól. Következetes semlegességük – miként az bebizonyosodott – azt a benyomást keltette, hogy egyetlen nagyhatalom sem avatkozott volna be belső ügyeikbe. A törökök rögtön észhez tértek volna, amennyiben a szövetséges flottának legalább két parancsnoka kezdeményezte volna, hogy vaktöltényeket vagy töltet nélküli gránátokat lőjenek ki a török állásokra. 1922-ben a szmirnai kikötőben állomásozó és a törökországi keresztények drámájának utolsó aktusát csendben figyelő hadihajók képe volt talán a legszomorúbb és leginkább sokatmondó látvány.”*¹²⁸ (Agtzidis, 2010c:21)

Az újkori görög történelem komoly kutatói értetlenül állnak a görög vereség előtt. Douglas Dakin ilyen provokatív módon fogalmazza meg ezt a kérdést: „... mi juttatta el a görög katonai erőket ehhez a katasztrófális vereséghez, amikor számbelileg felülmúlták a kemali hadsereget, és fegyverzetük sem volt sokkal rosszabb?” (Agtzidis, 2010c:20; Dakin 1982:356)

9.1 A végzetes hibák

Ar. Szerjiadisz szmirnai főbiztosi kinevezése volt az első hiba a kis-ázsiai vállalkozásban. Szerjiadisz – aki kezdetben Venizélosz embere volt, majd királypárti

¹²⁷ MTI, Athén, 1922. szeptember 17. (Athéni sajtóiroda.)

¹²⁸ George Horton, *Report on Turkey*. A görög fordítást kiadta a Livani K.

lett. Kíméletlen volt a görög lakossággal szemben, elfojtotta egy kis-ázsiai hadsereg felállítására irányuló törekvéseket, elutasította a kisázsiai független állam kikiáltását, amikor az athéni kormányzat szemlátomást nem tudta folytatni a vállalkozást, s végül tudatosan kiadta a szmirnai lakosokat a kemali csapatoknak.

A második nagy hiba a pontuszi partizánmozgalom erejének lebecsülése Kis-Ázsia északi körzetében, amely el tudta volna vágni a bolsevikoktól jövő utánpótlási vonalakat. Ráadásul a szövetségesek nem egyeztek bele abba, hogy a görög flotta blokád alá vonja a Fekete-tenger partvidékét, ami csökkentette volna a török élelmiszer és nyersanyag behozatalt.

Elefthériosz Venizélosz végzetes hibája az 1920 novemberében tartott előrehozott választás volt. A hatalom ekkor a háborúellenes királpárti tábor kezébe került. Maga Venizélosz az alábbi magyarázatot adta a Ventirisnek küldött levelében: „Amikor aláírtam a sèvres-i békét, úgy ítélt meg, hogy semmi nem indokolja, hogy tovább halogassam a választásokat. Szükségem volt (a nép) bizalmára, mielőtt folytatnom a munkámat, amelyet a szerződésben foglaltak érvényesítése tett szükségessé...”. (Ethnos, 1948. április 29.)

A görög hadsereg számára állandó problémát jelentett a megfelelő utánpótlás biztosítása. Bár emberben, bátorságban és lelkesedésben nem volt hiány,¹²⁹ rövid időn belül minden másban igen. Ingatag lábakon álló gazdasága miatt Görögország nem bírt el egy hosszú távú mozgósítást. Több kutató sorolja fel az okok közt a hadsereg moráljának esését is, amihez hozzájárultak a görög kommunista mozgalom szélsőséges irányzatai, amelyek „háborúellenes sztrájkot” hirdették a fronton.

A görög sereg nagyon hamar elérte logisztikai rendszerének határait és nem volt képes megtartani egy ilyen nagy területet, amit az először rendezetlen, majd később rendezett török csapatok folyamatosan támadtak. Az az ötlet, miszerint egy ilyen nagy fegyveres erő képes véghez vinni az offenzívát úgy, hogy főleg a megszerzett földekből él, meghiúsult.

Lelkesedéstől fűtve a görög kormány megfélekedezett a számos buktatóról: Anatólia hatalmas területeiről, a hosszú utánpótlásvonalakról, Angora megdönthetetlen stratégiai pozíciójáról, a görög államkincstár anyagi hiányosságairól, és mindenk felett a török paraszt/katona állhatatosságáról. Ezen okokból utasította vissza Metaxas tábornok, a kiváló görög hadvezér, hogy 1921 áprilisában offenzívát vezessen

¹²⁹ Egy 1922 májusi brit jelentés szerint 60.000 anatóliai születésű görög, örmény és cserkesz szolgált a seregben a görög megszállás alatt (ebből 6000-10.000 volt cserkesz). Gingeras, 2009:225

Anatóliában. Számításai szerint nem lehetett háborút nyerni a törökök ellen. (Friedman 2012:xv)

A vállalkozás katonai megszervezése több ponton is annyira ésszerűtlen volt, hogy még csak tervbe sem vették Szmirna védművekkel való megerősítését. Jannisz Kouhtsoglou *Történelem* c. könyvében írja: „1921 szeptemberének utolsó harcai és 1922 májusa között megoldható lett volna Szmirna megerősítése Fokea (Foça) mentén, Sipylos (Spil), Nymfeon (Nif) és Efesos felé. Így Szmirnat körülkerítették volna, hogy ellenállóképes legyen legalább néhány hónapig. Bőségesen rendelkezésre álltak a védekezéshez szükséges anyagok. És a nimfeoni országutakon, a hadsereg bázisa közelében a nehéztüzérség átszállítása is könnyű lett volna. Ugyanezt cselekedték a törökök Ankarában, amikor visszaverték a görögök betörési kísérletét.¹³⁰ (Agtzidis, 2010c:21; Vournas: 1987.)

A pontoszi, ióniai és a kelet-thrákiai görögség, valamint az örmények felszabadításának kísérlete tömeges vérengzésbe fulladt a török katonai és hivatalnoki osztály által elkövetett etnikai tisztogatások következtében. A török nacionalizmus kísérlete arra, hogy a soknemzetiségű oszmán birodalmat török nemzetállammá változtassák, a keresztények szinte teljes kiirtásával járt.¹³¹ Mustafa Kemal ezt az egységesítési törekvést testesítette meg. Ezért kapta az Atatürk (a törökök atyja) megtisztelő címet. Ez a politika azonban tragikus következményekkel járt az anatóliai görögség számára. Egy életerős népesség volt ez, amelynek száma Kis-Ázsiában (Pontusz, Iónia, Kappadokia), valamint Kelet-Thrákiában 1914 előtt jóval meghaladta a kétfélmillió főt. Közülük 1.221.849 fő maradt életben – őket Görögországban 1928-ban menekülteként írták össze -, továbbá azok, akik (mentesülve a lakosságcsere-től) Konstantinápolyban, illetve Imvros és Tenedos szigetén éltek vagy egyenesen külföldre menekültek. (Agtzidis, 2010c:22)

9.2 A szövetségesek felelőssége

A kis-ázsiai hadjárat valójában az első világháború drámájának utolsó felvonása volt. A görögöknek meg kellett valósítaniuk a háború utáni rendezést, ami teljes

¹³⁰ Ez valóban egy figyelemre való megállapítás. Stratégiai szempontból tanulságos, ami célját tekintve nemcsak katonai eredményeket hozhatott volna. A lakosság várható védelmének szükségességén felül, politikai eredményei is indokolhatták volna.

¹³¹ A török nemzetállam mégsem valósult meg – legjelentősebb oka a mindmáig autonómia és állam nélkül élő szunnita kurdok.

mértékben kielégítette geopolitikai szándékaikat. A szövetséges erők magatartása döntő szerepet játszott a végső eredményben.

Természetesen magától értetődő felismerés, hogy a fő felelősség a görögök vállát nyomja, hiszen nem tudták kihasználni az egyedülálló történelmi kihívást. A szövetséges erők viselkedése azonban – amelynek gyakran a görögök ésszerűtlen magatartása volt az előidézője – jól példázza a nemzetközi kapcsolatokra jellemző amoralizmust és cinizmust. Meg kell jegyezni, hogy 1922 márciusától a görög kormány hajlandó volt Kelet-Ázsia teljes kiürítésére, feltéve, hogy a szövetségesek garantálják keresztény lakosságának életét. A szövetségesek azonban ezt visszautasították. A török garancia önmagában azonban nem volt garancia. (Psomiades 1998)

Ahmed Izzet Pasa a fegyverszünet főtárgyaló Nagyvezér levélben írja le, hogy amikor Konstantin királynak a görög trónra való visszatérése lehűtötte a szövetséges kormányok filhellén hevületét a nacionalistákkal való egyezés lehetőségét kezdték el fontolgatni és türelmetlenül érdeklődni kezdtek irántuk. Számos brit tiszt látogatott el hozzá, és alaposan kikérdezték a politikai véleményét, különösen azt hogy az anatóliaiak teljesen elkötelezték-e magukat a bolsevikok mellett. Izzet Pasa azt válaszolta: „ez a csoport főként katonai parancsnokokból és beosztottjaikból, az ország előkelőiből, földbirtokosokból és értelmiségiekből áll, ezért elképzelhetetlen, hogy bármilyen hajlandóságuk legyen a kommunista eszmék iránt. Azonban ha a nyugati hatalmak ragaszkodnak az indokolatlan nyomásgyakorláshoz, esély van rá, hogy Oroszország karjaiba vetik magukat.” Izzet Pasa, elmondása szerint, óvatosan választotta meg a szavait; ezáltal először fogalmazta meg azt, ami klasszikus politikai trükk lett. (Lewis 1968: 464-5)

Izzet Pasha erőfeszítéseket tett 1918 október 14-én, amikor új kabinet alakult. Üzenete az volt, hogy Anglia jobban járna egy „barátságos, és engedelmes Törökországgal, mint hogy lehetetlen feltételeket diktálván szükséges és reményvesztett ellenállásba kényszerítse”: Törökország követelése az volt, hogy egyetlen görög hadihajó se kössön ki Isztambulban (Konstantinápolyban) vagy Izmirben (Szmirnában) és hogy Isztambult ne foglalják el a szövetségesek. A brit parlament elfogadta ezen feltételeket. A kérdés, menthetetlenül felmerül: mi romlott el? Miért tesz Nagy-Britannia keresztbe Törökországnak és ezáltal az egész muszlim világnak? A kérdésre adható válasz, hogy Nagy-Britannia alábecsüli a muszlim érzékenységet: (Friedman 2012:xii)

Lloyd George 1921 februárjában értekezletet hívott össze Londonba a szövetségesek, valamint Görögország és Törökország képviselőinek részvételével. Az értekezlet nyomán a szövetségesek közös nyilatkozatban kötelezték magukat arra, hogy semlegességet tanúsítanak a görög-török háborúban. Az adott helyzetben a török hazafias erők nem is kívánhattak volna többet. (Flesch 2004. 229-30)

Franciaország kezdettől fogva bátorította Törökországot az ellenállásra. A kemali hadseregnek nyújtott támogatása kifejeződött az ankarai francia-török megállapodásban. A szerződés aláírásának napján Yusuf Kemal bejelentette a kemali kormányzat döntését, mely szerint átengedik a francia befektetőknek a vas-, króm- és ezüstlelőhelyek kiaknázásának jogát. Közzétették továbbá a kemali kormányzat óhaját, hogy francia-török vegyesvállalatokat hozzanak létre kikötők, vasútvonalak stb. építésére és üzemeltetésére. A francia miniszterelnök, Aristide Briand egyik Gouraud tábornoknak küldött titkos rejtjeltáviratában – melyet jóval később hoztak nyilvánosságra – elrendelte: adjanak át a török hatóságoknak katonai egyenruhákat, továbbá repülőgépeket és távíróállomáshoz szükséges felszereléseket. (Agtzidis, 2010c:23; Pagtziloglou, 1988. 141, 173)

A moudaniai vereséget követően a francia hatóságok lefegyverezték a görög katonákat és átadták őket a törököknek. Ez a hozzáállás átragadt a francia újságírókra is. Nem tájékoztatták a francia közvéleményt a szmirnai vérengzések tényleges méreteiről. A franciáknak ezt a magatartását Winston Churchill is megbélyegezte egyik írásában: „A francia próbálkozások ellenére, hogy minimalizálják (a törököknek a görögök ellen Pontuszon és Kis-Ázsia nyugati részén) ezeket kegyetlenkedéseket, és hasonló szörnyűségeket mutassanak be kisebb méretekben a görögök részéről, a közvélemény – ha volt ilyen – határozottan a törökök ellen fordult”. (Agtzidis, 2010c:23)

Az amerikaiak ellenezték az Oszmán Birodalom felszámolását, mert az egész Törökországban létrehozandó amerikai protektorátusra aspiráltak. Az Egyesült Államok szövetséges mandátumát szerette volna megszerezni az egész ázsiai török területre, mert a moszuli olajmezőket kívánta birtokba venni. Chester amerikai admirális előjogokat kért egy nagy vasútvonal építéséhez, mely összekötötte volna Anatólia belsejét a Földközi-tenger partjaival. Pontuszon az amerikaiak baráti semlegességet tanúsítottak a kemali hatóságok iránt. Konkrét panaszok tanúskodnak arról, hogy görög szabadságharcosokat – akik az amerikai hajókra menekültek politikai menedékgot kérve – átadtak a törököknek. (Agtzidis, 2010c:23)

Nagy-Britannia, amely kezdetben támogatta a görög álláspontot, nem avatkozott be, hogy enyhítse szövetségese, Görögország vereségét. Amikor Anglia Batumit megszállva tartotta, megtiltotta a pontoszi szervezeteknek, hogy katonai alakulatokat szervezzenek Pontosz felszabadításáért. A britek felelősségét maga Lloyd George¹³² is elismerte az angol parlamentben tartott beszédében: „A törökök tombolása folyik a pontoszi görögök ellen, anélkül, hogy az angol és francia erők mentenék őket”. A brit küldöttek Lausanne-ban ismételten emlékeztették Ismet pasát, a török küldöttség vezetőjét, hogy Törökország azért győzött, mert az angol hadsereg 1922 augusztusában és szeptemberében tétlen maradt.¹³³

A görög anatóliai hadjárat (1919-1922) egybeesett az ír válsággal, fegyveres konfliktussal, amely sokkal közelebb volt az angol anyaországhoz, mint a távoli Kis-Ázsia amelynek csak a peremén, a szorosokban (The Straits) és a moszuli olajmezők hovatarozásában-kiaknázásában voltak valóban fontos brit érdekek. A brit hadsereg 4/5-ét már 1919-ben leszerelték, és a fennmaradt erők arra sem voltak képesek, hogy pacifikálják Írországot, amelynek nagyobb déli részét már az IRA tizenöt ezres fegyveres terrorcsoportjai uralták a lakosság támogatásával. A térségből – Bakuból, Grúziából – ki kellett vonni a brit csapatokat, akárcsak Arhangelszkből. Az egyre nagyobb politikai erőt képviselő szakszervezetek és Munkáspárt (hatalmon 1922-24 között) megakadályozták a vörös hadsereggel élet-halál harcot vívó lengyeleknek szánt fegyverek behajózását 1920 nyarán, ez ismétlődött volna meg egy, a bajba jutott görögök megsegítését szolgáló fegyver és hadianyag szállítás esetén 1922-ben. Anglia és Lloyd George egyedül maradt a görögök támogatásában. Görög politikájának kudarca lett egyik oka Lloyd George bukásának.

Az olaszok a franciákkal együtt a kemali hadsereget ellátták fegyverekkel, ruházattal, teherautókkal, vadász és felderítő repülőgépekkel, miközben a görög hadsereg segítség nélkül maradt. 1922. március 15-én titkos szerződést kötött Olaszország Kemallal, amely alapján a törökök tetemes mennyiségű katonai felszereléshez jutottak. Olaszország már az olasz nemzetállam megalakulásakor kimutatta érdeklődését a földközi-tengeri térség feletti hegemonia megszerzése iránt. Görögország terjeszkedése Ióniában és Kelet-Thrákiában veszélyeztette Olaszország stratégiai érdekeit. (Agtzidis, 2010c:24)

¹³² David Lloyd George (1863 - 1945) 1916–1922 között liberális párti miniszterelnökként vezette a Brit Birodalmat.

¹³³ A brit politikáról lásd Γιάννης Κουχτσόγλου, *Η πραγματική Αγγλία*, Αθήνα, 1956. [Joannis Kouhtsoglou: Az igazi Anglia]. Athén, 1956.

Nyilvánosságra kerültek iratok, amelyek arról tanúskodnak, hogy a Vatikán arra ösztönözte a franciákat, hogy segítsenek Törökországnak, mert nem akarta, hogy az ortodoxok kezébe kerüljön Konstantinápoly. A Vatikán attól félt, hogy a görög ortodox egyház komoly ellenfele lehet, amennyiben a keleti kereszténység régi központjában megszilárdítja helyzetét. A három szövetséges ország (Anglia, Franciaország és Olaszország) végül is elutasította a kis-ázsiai görögök kétségbeesett követelését egy önálló kis-ázsiai állam létrehozására, amelynek fővárosa Szmirna lett volna. Fegyveres beavatkozást helyeztek kilátásba, amennyiben a görög hadsereg elfoglalja Konstantinápolyt. (Agtzidis, 2010c:24)

Amikor Baltazisz görög külügyminiszter közölte a szövetségesek képviselőivel: a békét csakis az oszmán főváros görög katonai megszállásával lehet kikényszeríteni, a britek tudomásukra hozták görög védeceiknek, hogy fegyverrel állják útjukat, ha arra vetemednek, hogy megsértik Isztambul és a szorosok semleges övezetét. Egyúttal angol és francia csapatokat vezényeltek az oszmán főváros köré, majd angol hajóhad futott ki a nyílt tengerre, hogy szükség esetén feltartóztassa a görög hadihajókat. (Flesch 2004. 252)

Lloyd George miniszterelnök azonban, 1922. augusztus 4-i alsóházi beszédében a görögök fő erkölcsi támaszaként és szószólójaként lépett fel. Szavait a görög napilapok címdoldalon közzé tették, a görög hadvezetés pedig napiparancsban ragadott ki belőle szemelvényeket. „Miért nem engedjük meg, hogy a görögök teljes erővel harcoljanak? Nem mehetnek így tovább a dolgok. Nem tűrhetjük el a végtelenségig, hogy a kemalisták továbbra is abban a hitben ringassák magukat, hogy végül is kimenthetik ezt a kis országot”. Veszélyes és félrevezető nyilatkozat volt, amelyből azt a következtetést lehetett levonni, hogy a britek valamilyen határozott lépést terveznek a görögök támogatására. (Flesch 2004. 252)

Végezetül azt is hangsúlyozni kell, hogy a görög külpolitika sem volt minden esetben jól átgondolt és megtervezett, sokkal inkább a mindenkori nagyhatalmi politika körülményeinek volt kiszolgáltatva, és az európai hatalmak Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyának volt a függvénye. A görög nemzet fejlődésében tehát komoly szerepe volt az európai nagypolitikának, ami mindig saját érdekeinek megfelelően használta fel a görögség nemzeti érdekeinek megvalósítását, és általában nem segítette elő a nemzetegyesítés ügyét. (Balogh 2006:182)

9.3 Török győzelem Lausanne-ban

Miután Szmirna török kézre került, Kemal katonái Bursát is elfoglalták, majd a Gazi Konstantinápoly és Thrákia felé irányította a csapatait, hogy átvegye az ellenőrzést a Boszporusz felett, ahogy azt a Nemzeti Egyezmény szövege is megkövetelte. Lloyd George elfogadhatatlannak tartotta, hogy a törökök átkeljenek a semleges zónává nyilvánított szorosokon, miközben Kemal katonái rendületlenül meneteltek felfelé a Dardanellák ázsiai oldalán. Az eddig a miniszterelnök görögpartí politikáját ellenző Winston Churchill veszítet érezve átpártolt Lloyd George-hoz, és hivatalos közleményben kijelentette, hogy Kemalékat meg kell állítani, nem szállhatnak partra az európai oldalon.

A felháborodott franciák és olaszok erre visszavonták a korábban Çanakkalénál, erődemonstráció végett állomásoztatott csapataikat, kijelentve, hogy ők nem akarnak háborút a törökökkel.¹³⁴ Nemcsak a szövetségesek, az angol közvélemény is háborgott. Kemal, kihasználva a helyzetet és a kormányváltást Görögországban, gyors erődemonstrációba kezdett. Mintegy negyvenezer katonája tartott Çanakkale felé, ötvenzezer vonult İzmit irányába, negyvenezer állomásozott Konstantinápoly közelében, újabb húszezer Thrákiában. Az angol kormány – Curzon¹³⁵ heves tiltakozása ellenére – ultimátumot akart küldeni Angorának.¹³⁶ Ennek továbbítását az anatóliai angol erők parancsnoka, Harrington¹³⁷ tábornok bölcsen halogatta, míg Kemal el nem fogadta a meghívást a békekonferenciára, amelynek feltételül a Gazi Kelet-Thrákia visszaszolgáltatását szabta. Az ultimátumot így Harrington sosem továbbította.

A lausanne-i konferencia három fő kérdése a Boszporusz felügyelete, Moszuli problémája és a nyugati hatalmaknak az oszmánok által biztosított kivételező gazdasági szerződések, az úgynevezett kapitulációk helyzete volt. A törökök teljes felügyeletet akartak a szorosok felett, a szövetségesek azonban nemzetközi zónává akarták nyilvánítani, de végül a török álláspont nyert. A kisebbségek kérdésében Lord Curzon azt javasolta, hogy Törökország legyen tagja a Népszövetségnek (az ENSZ elődjének),

¹³⁴ Kinross, Patrick. (1964). *Crisis at Chanak, Atatürk: The Rebirth of a Nation*. London: Phoenix, 323-329. o.

¹³⁵ Lord George Nathaniel Curzon (1859-1925), brit konzervatív politikus, India alkirálya 1899 - 1905, külügyminiszter 1919-24, a Lordok Házának elnöke 1924-25. Lloyd George koalíciós kabinetjének számos vezető konzervatív tagjától eltérően Curzon nem támogatta Lloyd George-ot a Chanak válság idején, és lemondott, amikor 1922 október 19-én a konzervatív parlamenti képviselők találkozáján a Carlton Clubban megszavazták, hogy megszüntessék a koalíciót. Curzon így képes maradt külügyminiszter maradni, amikor a Bonar Law tisztán konzervatív minisztériumot alakított.

¹³⁶ Ma Ankara.

¹³⁷ Sir Charles Harrington tábornok, 1920-tól a fekete-tengeri, 1921-től az anatóliai brit erők főparancsnoka.

és a szövetség előírásainak megfelelően kezelje a kisebbségek kérdését. A törököket képviselő İsmet pasa elfogadta a javaslatot.

A múltat és a büntetés kérdését a lausanne-i békeszerződés végképp lezárta azzal, hogy közkegyelmet hirdetett meg minden olyan politikai és háborús bűncselekményre, amelyet 1914. augusztus 1-je és 1922. november 20-a között követtek el. A szövetségesek határozati javaslata az örmény nemzeti otthont a szíriai határ közelében jelölte ki. İsmet İnönü azonban kijelentette, hogy „egy ilyen lépés kizárólag Törökország felosztására irányulna”, s ezért még arra sem lát lehetőséget, hogy akár csak elkezdjék a vitát egy ilyesfajta rendezésről. (Flesch 2013: 337-8)

A török hadsereg kiharcolta a sèvres-i béke revízióját. Megállapodás született a kötelező lakosságcseréről, aminek következtében néhány hónappal később szinte az összes görög elhagyta Anatóliát.¹³⁸ A kötelező jellegű lakosságcsere a kisebbségi jogok védelmének gyengeségét jelentette. E csere során 190 000 görög és 355 000 muzulmán kényszerült otthont cserélni. Ebből úgy is tűnhet, hogy a törökök számára volt ez az esemény tragikusabb. Ezekhez a számokhoz azonban hozzá kell tenni még valamit: 1922 augusztusa és decembere között több mint egymillió görög ember (többségük pontoszi, kelet-thrákiai, konstantinápolyi) kényszerült elhagyni otthonát, hogy elkerüljék a mészárlást.¹³⁹

2. Tábla: A Görögországba menekültek származási helye a 20-as években – (mely területekről hányan jöttek). Forrás: Prévélakis, Georges (2007.134)

Albánia	2498
Szerbia	6057
Románia	722
Bulgária	49.027
Konstantinápoly	38.458
Kelet-Thrákia	256.635
Anatólia – Szmirna-környéke	626.954
Pontosz -Trapezunt	182.169
Összesen	1.162.520

Ez a törökök számára azt is jelentette, hogy ez a nagy tömeg nem fog visszatérni soha többé az otthonába, vagyis a hátrahagyott ingó és ingatlan vagyonnal a török

¹³⁸ Törökországban az 1927-es népszámlálás szerint 119,8 ezer (0,9 %) görög élt, közülük 85,4 ezer (8,2 %) az európai, 34,4 ezer (0,3 %) az ázsiai részen.

¹³⁹ James W. Gerard, Németország volt amerikai nagykövete szerint „Lausanne-ban feláldozták a keresztény civilizációt az olaj-spekulátorok érdekeinek oltárán”; Lausanne, the Christian civilization was sacrificed at the altar of oil speculators.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/683/8687.pdf>

állam rendelkezhet. A lakosságcserére kényszerültek száma valójában megközelíti a 2 milliót, melyben 450 ezer görögországi török muzulmán is benne van. (Szidiropulosz 2015) Norman M. Naimark, a Harvard Egyetem professzora szerint az áttelepítésre szánt népesség nagyobb részét már 1923 előtt elűzték, ennek során a kisebbségekhez tartozó több százezer embert meggyilkoltak.¹⁴⁰

A békeszerződést végül 1923. július 24-én írták alá, ez volt az első világháborút követő egyetlen olyan békeszerződés, amelyben nem a szövetségesek akarata érvényesült.¹⁴¹

Churchill és Lloyd George görög politikája végleg megbukott, ugyanis a brit hadsereg nem volt hajlandó háborúzni az Európában partraszálló törökök ellen, ehelyett Harrington tábornok és Musztafa Ismet (Inönü) tárgyalóasztalhoz ültek a Márvány-tenger anatóliai partján fekvő Mudanyában. 1922 novemberében megnyíló konferencián nyolc hónapos tárgyalásokat követően az Inönü által vezetett török delegáció 1923. július 24-én aláírta a lausanne-i szerződést, mely a központi hatalmak által kötött békék közül messze a legkedvezőbb feltételeket szabta meg. Az egyezmény eltörölte az 1920-as sèvres-i szerződésben foglalt – a nyugati hatalmak számára gazdasági előjogokat biztosító – kapitulációkat, és az erőviszonyoknak megfelelően teljesen új határvonalat állapított meg. A béke nagyrészt Törökország mai határait rögzítette, vagyis Ankara uralma alatt hagyta a kurd és örmény kisebbségeket, Anatólia egészét, Konstantinápolyt és Rumélia területét a Marica folyóig.

¹⁴⁰ Naimark, Norman M.. (2002). *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Harvard University Press, 55. o

¹⁴¹ Kinross, Patrick. (2003). *Negotiations at Lausanne, Atatürk: The Rebirth of a Nation*. London: Phoenix, 354-363. o.

EPILOGUS

Szmirna: a 20. századi görög tragédia

*IÓNIKUSAN*¹⁴²

Mert széttörtük fölszentelt szobraikat,
mert templomaikból elűztük őket,
azért még meg nem haltak az istenek.
Ó, ión föld, téged szeretnek örökké,
lelkük terád emlékezik örökké.
Ha augusztusi reggel süt fölötted,
párádon életük borzongva átcikázik,
s egy efeboszi éteralak olykor
megfoghatatlanul, gyors vándorlépteivel
átvonul magasan a dombjaid fölött.

Vas István fordítása

Az Égei-tenger partvidéke és szigetvilága volt az első nagy európai civilizáció - a görög - színtere. A görögök ez idő tájt helléneknek nevezték magukat, földjüket pedig Hellásznak. A görög civilizáció ezután a szárazföld városállamai körül fejlődött ki, különösen Attikán, a Peloponnészoszon és a nyugat-anatóliai Jóniában. (Jelavich 1973:14)

A Kr. e. VII. században görög telepések által alapított Szmirna Anatólia egyik legjelentősebb görög városállamává vált, a matematika bölcsője és a költő, Homérosz egyik feltételezett szülőhelye. A római Birodalom alatt Kis-Ázsia egyik legnagyobb és legromanizáltabb városa,¹⁴³ számos templommal és egy nagy ókori színházzal rendelkezett, és „Ázsia öröme és a Birodalom ékköve” névvel illették.

Ezután a város életében rablások és hanyatlás időszaka következett. Gyors egymásutániságban először a Szeldzsukok (1081), a genovaiak (1261), a Jeruzsálemi Szent János lovagrend lovagjai (1344), Timur Lenk (más néven Tamerlán) (1402), és Velence (1472) támadták meg, a XV. század után a Török Birodalom egyik apró

¹⁴² Konsztantinosz P. Kavafisz (1863-1933): *Iónikusán*. Vas István fordítása. Megj. A vers első sorában Kavafisz nem írta oda a *fölszentelt* szót. Csak ennyit írt: *Γιατί τα σπάσαμε τ' αγάλματά των*, tehát, Mert széttörtük szobraikat. (SCs).

¹⁴³ A Jelenések Könyvében szereplő hét őskeresztény gyülekezet egyike Szmirna. (Jel 1.11; Jel 2.8-11) *Επιστολή προς Εκκλησία Σμύρνης*, (Αποκάλυψη 2:8-11)

kereskedővárosává vált, mely az egész szomszédos régiót ellátta. 1580-ban Szmirna körülbelül kétezer lakost számlált.

Újjászületését földrajzi elhelyezkedésének köszönheti, miután egy hosszú tengeröböl végében fekszik, Anatólia nyugati partján, azon a helyen, ahol a Mediterráneum benyúlik Ázsia nyugati végébe. Szmirnában egyesül Ázsia és Európa. A tengeröböl rendelkezik a part legjobb horgonyzóhelyeivel: a legnagyobb hajóknak is helyet tud adni. 1600 után Szmirna második aranykorát élte, ő lett „Levante gyöngye” és „Ázsia szeme”.

Hírnevét a kereskedők adták. A város új lendületét az ő igyekezetük adta, amellyel a török kormány által kivetett vámokat és árellenőrzéseket próbálták megkerülni. 1574-től kezdve Isztambulban még hiány is fellépett amiatt, hogy az Egyiptomból a fővárosnak szánt ellátmányokat szállító török hajók Szmirnában tették le rakományukat, ahol előnyösebb árajánlatokat kaptak, mint a Birodalom hivatalos mérőállomásainál.

A külföldi konzulok érkezése megerősítette a város nemzetközi státuszát. Így 1630-tól velencei, holland, angol és francia konzulokat tudhatott magáénak. A francia konzul, janicsárokból álló személyi testőrgárdájának védelmében királyhoz méltó életet élt, a hazájából érkező minden látogatót tárt kapukkal várva. Összetett és jövedelmező üzletek lebonyolítását is magára vállalta, mint például a máltai lovagrend lovagjai által foglyul ejtett török rabszolgák visszavásárlását.

Az 1670-es években a nagy török író, Evliya Çelebi-t meghatotta a frankok (az európaiaknak adott általános elnevezés) nagy gazdagsága és a konzulok nagy hatalma: „A frankok hajói olyan gyakran kötnek ki, hogy Szmirna fele Frengisztánra (Európa) hasonlít. Ha valaki megüt egy hitetlent, mindenki azonnal köré gyűlik, és vagy a konzulátus egy bírója elé citálják, vagy a hitetlenek kivégzik. Ettől a pillanattól kezdve a muzulmánok majdhogynem láthatatlanná válnak, így a település olyan lesz, mint egy sötét frank város”.

A kezdetektől fogva voltak Szmirnában keresztény templomok, zsinagógák, és mecsetek. Európától eltérően, ahol szinte hisztérikus vallási egységesülés figyelhető meg, itt olyan állapotok uralkodtak, amit az európaiak „teljes vallásszabadságnak” neveztek, hasonlóan a Levantei kereskedelemben résztvevő más városokhoz. 1700-ban a városban tizenkilenc mecset volt, három római katolikus, két ortodox-görög, és két örmény templom és nyolc zsinagóga. A Frank utcában szinte keresztény településen

érezhettük magunkat. Néhány európai kereskedő, akik soha sem tanultak meg törökül, olaszul, kizárólag zsidó közvetítők segítségével bonyolították le csereüzleteiket.

Szmirna a kedvtelés és a haszon városa volt. Tavernái híresek voltak, kiváltképpen a karnevál/farsang idején. Franciásan, törökösen, vagy görögösen táncoltak bennük, olyan vehemenciával, hogy néhány török azt hitte, bolondokat lát. Az olasz hölgyek báját, a görög nők élénkségét, és a török asszonyok fenséges viselkedését ötvözve a város asszonyai arról voltak híresek, hogy szinte ellenállhatatlanul elbűvöltek mindenkit.

1600-ról 1650-re a város lakossága ötezerről harminc-negyvenezerre nőtt, 1700-ra pedig körülbelül százezerre. Két göröggre, egy örményre és egy zsidóra talán hét török jutott. A XVIII. században Franciaország tette ki a Török Birodalom kereskedelmi és külhoni kapcsolatainak nagy részét. 1784 és 1789 között négyből egy Marseilles-ből induló hajó Szmirnába tartott. Ez volt a francia kereskedelem legfontosabb külföldi kikötője, és a Birodalom legnagyobbja és leggazdagabbja. „Szmirna, gazdagság!” mondta I. Sándor orosz cár Arnaud de Caulaincourt-nak, Napóleon nagykövetének 1808 március 12-én, amikor a Török Birodalom felosztását tervezték. (Mansel 2008)

1770-ben, 1797-ben és 1821-ben a város három olyan időszakon ment keresztül, amikor a muzulmán csapatok vagy katonák rettegésben tartották, a keresztények által elkövetett támadásokra válaszolandó - Oroszország egy tengeri győzelmére az Égei-tengeren, és a görög függetlenségi háborúra. Ezek a zavargások ezrek életét követelték a keresztény lakosság körében, és a levantei városok törekenységére hívták fel a figyelmet.¹⁴⁴

Szmirna egy veszélyes és viharos határváros volt 1821-ben, különösen az orosz diplomaták számára a görög szabadságharc első hónapjaiban. Az 1797-es Szmirnai felkelés, az 1821-es zavargások előzménye, a janicsár hadtest fegyelmének hiányából eredő pusztító városi lázadás volt. Július közepére a görögök véletlenszerű gyilkolása mindennapossá vált, a város kihalttá vált, elhagyott boltokkal és házakkal együtt. Szmirnára összpontosítva, Destunis orosz diplomata rávilágított a mély és megrendítő görög lázadás okozta viszonylag elhanyagolt problémára az Oszmán Birodalom uralma alatt álló görög lakta területeken, amelyek közvetlenül nem voltak érintettek a harcban. A szmirnai görög és török közösségek közötti fokozódott feszültséghez társult a helyi

¹⁴⁴ Prousis, Theophilus C., "Smyrna in 1821: A Russian View" (1992). History Faculty Publications. 16. University of North Florida

kormányzat majdnem teljes bukása, amelyet a helyi janicsárok fegyelmezetlensége és a török csőcselék haragja okozott. Destunis beszámolója a város nyugtalanságáról és zavargásairól valóban hatásos emlékeztetőül szolgál az erőszakra, amely az Oszmán Birodalom politikai hanyatlása idején az oszmán társadalom felszíne alatt bujkált.¹⁴⁵

Ugyanebben az időszakban Szmirna fokozatosan görög nagyvárossá vált, a kereskedelem a Török Birodalomban elfoglalt jelentős szerepére támaszkodva. A város görög kereskedői eléggé meggazdagodtak ahhoz, hogy korszerű iskolákat és vállalatokat alapítsanak. Még a görög függetlenség kikiáltása után is, 1830-ban görögök ezrei továbbra is Szmirnában dolgoztak, és inkább „nyögték a török rabigát”- és kerestek tetemes összegeket - mint hogy szabadon... és szegényen éljenek. 1840-ben (vagy egyesek szerint 1870-ben), a XIV. század óta először, Szmirna görög lakosainak száma meghaladta a törökökét: ötvenötezer görög, de csak negyvenötezer török (és tizenháromezer zsidó, tizenkétezer európai és ötezer örmény). Szmirna valóban „gyaúr” („hitetlen”) volt, ahogy a törökök nevezték. A görögök az édes illatú Szmirna-ként emlegették. (Mansel 2008)

A XIX. században, amikor a város gazdagabbá vált és jobban kiterjedt, a Török Birodalom ékköveként kezdett magára tekinteni. 1869 és 1875 között a britek álláspontja ellenére új kikötőt és egy nagy rakpartot kezdett építeni a francia Dussaud Testvérek vállalata: ez a Török Birodalom történetében egyedülálló méretű vállalkozás volt. A Török Birodalom első vasútvonalainak kiindulópontja is e város volt, mely további hatalmas lökést adott a város fejlődésének. 1893-ban a város lakosságának nagyobbik fele török, de van kb. 134 ezer görög, 9 ezer örmény, 17 ezer zsidó és mintegy 56 ezer külföldi. A szmirnaiak mind görögül beszéltek, még a törökök, zsidók, örmények is.¹⁴⁶ (Sztotiriu 1970:38)¹⁴⁷

A háborúk, az ifjútörök mozgalom és a török nacionalizmus előtörése érezhetően súlyosbítja a görög-török viszonyt. A helyzet a 20. század elején drámai módon romlik. Az 1912 és 1913 között a balkáni háborúk során elszenvedett török vereség és a balkáni törökök ezreinek Anatóliai letelepedése után azonban újra felerősödtek a nemzeti

¹⁴⁵ Milton, Giles. *Paradise Lost, Smyrna 1922: The Destruction of Islam's City of Tolerance*. London: Sceptre, 2008.

¹⁴⁶ Dido Sztotiriu: *Egy anatóliai boldog ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 236–237. (Eredeti címe: Véres föld [*Ματωμένα χώματα*] 1962.) Szöllösy Klára (ford.), Hadzis Dimitris (utószó).

¹⁴⁷ Sztotiriu regénye a görög nemzeti tragédiáról szól. Dido Sztotiriu (Διδώ Σωτηρίου, Aydin 1909 - Athén 2004), Jóniában született és élt író, újságíró. Személyesen élte meg a szülőföld elvesztését. Ennek megrázó élményeiből született a könyv, melyet több nyelvre lefordítottak, 2008-ban filmet készítettek belőle. Sztotiriu 1986-ban a Görög-Török Baráti Társaság alapítói között van, Mikisz Theodorakis, és Zulfu Livaneli zeneszerzőkkel együtt.

ellentétek. Az Oszmán Birodalom - további sorsát ismerve végzetes módon – a németek oldalán belép az első világháborúba, s mindent alárendel a háború céljainak: a „megbízhatatlan elemeket”, a helyi keresztény lakosságot pedig deportálják és munkatáborokba kényszerítik. Törökország lényegileg német gyarmattá lett.¹⁴⁸ A háború kitörése előtt szörványos kegyetlenkedések fordultak elő, Foçában, Ayvaliban és másutt. De mihamarabb Törökország a németek oldalán belépett a háborúba, megkezdődött a partvidéki görög lakosság módszeres kiirtása. Az embertelen körülmények, a kényszertelepítések, a betegségek és éhezések, a kegyetlenkedések, a pogromok, szervezett mészárlások megtizedelték a keresztény lakosságot. (Mansel 2008)

Szmirna hanyatlása a brit pártfogás alatt, 1919 május 15-én érkezett görög katonákat szállító hajók érkezésével indult meg. A nemzeteket kihasználva David Lloyd George egy „új, Nagy-Britanniának kedvező görög birodalomban” hitt. Elefthériosz Venizélosz görög miniszterelnök, éppúgy, mint a görögök nagy többsége meg volt róla győződve - ahogy ugyanazon év május 17-én Párizsban kijelentette: hogy „Görögországnak csak attól a pillanattól lehet valódi jövője, hogy az Égei-tenger mindkét partjára kiterjed.”

A görög csapatok érkezése után a rakpartok török katonák százainak legyilkolásától és megalázásától voltak hangosak. Minden közösség először saját nemzeti érdekeire gondolt, és nem a város jövőjére. A város megszállása és a görög erők előrenyomulása Anatóliában a nagy török nemzeti hős, Atatürk színre lépésének legnagyobb előremozdítói voltak. Ő maga május 19-én szállt partra Samsunban, négy nappal a görögök Szmirnába való érkezése után. E nélkül, ahogy azt később kijelentette, a törökök tovább szunnyadtak volna.

1920-ban a görögök hivatalosan is átvették a város és a környező vidék közigazgatását, bár a vidék nagyobb részében török volt. Úgy tűnt, dicsőséges időszak következik. Az 1919-ben Szmirnában kiadott huszonegy újság közül tizenegy görög, hét török, öt héber vagy judeai-spanyol, öt örmény, és öt francia nyelvű volt. Ugyanebben az évben hétezer hajó fordult meg a kikötőben. A város ekkor tizenöt mozival, ötszáz-tizenhárom kávéházzal, negyvenhárom sörözővel és nyolc bálteremmel rendelkezett. De a brit titkosszolgálat egy 1919 végén készült jelentése elismerte: „a két

¹⁴⁸ Horváth Krisztián Újgörög tragédia. *Nyelv és Tudomány*, 2013.

nép közötti alapvetően ellenséges viszony (...) a görögök (hódítókénti) pusztajelenlétével is észrevehetően erősödött”. (Mansel 2008)

1922 augusztusában a görög hadsereget, kevesebb, mint száz kilométerrel Ankara előtt, Atatürk legyőzte. Megosztottan, demoralizáltan és a hazatérésre áhítozva a görög katonák brutális, bestiális cselekedeteket hajtottak végre. Török városokat és falvakat gyújtottak fel és raboltak ki, mint Manisát és Aydint, számos lakost kivégezve. Szmirnában a város élete ennek ellenére a normális kerékvágásban folyt tovább.

Az 1922 augusztusában meginduló kemalista támadás szeptember elején éri el Szmirnat.

A görög vereség híre rettegéssel töltötte el a várost. A gazdagok elkezdtek menekülni. Szeptember 8-án a görög hatóságok és a hadsereg archívumukkal együtt hajóra szálltak, hátrahagyva az általuk „felszabadított” népet. Szeptember 9-én Atatürk erői behatoltak a városba, tökéletes hadirendben, ahogy azt néhány fotón láthatjuk.

A következő napon Atatürk személyesen bevonult a városba. Ivott egyet a híres Kraemer hotelben, felkereste a Konak főhadiszállását, hogy értekezzen Nurettin pasával, akit a város élére nevezett ki, ezután egy Karsiyaka-i villába húzódott vissza, az öböl másik oldalán. A törökök fosztogatni és gyilkolni kezdtek az örmény negyedben, ahol szeptember 13-án a tüzek kiütöttek. Ehhez a rendezett vagy rendezetlen török katonák is hozzájárultak, sőt talán ők maguk okozták. A hatóságok az örményeket és a görögöket tették érte felelőssé.

Mint az előző, 1797-es és 1821-es tömegpusztítások esetében, a keresztények a rakpartokra siettek. És igazi emberirtás kezdődött. Hamarosan lincselések, mészárlások kezdődnek – a nemzetközi közösség minden figyelmeztetése ellenére a bosszúszomjas török hadsereg rászabadítja a poklot Szmirna polgárait és a városban rekedt menekültekre. (Sztiriu 1970:266) Szmirnában a legtöbb örményt és görögöt megölték.¹⁴⁹ A menekülők sikolyai és a pisztolyok és puskák megállás nélküli lövéseinek hangjai sem tudták elnyomni a lángok ropogását és az összeomló épületek zaját.

Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Franciaország és Olaszország ekkorra már kimentették országuk szülőtteit. A parton várakozó civilek kétségbeesése leírhatatlan volt: A hadihajók felszedték a horgonyt. A parton állók kővé merevedtek. Nem szóltak, nem lélegzettek – nem is éltek. Olyanok voltak, mint a sírkövek a török temetőben,

¹⁴⁹ A negyedmillió város görög lakosai közül néhány ezren tudtak elmenekülni. Pontos adatok nem tudhatók, ekkor a városban tartózkodó – átvonuló menekültek óriási száma miatt sem.

egyik a másik mögött... De mit is beszélek? Csak aki eltemette édes gyermekét, és hallotta, amikor a koporsót leengedik a sírba, csak az tudja elképzelni, mit éreztünk mi abban a pillanatban. (Sztotiri 1970:259)

Legvégül a kikötőben álló, megrémült legénységüktől gyakran akadályoztatott külföldi hadihajók felvették azokat a menekülteket, akik nem fulladtak vízbe miközben megpróbáltak feljutni rájuk. Egész szeptember hónapban körülbelül kétszázhuszonegyezer menekültet mentettek ki a Kordonból (Szmirnának a part mentén futó két utcáját nevezték így). Egy hónap leforgása alatt a város képe teljesen megváltozott. A lángokban álló várost az Göztepe-i Uşakizade-villájából¹⁵⁰ szemlélő Atatürk, aki itt az ifjú Latife Hanım-nak udvarolt, és győzelmét ünnepelte, azt mondta életrajzírója, Andrew Mango szerint: „Hagyjátok had égjen. Had dőljön romba.” A török újságíró Falih Rifki Atay, aki Atatürköt jött meginterjúvolni, kijelentette: „Bár a várost pusztító tűzvész kegyetlen veszteség, a muzulmán Szmirna semmit sem veszített a győzelem felett érzett örömeiből.” Az utcákat török zászlókkal aggatták tele. Később ezt írta: “Miért égettük fel Szmirná? Féltünk talán, hogy sosem szabadulunk majd meg a kisebbségektől, ha házaik, hoteleik, és tengerparti éttermeik a helyükön maradnak? (...) Ez nem pusztán a rombolás ösztönéből fakadt. Kisebbségi érzés is volt mögötte. Úgy tűnik mindezen helyek, melyek túlságosan hasonlítanak Európára arra voltak hivatottak, hogy keresztények és idegenek maradjanak, és megtagadják őket tőlünk.” Pedig 1919 előtt a török kormány és a muzulmán népesség nagymértékben élvezték a hitetlen Szmirna előnyeiket miközben maguk is védelmükbe vették. (Mansel 2008)

A félelem is közre játszott. A görög hadsereg kis híján győzött. A kisebbségek problémáját egyszer és mindenkorra ki kellett küszöbölni. 1922 szeptember 15. után az Szmirnában maradt görögök és örmények ezreit kényszermunkára fogták, elvben azért, hogy újjáépítsék a görög hadsereg által lerombolt falvakat: többségük soha többé nem került elő.

Az szmirnabeli görög menekültek hozták magukkal Nea Smyrni-be – az „új Szmirnába”, ami az új athéni külváros neve lett, ahova letelepedtek - Krétára, Makedóniába és máshova azokat a radikális ideológiákat, melyek segítségével meg lehetett dönteni a királyságot és meg lehetett alapítani a Görög Kommunista Pártot (KKE); csak úgy, mint megindító, szúfista ihletésű anatóliai rembetiko zenéjüket,

¹⁵⁰ Nevét az építető Uşakizade Sadik Beyről kapta, ez később kiegészült Kemál barátnőjének, a családhoz tartozó Latife Hanım-nak a nevével, aki Szmirna bevételé idején az épület tulajdonosa volt, ezért ma törökül Uşakizade Latife Hanım Köşkü-nek hívják. Göztepe (kb. „Látóhegy”) Szmirna egyik külvárosa.

szakértelmüket a kereskedelem terén és számos emléküket az elveszett Paradicsomból.¹⁵¹

Zárszó

A görögök kétféle módon kapcsolódtak a keleti kérdéshez: egyrészt megjelent az irredentizmus eszméje az oszmán uralom alatt élő görög népességben, másrészt megszületett az új görög állam ideológiája, a „Nagy Eszme”. Ez a két párhuzamos és többnyire egymással kölcsönhatásban lévő folyamat összefüggésben volt azokkal az ideológiai irányzatokkal, amelyek a demokratikus európai térségben elterjedtek. Egy olyan korszakban vagyunk, amelyben a felvilágosodás hatására a nemzeti mozgalmak összeütközésbe kerülnek a despotikus birodalmakkal.

A török nacionalizmus fokozatos megerősödése 1910-től kezdődően szembefordította egymással Athént és a Portát, ez pedig a balkáni nemzetállamok közeledéséhez, sőt, szövetségi rendszerük kiépítéséhez vezetett. Ennek a politikának a gyakorlati lépései az Oszmán Birodalom európai területeinek szinte teljes felosztásához vezettek, és Görögországot nemcsak az első világháborúba való belépés felé orientálták, hanem hozzájárultak (az azt követő görög–török háborúban való részvétellel) az expanzív külpolitika teljes kudarcához is. (St Clair, 2008.29)

Az elmúlt két évszázadban a görögök kapcsolata balkáni szomszédjaikkal változatos utat követett. Azok az utak, amelyeket kezdetben az ökumenikus felvilágosodás és a „*Hódító Ortodox Balkáni Kereskedő*” elképzelése határozott meg, új nemzetállamok eltérő útvonalaira kerültek. A görög állam és vezetői örökölték, vagy kisajátítottak egy olyan kulturális örökséget, amely egyszer minden balkáni ember számára elérhető volt. Összetévesztették ezt a modernség előtti ökumenét a Balkán-félszigeti görög állam civilizációs kiváltságával. Nem telt el sok idő, mire nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlődő nemzetállamok versenyeznek a területekért és a befolyásért, és ez az államépítés a kizárólagos kulturális és adminisztratív építkezésen alapult. Mindazonáltal a görögök vezetői továbbra is egy szerbekkel és bolgárokkal közös szövetségben reménykedtek, még az után is, hogy az eltérő nemzeti tervük ismertté vált.

¹⁵¹ Giles Milton, 2008-as könyvében használta Szmirnára ezt a fogalmat (“Elveszett Paradicsom”), Milton, Giles. *Paradise Lost*, Smyrna 1922: The Destruction of Islam’s City of Tolerance. London: Sceptre, 2008.

A görög-bolgár szakadás 1870-ben kezdődött, amikor az oszmán szultán elismerte a Bolgár Exarchátus autokefál orthodox egyház autonómiáját, ezzel megszakítva minden kapcsolatot a Konstantinápolyi Patriarchátussal. Ahogy az oszmán Makedóniáért folytatott küzdelem elérte a tetőpontot, úgy a görög–bolgár kapcsolatok hanyatlásnak indultak. A bolgárok, akik valamikor a görög szövegekben „bátor, őszinte és szorgalmas” jelzőkkel jelentek meg, 1882-ben már „tisztátalanok, barbárok és ártalmasak” voltak. Az 1912-13-as Balkáni-háború volt az utolsó kísérlet arra, hogy a Balkán együttműködjön a csatamezőn. Mielőtt a háborúk véget értek volna, a szövetségesek megbontották csatasoraikat és egymás ellen fordultak.¹⁵²

A felkelések és fegyveres összeütközések sorozatában az utolsó jelentős helyi háború, amely a Balkánon és a Közel-Keleten zajlott, az a görögök kis-ázsiai hadjárata volt Törökország ellen 1920 és 1922 között. A görög hadsereg bukását és Ióniából való visszavonulását, a görög népek Anatóliából és Törökország európai részéről való tömeges kivonulása követték. A nyomorgó és morálisan megtört menekültek elárastották Görögországot, hogy mentse az életüket. 1923-ban a lausanne-i konferencia döntése, ami a Törökországban és Görögországban fennmaradó kisebbségek „hazatoncolásáról” intézkedett, valamint a neuilly-i egyezmény, amit Görögország és Bulgária kötött a saját nemzeti kisebbségeik kölcsönös emigrációjáról, még tovább növelte az otthonukból kiszakított görögök számát. 1923 végére másfél milliós nagyságrendű menekültáradattal kellett szembenéznie Görögországnak, ami a negyedét tette ki a teljes népességének. (Pentzopoulos 2002:18)

Ez volt az első alkalom a történelemben, hogy az áttelepítés során megpróbálták szétválogatni a nemzetileg kevert embereket, és a kísérlet nagy figyelmet keltett. Habár a közigazgatási szervezet lehetővé tette ezt a cserét és a közvetlen eredményeket alaposan elemezték, a szóban forgó országokat érintő hosszú távú hatásokat viszont senki sem próbálta felbecsülni. (Pentzopoulos 2002:18)

A háború alatti évek hosszú távú politikai instabilitást jeleztek Görögországban, egy sor demokratikusan megválasztott kormány és a katonai puccsok gyorsan követve váltották egymást. (Bozatzis 1999:10)

A kisázsiai vereség és az azt követő menekülthullám a görög társadalomfejlődés legmeghatározóbb élményének bizonyult. Lényegében ekkor született meg a mai Görögország. Görögországban a felfordulás teljes. (Garde 2007:95) Ennek gazdasági

¹⁵² Preface by Thanos Veremis. In: Othon Anastasakis, Dimitar Bechev and Nicholas Vrousalis Eds. *Greece in the Balkans: Memory, Conflict and Exchange*. 2009 Cambridge Scholars Publishing

hatása máig ható, és ekkorra datálhatjuk a görög nemzetállam megszületésének időpontját is. (Fokasz 1991:103)

Az időszak valamennyi jelentős politikai konfliktusa - a kisázsiai katasztrófa 1922-ben, a monarchia megdöntése, majd a köztársaság kikiáltása 1924-ben, egy 1933-as merényletkísérlet Venizéosz ellen, valamint híveinek 1935-ös puccskísérlete, s végül a monarchia ezt követő helyreállítása - mind a görög társadalomban a szembenállást – a nemzeti kettészakadást - erősítette, mélyítette s konzerválta. (Fokasz 1991:104)

Az egymást követő forradalmak és államcsínyek közt eltelt két évtized különféle kormányainak legnagyobb teljesítménye a kisázsiai menekültek s a balkáni kisebbségek kicserélése folytán hazatért görögök elhelyezése volt. (Horváth 1943:14)

A fél évezredes oszmán uralom nem múlt el nyomtalanul, a fatalizmus, a hatalommal szembeni viselkedés módja (alázatos, de azt kijátszani igyekvő), illetve a kiskapuk keresése beleivódott a politikai kultúrába és a mindennapok részévé vált, nehezítve a modern intézmények átvételét, és rányomva bélyegét a délkelet-európai államok későbbi történetére. (Hornyák 2009)

A dolgozat legfontosabb eredményei és következtetései

Reméljük, hogy ez a dolgozat nemcsak a modern Görögország megértéséhez, hanem a görögök és balkáni szomszédjaik közötti összetett kapcsolat interdiszciplináris, összehasonlító megértéséhez is jelentős hozzáadott értéket képvisel. Továbbá segít megérteni a kibékíthetetlen görög-török szembenállás legalább két évszázados (a görög szabadságharc kezdete 1821) történelmi gyökereit: százezres nagyságrendű kölcsönös népiirtások, melyekben a görögök szenvedték el a legnagyobb veszteségeket.

Tudatosítja azt a – csak kevesek által ismert – tény, hogy görögségnek háromezer éves történelmében mindvégig – pontosabban 1922-ig – három fő településterülete volt: az európai szárazföld (Attika, Peloponnészosz) mellett a szigetvilág Korfutól, sőt Sziciliától kezdve Krétán át Számoszig-Leszboszig-Rodoszig-Ciprusig, és a kis-ázsiai-anatóliai félsziget, amely évszázadokon át – különösen a Római Birodalom idején – a legjelentősebb és leggazdagabb volt a három közül. Elég csak arra utalnunk, hogy az újszövetségi *Jelenések Könyvében* szereplő hét

őskeresztény gyülekezet mindegyike Kis-Ázsiában volt, mint a legismertebb Szmirna (a mai Izmir) és Efézus/Efezosz.¹⁵³

Történelmileg és etnikailag tehát indokolt lett volna egy délnyugat-anatóliai görög államrész létrehozása Szmirna központtal (a kis-ázsiai területen – Pontusszal - a Szmirnai tragédiáig, közel két és félmillió milliő görög élt!), valamint egy Kurdisztán délkeleten és egy Nagy(obb) Örményország északkeleten. Mindez körvonalazódott az 1920-as – a mi Trianonunkhoz hasonló – sèvres-i békében, de akkorra már hiányzott (az 1918-19-ben meglévő) angol-francia-olasz-amerikai nagyhatalmi egyetértés és támogatás. 1920-22-re már leszerelték a győztes hadseregeket (Bring our boys home), és megerősödtek a pacifista-kommunista, sőt szovjetbarát erők, így szó sem lehetett katonai beavatkozásról: ez tette lehetővé a szovjetek mellett a Kemal-vezette török nacionalisták győzelmét.

A török győzelem - görög vereség okai világosan megfogalmazódnak a dolgozatban. A magyarországi helyzettől eltérően a törököknek – a gyenge örmény előrenyomulás mellett – csak egyetlen komoly ellenféllel kellett leszámolni (nem hárommal, mint nekünk!): a görögökkel. A térségben (Dardanellák, Kisázsia, a későbbi Szíria és Irak) jelen lévő három – jelentéktelen - szárazföldi és tengeri haderő sem lépett fel a békeszerződést nyíltan megszegő, a leszerelést és a háborús bűnösök megbüntetését megtagadó ankarai nemzetgyűlés-ellenkormány, az újjászerveződő Kemal-vezette hadsereg ellen, sőt a franciák és olaszok nemcsak kivonták csapataikat, hanem átadták a törököknek hátrahagyott modern hadfelszerelésüket kézfegyverektől repülőkhöz és híradóeszközökig. A legnagyobb támogatást – katonait és pénzügyit – azonban a megerősödő szovjet szomszéd adta, a területi viták rendezése után Irán sem támadott (a 17. század közepe óta stabil a török-perzsa határ), így Kemál összpontosított hadereje egészét a fővárosukat megközelítő görögök ellen vethette be. A görög társadalom és kormányzat megosztott volt: ahelyett, hogy a görög többségű Szmirnat és környékét megerősítették volna, nem tették ezt meg, nem hagyva lehetőséget a szmirnaiak ellenállására – a görög hadsereg kivonulása esetén. Bár stratégiaileg indokoltan Konstantinápoly megszerzésére törekedtek, de elidegenítették ezzel egyetlen komoly szövetségesüket, Lloyd George Nagy-Britanniáját.

¹⁵³ A hét őskeresztény gyülekezet: az efézusi, a szmirnai, a pergamoni, a thiatirai, a szárdiszi, a filadelfiai és a laodíceai. (Jel 1.11) Ἑπτὰ Ἐκκλησίαις: Ἐφεσος, Σμύρνη, Πέργαμον, Θυάτειρα, Σάρδεις, Φιλαδέλφεια, Λαοδίκεια. (Ἀποκάλυψη 1.11)

A legfontosabb különbség a magyar és törökországi helyzet között azonban az volt, hogy a helyzetet félreismerő, naiv Károlyi-kormányzat és az egyre erősebb kommunista aknamunka akadályozta egy ütőképes magyar hadsereg újjászervezését, melynek ellenállásával legalább etnikai határokat érhettünk volna el, Kemálékhoz hasonlóan (ugyanis az angolok és a franciák már 1918 novemberében lemondtak Bécs és Budapest megszállásáról, tehát egy közép-európai „rendcsinálásról”).

IRODALOM

Források

The Balkan Wars 1912-1913. The War Correspondence of Leon Trotsky. New York, Pathfinder, 2001.

Byron: *Don Juan, III.* Fordította: Ábrányi Emil. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedés kiadása.

Documents on British foreign policy, 1919-1939. Published by Her Majesty's Stationery Office:

– First Series: Volume XVII: Greece and Turkey, January 1, 1921 - September 2, 1922. ed. by W. N. Medlicott, Douglas Dakin and M. E. Lambert. 1970. - cxxxii, 948 p. (Volume 17)

– First Series: Volume XVIII: Greece and Turkey, September 3, 1922-July 24, 1923. ed. by W.N. Medlicott. Douglas Dakin and M.E. Lambert. 1972. - lxxxii, 1064 p. (Volume 18)

Halmosy Dénes (1983) *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 53–78.

Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háború történetéből (2000) Fordította és sajtó alá rendezte: Horváth Krisztián. *Documenta Historica* 49. Szeged.

House of Commons. The Parliamentary Debates, Fifth Series, 157 kötet, p p. 2001-2002.

Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο. Διπλωματικά Έγγραφα από τη Βιέννη* (1909-1918). (1995) Θεσσαλονίκη, έκδ. Εύξεινος Λέσχη Θεσσαλονίκης, 1995. [Polichronis K. Enepekidis: Népiirtás a Fekete-tenger mentén. Diplomáciai iratok Bécsből (1909-1918)] Efxinos Leshi Thessalonikis, Thessaloniki].

Szász Erzsébet (1995) A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriász. *Documenta Historica* 20. JATE, Szeged.

Szász Erzsébet (2005) A konstantinápolyi egyezmény (1800. április 1.) *Documenta Historica* 66. Szeged.

Dido Szotiriu (Διδώ Σωτηρίου): *Egy anatóliai boldog ember.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 236–237. (Eredeti címe: Véres föld / Ματωμένα χώματα/ 1962) Szöllősy Klára (ford.), Hadzis Dimitris (utószó)

M. Morgentau, *Ta μυστικά του Βόσπορου,* Αθήνα, εκδ. Τροχαλία (*The Secrets of the Bosphorus*). Athén

Χάρης Τσιρκινίδης, *Επιτέλους τους ξεριζώσαμε* (1993) Θεσσαλονίκη, εκδ. Παναγία Σουμελά. Haris Tzirkinidis: *Epitelous tous xerizosome* [Végre kiirtottuk őket]. Thessaloniki, Panajía Szumela Kiadó.

Doktori értekezések

Balogh Ádám (2006) *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897-1912.* Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. PhD értekezés, Szeged. Témavezető: Prof. J. Nagy László. 204 p.

Blagojević, Gordana (2014) *Срби у Грчкој у 20. веку : трансформација идентитета.* Универзитет у Београду, Филозофски факултет. 228 p. (Szerbek Görögországban a 20. században: az identitás átalakulása. Belgrádi Egyetem.)

(Νίκος Μποζατζής) Nikolaos Bozatzis (1999) *Greek National Identity in Talk: The rhetorical articulation of an ideological dilemma.* PhD thesis, Lancaster University Psychology Department.

Dalezou, Eleftheria (2002) *Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: the pursuit of security by "proxy" in Western Asia Minor.* PhD thesis. Department of History, Faculty of Arts, University of Glasgow, 2002

Lalchevska, Vera (2017) *“The Importance of Being Macedonian: Origins and Consequences of the ‘Name Issue’ between Greece and Macedonia”.* (Вера Лалчевска “Важноста да се биде Македонец: корените и последиците од 'прашањето за името' меѓу Македонија и Грција “.) PhD thesis, Graduate Institute of International and Development Studies, Genève. Directeur de thèse : Professeur Isabelle Schulte-Tenckhoff. Thesis N° 1189. 352 p.

Milanov Viktor (2017) *Macedónia konfliktusainak nemzetközi jogi és politikai vetületei.* Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. 362 p.

Moschopoulos, Denis (1990) *Administration publique et idées politiques dans les îles ioniennes pendant la seconde domination française (1807–1814).* Thèse de doctorat. Réf ANRT. L'Atelier National de Reproduction des Thèses: 10757. Párizs 1990. 594 p

Nakos Konstantinos (2011) *Az újgörög nemzeti identitás és az állam létrejötte: egy identitás útkeresése.* ELTE Szociológia doktori iskola, Doktori értekezés Budapest, 2011. Témavezető: Fokasz Nikosz. 147 p.

Aleksandra M. Pećinar (2012) *Diplomatski odnosi Kraljevine Jugoslavije i Grčke u periodu poslednje vlade Elefteriosa Venizelosa (1928-1932)* [Diplomatic relations of the Kingdom of Yugoslavia and Greece during the term of the last Government of Eleftherios Venizelos (1928-1932)] doktori disszertáció, Belgrádi Egyetem, 291 p.

Perkins, James Andrew (2014) *British Liberalism and the Balkans, c. 1875-1925.* PhD Thesis, Birkbeck: University of London, 2014.

Pintér Attila (2004) *Török-görög kapcsolatok és a Balkán a XXI. század küszöbén;* ELTE Történettudományi doktori iskola. Témavezető: Dávid Géza. 2004. – 188 p

Rác Attila Gyula (2017) *Birodalomból Köztársaság. Az Oszmán Birodalom jogrendszerének modernizációja Kemal Atatürk államreformjáig.* Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Doktori értekezés. Témavezető: Kajtár István, 233 o.

Szász Erzsébet (2002) *A Jón-szigetek története a napóleoni háborúk idején: Első kísérlet egy újjörög állam megteremtésére*. ELTE Történettudományi doktori iskola. Témavezető : Palotás Emil. 174 p.

Dimitris A. Zeginis (1993) *Nationalism and the reality of the nation-state: The case of Greece and Turkey in relation to the European orientation in the two countries*". PhD Thesis, University of Essex

Könyvek, monográfiák

Sonia P. Anderson (1989) *An English consul in Turkey : Paul Rycout at Smyrna, 1667-1678*. Oxford : Clarendon Pr., 1989. - XII, 323 p.

Helen Angelomatis-Tsougarakis (1990) *The Eve of the Greek Revival: British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth-Century Greece*. New York: Routledge. 1990. xvii, 289 p

Χρ. Αγγελομάτης (1971) *Χρονικόν της μεγάλης τραγωδίας*. Αθήνα, εκδ. Εστία, 1971. [Angelomatisz: A nagy tragédia krónikája]. Athén, Estia Kiadó.

Aron (1985) *History, Truth and Liberty: Selected Writings of Raymond Aron*, edited by Franciszek Draus (Chicago: University of Chicago Press, 1985).

Bárdi Nándor - Filep Tamás Gusztáv (szerk.) (2002) *Viszolygás a várostól*. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról. Teleki László Alapítvány, Budapest, 294 p.

Balogh Ádám *Fejezetek Görögország újkori történetéből*. Szeged: Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete Csongrád Megyei Csoport, 2013 188 p.

G. R. Berridge (2009) *British Diplomacy in Turkey: 1583 to the Present*. A Study in the Evolution of the Resident Embassy. Martinus Nijhoff Publishers, University of Leicester, xxiv, 336 p.

Bihari Péter (2014) *1914: A nagy háború száz éve*. Pesti Kalligram, Pozsony - Budapest. 584 p.

Borsi-Kálmán Béla (2018) *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Magyar Szem le Könyvek. 232 o.

Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* (1902-1985). I-II. Osiris Kiadó, Budapest

David Brewer (2001) *The Greek War of Independence : The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, New York, The Overlook Press, 2001, 393 p. (Brewer 2001:)

Richard J. Chorley, Peter Haggett (1967) *Models in Geography*. Methuen, London. 816 p.

— (1968) *Socio-Economic Models in Geography*. Routledge, 468 p.

— (2014) *Physical and Information Models in Geography*. Routledge, 312 p.

William St. Clair (2008) *That Greece Might Still be Free The Philhellenes in the War of Independence*. Open Book Publishers, 484 p. (St. Clair 2008:)

Richard Clogg (1992) *A concise history of Greece*. Cambridge University Press.

Georges Contogeorgis (1992) *Histoire de la Grèce*, Paris, Hatier, coll. Nations d'Europe, 1992, 479 p.

Couloumbis, T.A., Petropoulos, J.A. & Psomiades, H.J. (1976) *Foreign Interference in Greek Politics: An historical perspective*. New York: Pella

Jovan Cvijić (2008) *A Balkán-félsziget és a délszláv országok*. Az emberföldrajz alapjai. A fordítást a szerb nyelvű, az 1922-ben megjelent első és az 1931-ben megjelent második kötet alapján Papp Árpád végezte. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2009. Szabadka: Kiss Lajos Néprajzi Társaság; Újvidék: Vajdasági Művelődési Intézet. 564 o. Az első kiadás: Jovan Cvijić: *La péninsule balkanique*, Paris 1918.

Dakin, Douglas (1966) *Greek Struggle in Macedonia: 1897–1913*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966

Dakin, D. (1972) *The Unification of Greece 1770-1923*. London: Ernst Benn

Douglas Dakin (1973) *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833*. London, Batsford, 1973.

Douglas Dakin (1982) *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1982. [Görögország egyesítése]. Athén, Morfotiko Idrima Ethnikis Trapezas Kiadó, 1982.

Joëlle Dalègre (2002) *Greco et Ottomans 1453-1923 : de la chute de Constantinople à la disparition de l'Empire ottoman*. Paris, L'Harmattan, 2002, 264 p.

Demeter Gábor (2007) *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején 1912-1913*. Hungarovox Kiadó, Budapest. 441. p. (Demeter 2007:)

Demeter Gábor (2008) Debrecen 434 o. (Demeter 2008:)

Demeter Gábor (2016) *A Balkán és az Oszmán Birodalom: társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig*. I–III. [The Balkans and the Ottoman Empire: Social and Economic Changes from the late 18th Century until the end of 20th Century] Budapest: MTA BTK TTI, 2014–2016.

Gábor Demeter (2017) *Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula (1878–1914)*. Collected studies. Institute for Historical Studies, BAS, Institute of History, RCH, HAS, Sofia, 160 p.

Dimaras, K.Th. (1993) *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. (6th Edition) [Neohellenic Enlightenment]. Athens: Ermis

N. Petsalis Diomidis (1978) *Greece at the Paris Peace Conference 1919*. Thessaloniki : Institute for Balkan studies, 1978. 399 p.

Dusek Tamás (2004) *A társadalmi tér kutatásának alapkérdései*. A területi elemzések alapjai. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Regionális Tudományi Tanulmányok 10. 245 p.

Erickson, E. J. (2003) *Defeat in Detail*. The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913. Connecticut, London, Praeger, Westport, 2003. (Erickson 2003:)

Flesch István (2004) *Atatürk és kora*. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása. Corvina, Budapest. 2004. 412 p.

— (2007) *A Török Köztársaság története*. Corvina, Budapest. 2007. 167 p.

— (2013) *Örmények, törökök, kurdok*. Az 1915-ös örmény katasztrófa és a mai Törökország. Corvina, Budapest. 531 p.

Foucault, Michel (2000): *A szavak és a dolgok: A társadalomtudományok archeológiája*. (ford. Romhányi Török Gábor) Osiris, Budapest

Fodor Pál (2001) *A szultán és az aranyalma*, Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Balassi, Budapest 2001. 405 p.

Fokasz Nikosz (2004) *Istenek nélkül*. Politikai táborok születése Görögországban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Európai Iskola. Budapest, 2004 149 o.

— (szerk.) (2007) *Politika csodaországban*. Új Mandátum Kiadó, Budapest

Isaiah Friedman (2012) *British Miscalculations: The Rise of Muslim Nationalism 1918-1925*. London: Transaction Publishers, 394 p

Fromkin, David (2009) *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Holt, 688 p.

Garde, Paul (2007) *A Balkán*. [ford. Jakabffy Imre és Jakabffy Éva]. Háttér Kiadó, Budapest, 2007. 142 p.

— (2008) *Balkáni beszéd: szavakról és emberekről*. [ford. Jakabffy Imre és Jakabffy Éva]. Kairosz, Budapest, 2008. 382 p.

Misha Glenny (2012) *The Balkans: nationalism, war, and the Great Powers, 1804-2012*. London : Granta. - XXVI, 774 p.

Hall, R. C. (2002) *The Balkan Wars, 1912-1913*. Prelude to the first World War. Routledge, London – New York.

Hobsbawm, E. (1997) *A nacionalizmus kétszáz éve* [Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality]. Maecenas, Budapest

Horváth Endre (1943) *Az újjörögök*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1943. 79 p. (Horváth 1943:)

Hrisztoforosz, Athanasziu (1994) *Az újkori Görögország története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Az ifjútörök és az örmény genocidium 1915-2005. Dzson Kirakoszjan művei alapján összeállította és fordította Szalmási Pál. Kiadó: Örmény Kulturális és Információs Központ. Budapest, 2009. (Kirakoszjan 2009)

İlber Ortaylı (2004) *Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada*. Fordította: Tasnádi Edit. Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő. 2004. 275 p.

Halil İnalçık - Donald Quataert. Eds. (1994) *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1994. xxxi, 1026 p. (İnalçık - Quataert 1994)

Helmreich, E. C. (1938) *The Diplomacy of the Balkan Wars*. Cambridge, Harvard Univ. Press. 1938.

Hirschon, Renee (ed.). *Crossing the Aegean. A Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*. Oxford: Berg Hahn Books, 2003. 298 p.

Issawi, Charles, and D. Gondicas (eds.). *Greeks in the Ottoman Empire: From the Tanzimat to the Young Turks*. New York: Darwin Press, 1997. 250 p.

Barbara Jelavich (1973) *The Ottoman Empire, the Great powers, and the Straits Question: 1870-1887*. Bloomington ; London : Indiana University Press, 1973. - XI, 209 p.

Jelavich, Barbara (1996) *A Balkán története*, I-II. Osiris Kiadó, Budapest.

Káldy-Nagy Gyula (1970) *Harács-szedők és ráják: török világ a XVI. századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai K. 198 p. 4 t.

Kalyvas, Stathis N. (2006) *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 485 p.

Kaplan, Robert D. (2007) *Balkan ghosts : a journey through history*. New York : Picador : St. Martin's Press, LV, 307 p

Kaplan, Robert D. (2012) *The revenge of geography: what the map tells us about coming conflicts and the battle against fate*. Random House, 2012.

Karakasidou, A. (1997) *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to nationhood in Greek Macedonia 1870-1990*. Chicago: Chicago University Press

Kieser, Hans-Lukas (2006) *Turkey Beyond Nationalism Towards Post-Nationalist Identities*. London: I.B. Tauris & Co.

Kinross, Patrick. (1964). *Crisis at Chanak. Atatürk: The Rebirth of a Nation*. Weidenfeld and Nicolson. London: Phoenix, 542 p.

Kitromilides, Paschalis (1994) *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Cultural and Political Thought of Southeastern Europe*. Aldershot: Variorum, 1994. 288 p.

Kitromilides, Paschalis M. ed. (2006) *Eleftherios Venizelos. The Trials of Statesmanship*. Edinburgh

Paschalis M. Kitromilides (2013) *Enlightenment and Revolution: The Making of Modern Greece*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 470 p.

Δημήτρης Κιτσίκης (1978) *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδας και Τουρκία*. Εστια, Αθήνα, 1978 (Kicikisz, Dimitrisz: *Görögország és Törökország összehasonlító története a 20. században*. Esztia, Athén, 1978.)

John S. Koliopoulos & Thanos M. Veremis (2010) *Modern Greece: A History since 1821*. John Wiley & Sons, Sussex, UK. Wiley-Blackwell, Oxford, UK - Malden, USA.

Koliopoulos, John, and Thanos Veremis (2002) *Greece. The Modern Sequel*. New York: New York University Press, 2002. 400 p.

Kontogiorgi, Elisabeth (2006) *Population Exchange in Greek Macedonia*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 380 p.

Komoróczy Géza (2011) *Meddig él egy nemzet. A nemzet történeti látószöge*. Kalligram, Pozsony. 242 p.

Κ. Γ. Κωνσταντινίδης (έ. ν.) *Πραγματεία περί Πόντου*, Αθήνα, εκδ. Διονυσίου Νότη Καραβία, γ.χ. Κ. Γ. Κωνσταντινίδης: *Pragmateia peri Pontou* [Έρτεκεζές Pontoszról]. Athén, Karavias Kiadó hasonmás kiadása, έ. ν.

R. G. (Robert Gordon) Latham (1852) *The Ethnology of Europe*. University of Michigan Library, 2009 (first published in London, J. van Voorst, 1852. 256 p)

— (1863) *The Nationalities of Europe*, 2. W. H. Allen & co. London, 1863. In two volumes. 436 p.

Lázár Gyula (1890) *A Török Birodalom története*. Kiadja Szabó Ferencz, N.-Eleméri plébános. Nagy-Becskerek: Pleitz. (Történeti-, nép- és földrajzi könyvtár; 21) VIII, 563 p.

Leon George B. (1974) *Greece and the Great Powers, 1914–1917*. (Institute for Balkan Studies, Serial, number 143.) Salonika: Institute for Balkan Studies. xiv, 521 p.

Bernard Lewis (1968) *The Emergence of Modern Turkey*. London-New York, 2nd edition

Liakos, A., Elefandis, A., Manitakis, A. & Papadimitropoulos, D. (1993) *Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Ελληνική Βαλκανική Πολιτική*. [The Janus of Nationalism and the Greek Balkan Politics]. Athens: Politis

Livanios, Dimitris (2008) *The Macedonian Question. Britain and the Southern Balkans, 1939–49*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 274 p.

Llewellyn-Smith, Michael (1973) *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919–1922*. London: Allen Lane, 1973. 401 p.

Mansel, Philip: *Constantinople 1453–1924*. London, 1995.

Matuz József (1990) *Az Oszmán Birodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Mazower, Mark (2004) *A Balkán*. Európa Kiadó, Budapest. 233 p.

Mazower, Mark (2004a) *Salonica, The city of ghosts. 1430-1950*. London, 2004.

Mazower, Mark ed. (2008) *Networks of Power in Modern Greece. Essays in Honour of John Campbell*. London: Hurst & Co, 2008. 278 p.

Milton, Giles (2008) *Paradise Lost, Smyrna 1922: The Destruction of Islam's City of Tolerance*. London: Sceptre, 2008.

(Mihalidisz S.) Μιχαηλίδης, Σταύρος Γ. (2014) *Σταύρος Γ. Λιβανός. Η Χιώτικη Ναυτιλιακή παραδοση στην κορυφή της παγκόσμιας ναυτιλίας*. Χίος.

Naimark, Norman M. (2002) *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Harvard University Press, 256 o

Donald Qataert (2005) *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge University Press. 2e 237p (Qataert 2005:)

Palmer, Alan Warwick (1992) *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*. London : J. Murray. ix, 306 p.

Palotás Emil (1972) *A Balkán-kérdés az osztrák-magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén*. Akadémiai Kiadó, Budapest,

Dimitri Pentzopoulos (2002) *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*. C Hurst & Co Publishers Ltd, Country London. New Preface Michael Llewellyn Smith, 2002. First published in 1962 by Mouton (Paris, The Hague) as no. 1 in the series “Publications of the Social Science Center, Athens”, with the collaboration of the École Pratique des Hautes Études - Sorbonne, VIe Section, Sciences Économiques et Sociales. 220 p.

J. A. Petropulos (1968) *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece. 1833-1843*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968. XIX, 646 p.

Petropulos, J. (1985), *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Athén [*Politika és államhatalom a Görög Királyságban, 1833-1843*]

Politisz, Jánisz (1966) *Az újkori Görögország története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Georges Prévélakis (2007) *A Balkán : Kultúra és geopolitika*; (Les Balkans: Cultures et géopolitique) ford. Csortán Ferenc; előszót ford. Renner Gabriella. - Kozármisleny: Imedias Kiadó. 220 p.

Prousis, Theophilus C. (1992) “*Smyrna in 1821: A Russian View*”. History Faculty Publications. 16. University of North Florida

H. J. Psomiadis: *The Eastern Question*, The last face. Thessaloniki, 1968.

Rene Puaux (1922) *La Mort de Smyrne*. Edition de la revue des Balkans, Párizs.

Pugh, Martin (1987) *Lloyd George*. London : Longman Group Ltd.. - 206 p.

Keith Robbins (1997) *Churchill* [ford. és a lábjegyzeteket összeáll. Pásztor Péter]. Budapest : Akadémiai Kiadó, 216 p.

R.J. Rummel (1997) *Statistics of Democide: Genocide and Mass Murder Since 1900*. Charlottesville, Virginia: Center for National Security Law, School of Law, University of Virginia

— [1997a]: *Power kills: Democracy as a Method of Nonviolence*. New Brunswick, N.J. Transaction Publishers

— [1997b]: *Death by Government*. New Brunswick, N.J. Transaction Publishers

George N. Shirinian, ed. (2017) *Genocide in the Ottoman Empire*. Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923. Berghahn Books; 444 p (Shirinian, 2017)

Skopetea, E. (1988) *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα*. [The “Prototype Kingdom” and the Great Idea: Aspects of the national question in Greece]. Athens: Politipo

Skopetea, E. (1992) *Η Δύση της Ανατολής: Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*. [The Setting of the East: Images from the End of the Ottoman Empire]. Athens: Gnossi

Skopetea, E. (1997) *Fallmerayer: Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*. [Fallmerayer: Artificies of the rival awe]. Athens: Themelio

Stefanidis, Ioannis D. (2007) *Stirring the Greek Nation. Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945–67*. Aldershot: Ashgate, 2007. 300 p.

Steven W. Sowards (2003) *Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History (The Balkans in the Age of Nationalism)*. Michigan State University's Academic Governance

Stavrianos, Leften Stavros (2000) *The Balkans since 1453*. With new introduction by Traian Stoianovich. New York: New York University Press. 970 p.

Stoianovich, Stoian (1994) *Balkan Worlds: The First and Last Europe (Sources and Studies in World History)* New York: Routledge. 550 p

Nikos Svoronos (2004) Νίκος Γ. Σβορώνος. *Το ελληνικό έθνος: Γένεση και διαμόρφωση τον Νέον Ελληνισμού*, Athén. [A görög nemzet: Az újkori görögség létrejötte és kialakulása.]

Svoronos, N. (1994) *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. [A Review of Modern Greek History]. 13th Edition. Athens: Themelio

Taylor, A. J. P. (1976) *English history, 1914-1945*. Oxford : Clarendon Press. 709 p.

— (2000) *Harc a hatalomért. Európa, 1848–1918*. Scholar Kiadó, Budapest, 2000.

Tsoucalas, C. (1969) *The Greek Tragedy*. London: Penguin. [Κωνσταντίνος Τσουκαλάς (1981) *Η ελληνική τραγωδία*, Μετάφραση: Κ Ιορδανίδη. Λιβάνης - Νέα Σύνορα, Αθήνα.] Tsoukalas, K. Athén. 199 p.

Maria Todorova (1997) *Imagining the Balkans*. New York-Oxford, Oxford University Press.

Apostolos Vacalopoulos (1974) *Histoire de la Grèce moderne*, Préface de Jean Pouilloux. Horvath, 1974. X, 323 p

Vakalopoulos, A.E. (1961) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*. (vol. 1) [History of modern Hellenism]. Thessaloniki

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος - Θάνος Μ. Βερέμης) Veremis Th., Koliopoulos G. (2006) *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια, από το 1821 μέχρι σήμερα*. [Greece, Modern Times, from 1821 to the present], Καστανιώτης, Αθήνα. 656 p.

Νίκος Βουρνάς (1987) *Η Μικρασιατική Καταστροφή και το ξεριζώμα του ελληνισμού*, Αθήνα, 1987. Nikos Vournas: A kis-ázsiai katasztrófa és a görögség elpusztítása]. Athén, 1987.

Yiannaras, C. (1987) *Finis Graeciae: Θρηνητική Εικασία*. [Finis Graeciae: A plaintive conjecture / Πανaszos találgatás.]. Athens: Domos

Erik-Jan Zürcher (1993) *Turkey, a Modern History*. I.B. Tauris, London-New York, 1993. 3rd edition (Zürcher 2004:) 424 p

Zürcher, Jan Erik (2010) *The Young Turk Legacy and Nation Building from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. I.B. Tauris, 2010.

Könyvrészletek, tanulmányok

Βλάσης Αγτζίδης (2010a) Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της ανατολής. «Η δεύτερη φάση της γενοκτονίας. Η εκκαθάριση του Πόντου». δημοσιεύτηκε το τρίτο μέρος ενός αφιερώματος. (Vlasis Agtzidis, A török nacionalizmus megjelenése és a keleti keresztény népirtás. i. rész) *Trianon Szemle, II. évf. 1. szám* 6-19.o.

— (2010b) Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της ανατολής. Η τραγωδία των Ελλήνων του Καρς (β' μέρος) *Trianon Szemle, 2010. II. évf. 2. szám. 15-26.* (A karsi görögség tragédiája. ii. rész)

— (2010c) «Η δεύτερη φάση της γενοκτονίας. Η εκκαθάριση του Πόντου», δημοσιεύτηκε το τρίτο μέρος ενός αφιερώματος. Η εμφάνιση του τουρκικού

εθνικισμου και οι γενοκτονιες των χριστιανικων λαων της Ανατολης. (A népirtás második szakasza. iii. rész) *Fordította: Szidiropulosz Archimédesz. Nyelvi lektor: Mohay András. Trianon Szemle, II. évf. 3. szám 17-28. o.*

Αλέξης Αλεξανδρής (1980) «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: Ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, επιμ. Θάνου Βερέμη και Οδυσσέα Δημητρακόπουλου, Αθήνα, εκδ. Φιλιππότη, 1980, σελ. 432. [Alexis Alexandris, „A pontuszi görög szellem fejlődése 1918-1922: Görög külpolitika és török reakció”. *Tanulmányok Venizeloszról és koráról*. Szerk. Thanos Veremis és Odysseas Dimitrakopoulos. Athén, Filippotis Kiadó, 1980.] 720 o.

Εφη Αλλαμανή - Κρίστα Παναγιωτοπούλου (1980) «Η συμμαχική εντολή για την κατάληψη της Σμύρνης και η δραστηριοποίηση της ελληνικής ηγεσίας», *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*. Συλλογικο. Φιλιπποτης. [Efi Allamani – Krista Panajiotopoulou: A szövetségesek Szmirna elfoglalására vonatkozó mandátuma és a görög vezetés tevékenysége. *Tanulmányok Venizeloszról és koráról*. Gyűjtemény.] 720 o. (Allamani –Panajiotopoulou 1980:)

Émile-Louis Burnouf (1878) *La Civilisation hellénique et la question d’Orient. Revue des Deux Mondes*, tome 27, 1878

Michel Bruneau, «Territoires de la diaspora grecque pontique», *Diasporas*, επιμ. Michel Bruneau, εκδ. Reclus, 1995, σελ. 113-131, Μαρία Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1994.

Jorgosz Dertilisz (2007) A politika autonómiája a 19. századi Görögországban. In: Fokasz, Nikosz (szerk.): *Politika csodaországban*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2007. pp 56-66

Drakulić, Slavenka (2009) A Balkán - a névtől az igéig (és vissza). Fordította: Szolláth Dávid, *Jelenkor*, 52. évfolyam, 10. szám, 1072. oldal

Eleni Eleftheriou (2003) Consequences of Population Transfers: The 1923 Case of Greece and Turkey. 122-134. In: *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Editors: Steven Béla Várdy and T. Hunt Tooley. Associate Editor: Agnes Huszár Várdy. Social Science Monographs, Boulder. Distributed By Columbia University Press, New York 495 p. (Eleftheriou 2003)

Erkan Erdoğan (2002) Turkey and Europe: Undivided but not United. *The Middle East Review of International Affairs* (MERIA) Journal, Volume 6, No. 2 - June

Fokasz Nikosz (1991) Demokratikus átmenetek Görögországban. In: *Csendes? Forradalom? Volt?* Twins Konferencia-Füzetek 3. T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. Budapest, 1991. p p.102-5.

— (1993) A macedón kérdés – görög szemmel. In: *Hiány*, február, 6–11.

Frangoudaki, A. (1997) «Απόγονοι» Ελλήνων «από την μυκηναϊκή εποχή»: Η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας [“Descendants “ of the Greeks “since the Mycenaean age “: The analysis of history handbooks]. In: A. Frangoudaki & Th. Dragona (Eds.) *Τι Ειν’ η Πατρίδα Μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. [What is Our Homeland? Ethnocentrism in education]. Athens: Alexandria

Hervé Georgelin (2006) From Orthodoxy to Greekness: Rupture in the “East”. In : *Erytheia*, Revista de estudios bizantinos y neogriegos, 27 (2006) 199-212.

Jean-Yves Guiomar et Marie-Thérèse Lorain (2006) «La carte de Grèce de Rigas et le nom de la Grèce*», in *Annales historiques de la Révolution française*, Numéro 319, 2006. (Guiomar - Lorain 2006)

Thea Halo (2017) The Genocide of the Ottoman Greeks 1913-23: Myths and Facts. (in: Shirinian, 2017) 300-316.

Hassiotis, Loukianos (1996) Μακεδονικό Μέτωπο. 1915-1918, Μία πρώτη ιστοριογραφική προσέγγιση (The Macedonian Front. 1915-1918, An initial historiographical approach), *Βαλκανικά Σύμμεικτα* (Valkanika Symmikta), 8, 165-180.

— (2014) Greece. in: 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by *Freie Universität Berlin*, Berlin, 2014

Hornyák Árpád (2009) A Balkán története a 18-20. században. *Árkádia*, PTE Történelemtudományi Intézet (Hornyák 2009)

Horváth Krisztián (2013) Újgörög tragédia. *Nyelv és Tudomány*, 2013.

Kitromilides, P.M. (1990) 'Imagined Communities' and the origins of the national question in the Balkans. In M. Blinkhorn & Th.Veremis (Eds.) *Modern Greece: Nationalism and nationality*. Athens: Sage-ELIAMEP

(Kómisz Kosztasz) Κόμης Κώστας (1993) Η Χίος στη δεκαετία του 1820. Ένα υπόμνημα (1828) από το στατιστικό έργο της καποδιστριακής εποχής. *Δωδώνη*, 22. [Chios in the 1820s. A memoir (1828) from the statistical work of the Kapodistrian era.]

Krisztev, Ivan - Krasztev Péter (1997) Mindig a másik a Balkán. *Magyar Lettre Internationale*, 27. szám (Tél)

Lambropoulos, Vassilis "Hellének és héberek - az eurocentrizmus kezdetei" *Magyar Lettre Internationale*, 37. szám, 2000. Nyár. Karádi Éva fordítása.

Liakos, A. (1993) Βαλκανική κρίση και εθνικισμός [The Balkan crisis and nationalism]. In A.Liakos, A.Elefandis, A.Manitakis & D.Papadimitropoulos: *Ο Ιανός του Εθνικισμού και η Ελληνική Βαλκανική Πολιτική* [The Janus of Nationalism and the Greek Balkan Politics]. Athens: Politis

— (1994) «Προς επισκευήν ολομέλειας και ενότητας»: Η δόμηση του εθνικού χρόνου [“Towards the constitution of a plenary session and unity”: The construction of national time]. In: *Επιστημονική Συνάντηση στη Μνήμη του Κ.Θ. Δημαρά*. [Scientific Symposium in the memory of K.Th. Dimaras]. Athens: Centre of Modern Greek Research - National Research Institute

Christopher A. Long (1998-1999) *The Massacres of Chios. Events & Massacres of 1822*.

Lyrintzisz, Ch. (2007) A 19. századi görög társadalom elemzése. In: Fokasz, Nikosz (szerk.): *Politika csodaországban*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2007

Majoros István (2013) Politikai modernizáció az Oszmán Birodalomban, 1774–1914. In: *Közép-Európai Közlemények*. VI. évfolyam 1–2. szám, 2013/1–2. 28-38. o.

Moschopoulos Denis (2010) Emigration and Immigration in Greece: Past and Present. National Approaches to the Administration of International Migration. *Cahier d'Histoire de l'Administration* n° 10. Edited by Pen E. Arnold. IOS Press, Amsterdam - Berlin - Tokyo - Washington DC, 2010. pp. 84-100 (Moschopoulos 2010)

Nikosz Muzelisz (2007) A politikai klientúra-hálózat átalakulása. In: Fokasz, Nikosz (szerk.): *Politika csodaországban*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2007. 87-94. (Muzelisz 2007:88)

James Nathan (1997) Turkey hedges its bets. *Perceptions. Journal of International Affairs*, Vol. II. - Number 1. March-May, 4 p

Nemes Nagy József (2003) A regionális tudomány dualitása és paradigmái — hazai tükröben (Duality and Paradigm of Regional Science - in the Hungarian Mirror) *Tér és Társadalom* 17. évf. 2003/1. 1-17. p.

John Paul Newman (2014) Nationalism. in: 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by *Freie Universität Berlin*, Berlin (Newman 2014)

Miltos Pagtziloglou (1988) Μίλτος Παγτζιλόγλου: *Η γενοκτονία των Ελλήνων και των Αρμενίων της Μικράς Ασίας*, Αθήνα. [*Népiertás a kis-ázsiai görögök és örmények körében*]. Athén, 1988.

Paić, Žarko (2004) Egy képzeletbeli földrajz traumái. A Balkán, mint a Nyugat kollektív undergroundja. Fordította: Kisantal Tamás, *Jelenkor*, 47. évfolyam, 10. szám, 1058. oldal

Palotás Emil: A nemzetállamiság alternatívái a Balkánon a 19. század végén – 20. század elején. *História*, Budapest

— (1999) A cári Oroszország és a Balkán. In: Krausz Tamás (sz): *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999, 37–47. o.

Marion Pierangelo (2007) François Guizot et Jean Coletti. La relation franco-grecque revisitée. Université Paris1. *Bulletin n° 25*, printemps 2007 (Pierangelo 2007)

Pintér Attila (2004b) Mecsetek és katonai barakkok között. A politikai pártok evolúciója a török politikai rendszerben. *Külügyi Szemle*, 2004. tavasz–nyár. 116-156

Plamenatz, John (1976): Two Types of Nationalism. In: Kamenka, Eugene: *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold Ltd., London, 23–36.

Harry J. Psomiades (1998) Thrace and the Armistice of Mudanya, October 3-11, 1922. Volume XII of the *Bulletin for the Centre for Asia Minor Studies* (Athén, 1998), pp. 213-258. (Psomiades 1998)

Ránki Gy. (1999) A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért. In: *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig*. Politikatörténeti Füzetek XIII. Szerk.: Krausz T. Bp. 1999. 129-139. o.

Oral Sander (1984) Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and of Change, In: *Modern Turkey: Continuity and Change*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 1984. pp 115-130 (Sander 1984:)

Schöpflin György (2000) Délkelet-Európa definíciója. Angolból fordította: Farkas Judit. *Pro Minoritate*, 2000/nyár) 5 – 10. (Schöpflin 2000)

Szidiropulosz Archiméde sz (2015) A Görög Trianon. Avagy lehet-e példakép Kemal. *Deliberationes*, 8. évf. 2. sz. 140-155

Tziouvas, D. (1994) Η Δυτική φαντασίωση του Ελληνικού και η αναζήτηση του υπερεθνικού [The Western imagery of the Hellenic and the quest for the supranational]. In: *Επιστημονικό Συμπόσιο: Έθνος – Κράτος-Εθνικισμός* [Scientific Symposium: Nation-State-Nationalism] (21-22 January). Athén

Tsoukalas, K. (1994) Ιστορία, μύθοι και χρησμοί: Η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας. [History, myths and prophecies: The narration of Greek continuity]. In: *Επιστημονικό Συμπόσιο: Έθνος – Κράτος-Εθνικισμός*. [Scientific Symposium: Nation-State-Nationalism] (21-22 January). Athén

Thanos Veremis (2009) Preface In: Othon Anastasakis, Dimitar Bechev and Nicholas Vrousalis Eds. *Greece in the Balkans: Memory, Conflict and Exchange*. Cambridge Scholars Publishing